

Coherentie en identificatie in studieboeken

Een empirisch onderzoek naar tekstbegrip en tekstwaardering op het vmbo

1. Studerend lezen op het vmbo

Een tekst in een studieboek heeft meestal als doel om door de lezer begrepen en onthouden te worden. Om dit doel te bereiken moeten de samenstellers van de studieboekteksten vanzelfsprekend rekening houden met hun lezers. Een ervaren lezer leest een tekst immers anders dan een beginner. Bovendien verschilt de motivatie waarmee een tekst verwerkt wordt per lezer. De motivatie om te lezen is bij de gemiddelde vmbo-leerling, die vaak wordt beschouwd als een zwakke lezer¹, meestal ver te zoeken; een vmbo-er werkt liever met zijn handen dan met zijn hoofd. Maar omdat ook vmbo-leerlingen nu eenmaal verplicht zijn om iets te leren en te lezen over de Franse Revolutie, de theorie van Darwin en de mens in de Prehistorie, is in de vmbo-studie-methodes geprobeerd om de teksten zodanig vorm te geven dat ze de leerlingen aanspreken en motiveren. De studie-methodes zijn dan ook kleurrijk, de teksten zijn kort en er zijn veel verhalende elementen in opgenomen. De vraag dringt zich echter op of deze ingrepen effect hebben op het lezen van vmbo-leerlingen. Vinden ze het leuk om deze teksten te lezen en begrijpen ze de teksten beter dan de teksten waarin de ingrepen niet plaats hebben gevonden? Deze vragen

Samenvatting

Welke tekstkenmerken beïnvloeden het tekstbegrip en de tekstwaardering van zwakke lezers, zoals vmbo-leerlingen? Om tot een antwoord op deze vraag te komen, is eerst een analyse uitgevoerd op de geschiedenisleerboeken voor het vmbo en zijn er gesprekken gevoerd met uitgevers en vmbo-docenten. Uit deze gesprekken kwam naar voren dat uitgevers verschillende intuïties hebben over het effect van bepaalde structuur- en stijlkenmerken in studieteksten. Om te achterhalen welke intuïties de juiste zijn, hebben we twee experimenten uitgevoerd met een beperkt aantal teksten. In het eerste experiment werd het effect van structuur- en stijlkenmerken op de tekstwaardering van basisberoepsgerichte vmbo-leerlingen (n=23) uit het tweede leerjaar onderzocht. In het tweede experiment is bij dezelfde doelgroep (n=90) het effect van structuur- en stijlkenmerken op het tekstbegrip getoetst. De resultaten van deze twee experimenten wezen uit dat vmbo-leerlingen een tekst met kenmerken die de coherentie versterken beter begrijpen en waarderen dan een tekst waarin de informatie gefragmenteerd wordt gepresenteerd. Ook bleek dat vmbo-leerlingen een tekst meer waarderen wanneer de stijl identificatie mogelijk maakt dan wanneer een tekst afstandelijk geformuleerd is. De leerlingen begrepen een afstandelijke tekst echter beter dan een tekst met veel identificatiemogelijkheden.

willen we beantwoorden in het experimenteel onderzoek dat in dit artikel wordt beschreven².

Dit artikel is als volgt opgebouwd. Eerst wordt kort verslag gedaan van het inventariserend onderzoek. Daarna volgt een verslag van het experimenteel onderzoek naar het effect van tekstkenmerken op tekstbegrip en tekstwaardering. We formuleren conclusies op grond van de experimentele resultaten en we besluiten met een discussie waarin we de beperkingen van het onderzoek bespreken en stilstaan bij mogelijk vervolgonderzoek.

2. Inventarisatie van tekstkenmerken

Welke tekstkenmerken zijn typerend voor vmbo-studieboekteksten? En wat is het effect van deze kenmerken op het tekstbegrip van zwakke lezers, zoals vmbo-leerlingen? Welke tekstkenmerken worden in de studiemethodes gebruikt en zijn dit dezelfde tekstkenmerken die docenten van belang achten voor het tekstbegrip van hun vmbo-leerlingen? Met een inventariserend onderzoek willen we een antwoord vinden op deze vragen. Allereerst hebben we een analyse uitgevoerd op studiemethodes die gebruikt worden in de tweede klas van het vmbo³. Vervolgens hebben we gesprekken gevoerd met experts: tien vmbo-docenten en vijf uitgevers van vmbo-studiemethodes.

2.1 Analyse van de studiemethodes. Voor de analyse van de methodes hebben we alleen gekeken naar de teksten in de studiemethodes voor Geschiedenis. Waarom alleen geschiedenisteksten? Geschiedenis is een vak waarbij de leerlingen veel teksten moeten lezen waarvan ze de informatie moeten onthouden, in tegenstelling tot bijvoorbeeld een vak als wiskunde of natuurkunde waar de (kortere) teksten overwegend bedoeld zijn om een som te maken. Bovendien zijn de teksten in de geschiedenismethodes hoofdzakelijk bedoeld om informatie over te dragen en niet om te oefenen met het lezen, zoals de teksten in de Nederlandse studiemethodes.

Uit de inventariserende analyse is gebleken dat in de vmbo-studiemethodes structuur- en stijlkenmerken gebruikt worden die typerend zouden kunnen zijn voor het vmbo. Maar opvallend is dat deze stijl- en structuurkenmerken niet in alle methodes op dezelfde manier zijn toegepast. Zo wordt de lezer in de leerteksten uit de ene methode direct aangesproken, zoals in tekst 1, terwijl leerteksten in andere methodes juist vaak afstandelijk en zakelijk zijn geformuleerd, zoals in tekst 2.

Tekst 1.

Veel mensen vinden dat er nu iets te veel aan de verdachte wordt gedacht. Ze vinden dat de slachtoffers vergeten worden. Ze vinden dat er veel zwaardere straffen moeten komen. Vind jij dat ook? (Uit: Sfinx 1999, tweede leerjaar vmbo-basisberoepsgerichte leerweg, p. 19).

Tekst 2.

In de jaren daarna werd er hard gewerkt. Het doel was om van Nederlands-Indië een welvarende kolonie te maken. Dat lukte en de Nederlanders maakten grote winsten. Vooral de handel in koffie, thee en rubber leverde veel geld op.

(Uit: Bronnen 2000, tweede leerjaar vmbo-basisberoepsgerichte leerweg, p. 60).

Cohrentie en identificatie in studieboeken

Ten tweede komen in de leerteksten van de ene methode veel (fictieve) personages voor, terwijl in een andere methode alleen in de illustratieve teksten personages optreden. Bovendien verschilt de verteltijd in de teksten per methode: in de ene tekst zijn de feitelijke teksten in de verleden tijd geschreven, in de andere methode juist in de tegenwoordige tijd. Ook voor de meer persoonlijke en verhalende teksten verschilt de verteltijd per methode. Tekst 3 is een voorbeeld van een tekst in de verleden tijd met een personage, tekst 4 is een zakelijke tekst in de tegenwoordige tijd.

Tekst 3.

Mannen met lange gewaden liepen door de straten, op weg naar een oud gebouw in een oude straat. Van buiten kon je niets bijzonders zien. Alleen een bord met vreemde lettertekens. Joost snapte er niets van. Hoe je ook keek, je kon er niets van lezen. Elke vrijdag kwamen er mannen en jongens naar toe. Wat ze precies deden, wist Joost ook niet. Het waren gewone mannen uit de buurt: de slager, de groenteman en nog een paar mensen...

(Uit: Tijdreis 2001, tekstboek 1, p. 73).

Tekst 4.

Nederland en Duitsland zijn weer bevriende landen. Na de oorlog werken Duitsland en Nederland al snel weer samen. Al in 1955 is Duitsland zelfs het belangrijkste handelsland voor Nederland.

(Uit: Bronnen 2000, tweede leerjaar vmbo-basisberoepsgerichte leerweg, p. 60).

Ten derde verschilt het gebruik van een expliciete tekststructuur per methode. In sommige methodes zijn de teksten voorzien van signaalwoorden en structuurexpliciteringen en wordt de hoofdgedachte van de tekst expliciet weergegeven, terwijl in andere methodes de teksten een titel hebben die weinig met de tekst zelf te maken heeft en de lezer in de teksten nauwelijks geholpen wordt om de structuur van de tekst te doorgronden. Bovendien begint in één methode iedere zin op een nieuwe regel, zoals in onderstaande tekst:

Tekst 5.

*Bouterse bleek een dictator.
Hij regeerde in zijn eentje.
Hij liet zelfs mensen vermoorden.
Bouterse werd weer aan de kant gezet.
Wanneer gaat het echt goed met Suriname?
In Suriname telt ieder volk graag mee.
Maar elkaar vertrouwen blijft moeilijk.*

(Uit: Sporen 2000, tweede leerjaar vmbo-basisberoepsgerichte leerweg, p. 109).

In tekst 5 wordt de lezer nauwelijks door signaalwoorden geholpen om te beslissen welke relatie de zinnen ten opzichte van elkaar hebben. Wat is bijvoorbeeld het verband tussen de zin *Wanneer gaat het echt goed met Suriname* en de zin *In Suriname telt ieder volk mee*? En de stap tussen de zinnen *Hij liet zelfs mensen vermoorden* en *Bouterse werd weer aan de kant gezet* is ook erg groot: is de eerste van deze twee zinnen een oorzaak van de volgende zin of zijn het twee losse gebeurtenissen? Het verband in deze tekst is zo vaag dat het moeilijk is om van een coherent geheel te spreken. Bovendien lijkt de tekst uit allemaal onafhankelijke

fragmentjes te bestaan, doordat iedere zin op een nieuwe regel begint. Dit in tegenstelling tot tekst 6, waarin de verbanden wel geëxpliciteerd zijn:

Tekst 6.

De oorzaken van de tweede wereldoorlog

Met de moordaanslag in Sarajevo begon de Eerste Wereldoorlog (1914-1918). Hier waren enkele oorzaken voor: ten eerste waren er spanningen tussen de grote landen. Ook maakten de grote landen ruzie met elkaar over de koloniën in Afrika.

(Uit: Sfinx 1999, vmbo-basisberoepsgerichte leerweg, p. 43).

De hoofdgedachte van de tekst wordt hier weergegeven in de titel. Daarnaast wordt de tekststructuur geëxpliciteerd door de zin *hier waren enkele oorzaken voor*. De daaropvolgende opsomming is gemarkeerd met *ten eerste* en het connectief *ook*. De lezer wordt dus op verschillende manieren geholpen om de tekst als een coherent geheel op te vatten en de samenhang te begrijpen.

Waarom proberen uitgevers van vmbo-studieboeken hun doelgroep op zulke verschillende manieren te bereiken? Blijkbaar hebben de uitgevers verschillende ideeën en intuïties over het effect van bepaalde tekstkenmerken op het tekstbegrip van vmbo-leerlingen. Maar wat is het effect van deze verschillen tussen de teksten op het tekstbegrip en de tekstwaardering van de leerlingen? En welke tekstkenmerken zijn het belangrijkste voor het begrip van een vmbo-leerling en zouden in een studieboektekst dus niet mogen ontbreken? Om deze vragen te beantwoorden zijn gesprekken gevoerd met de vmbo-experts: verschillende uitgevers van de studiemethodes voor het vmbo en een aantal vmbo-docenten.

2.2 Gesprekken met experts. Tijdens interviews van ongeveer een uur hebben we de uitgevers van alle vijf vmbo-studiemethodes voor Geschiedenis de vraag voorgelegd welke motivatie zij hebben voor de keuze om specifieke tekstkenmerken wel of juist niet in de vmbo-methodes te gebruiken. Vervolgens hebben we tien docenten die werkzaam zijn op verschillende vmbo-scholen de vraag gesteld welke tekstkenmerken volgens hen belangrijk zijn voor het tekstbegrip en de tekstwaardering van vmbo-leerlingen. De gesprekken zijn opgenomen en later uitgewerkt. Hieronder volgt een samenvatting van de belangrijkste opmerkingen die de uitgevers en de docenten maakten tijdens de interviews.

Volgens de docenten en uitgevers zijn korte teksten met veel concreet taalgebruik het meest geschikt voor een vmbo-leerling. Eén van de uitgevers heeft voor teksten gekozen die uitsluitend uit hoofdzinnen bestaan en die bovendien steeds op een nieuwe regel beginnen omdat een tekst met lange zinnen de leerlingen af zou schrikken en zou demotiveren. Een tekst die er makkelijk uitziet geeft zelfvertrouwen.

Ten tweede vinden de meeste docenten en uitgevers een heldere opbouw en structuur in de vmbo-methodes belangrijk. Hierbij kan een expliciete hoofdgedachte in de kopjes en inleiding helpen. De uitgevers en docenten zijn het niet met elkaar eens over het gebruik van signaalwoorden zoals *omdat*, *doordat* en *vervolgens*. De ene uitgever vindt dat deze woorden de tekst te moeilijk maken, de andere uitgever vindt juist dat de leerlingen moeten leren omgaan met deze woorden en dat signaalwoorden de tekst verduidelijken. Volgens de docenten is vooral een duidelijke tekststructuur belangrijk op het vmbo. Als structuurexpliciteringen daar iets aan toe kunnen voegen, moeten ze zeker niet vermeden worden. De

Cohrentie en identificatie in studieboeken

docenten vinden dat in sommige teksten wel meer expliciteringen opgenomen hadden mogen worden. Ze zijn niet bang dat de tekst daar te moeilijk van wordt, want de docent kan immers in de les alle moeilijke woorden uitleggen.

Ten derde is het volgens de docenten niet de taak van een studiemethode om de stof zo leuk mogelijk te maken. Daar is een docent voor. Wel moet de tekst zoveel mogelijk aansluiten bij de belevingswereld van de leerling. De uitgevers hebben deze aansluiting vooral bereikt door in de geschiedenismethodes teksten op te nemen waarin het verleden en het heden van de leerlingen expliciet met elkaar in verband gebracht worden.

Ten slotte hebben de docenten en een aantal uitgevers ervaren dat vmbo-leerlingen het leuk vinden om fictieve verhalen te lezen waarin een personage is opgevoerd waarmee de leerling zich kan identificeren en waarin een spannend of herkenbaar onderwerp behandeld wordt. Een aantal uitgevers heeft derhalve fictieve of spannende elementen ingevoegd die de tekst verlevendigen. Andere uitgevers hebben de teksten juist zakelijk en opsommend gehouden, omdat volgens hen een zakelijke stijl meer bij het tekstgenre zou passen.

3. Manipulatie van structuur- en stijlkenmerken

Uit de gesprekken met de docenten en uitgevers blijkt dat er twee tekstdimensies belangrijk zijn voor het tekstbegrip en de tekstwaardering van vmbo-leerlingen, namelijk een structuurdimensie en een stijldimensie. Uit de gesprekken en de methodeanalyses komt echter ook naar voren dat de uitgevers en docenten verschillende verwachtingen hebben wat betreft het belang van specifieke tekstkenmerken op deze dimensies. Om bij vmbo-leerlingen zelf na te gaan welke intuïties van de experts de juiste zijn, hebben we per dimensie twee teksten samengesteld waarin die tekstkenmerken zijn gemanipuleerd. Met deze teksten hebben we experimenteel getoetst welke tekstkenmerken effect hebben op het tekstbegrip en de tekstwaardering van vmbo-leerlingen. Bij het creëren van de experimentele teksten hebben we zoveel mogelijk recht willen doen aan de oorspronkelijke teksten in de methodes. Voor de ene pool van elke dimensie hebben we dan ook een tekst uit de methodes genomen waarin bepaalde structuur- of stijlkenmerken voorkomen. De tekst op de tegenoverliggende pool van de dimensies hebben we geconstrueerd door de tekstkenmerken in de oorspronkelijke tekst aan te passen, zonder dat de tekst die zo ontstond erg verschilde ten opzichte van de teksten in de methodes. De vier experimentele teksten zijn te vinden in appendix 1 tot en met 4 en worden hieronder besproken.

3.1 De coherente en de gefragmenteerde tekst. Op de structuurdimensie hebben we twee teksten gecreëerd waarin het gebruik van coherentie-versterkende middelen verschilt. Tekst 7 is een fragment uit de experimentele tekst met weinig coherentie-versterkende middelen. De nadruk ligt juist niet op de coherentie tussen de tekstdelen, maar op de afzonderlijke presentatie van de zinnen. Deze tekst noemen we de *gefragmenteerde tekst*.

Tekst 7.

De oorlog begint!

Hitler werd in 1933 de baas van Duitsland.

Hij wilde oorlog.

Hij vond de Duitse mensen veel beter dan de andere mensen.

*Hitler wilde dat Duitsland de baas van de wereld werd.
Hitler had een groot leger opgebouwd.*

In een gefragmenteerde tekst is sprake van veel korte (hoofd)zinnen, die bovendien typografisch afzonderlijk worden gepresenteerd doordat iedere zin los wordt aangeboden en begint op een nieuwe regel. De lezer hoeft dus steeds maar kleine informatie-eenheden tegelijk te verwerken, wat het leesproces zou kunnen vergemakkelijken.

Een nadeel van een gefragmenteerde tekst kan echter zijn dat de samenhang in de tekst moeilijk te vinden is. Het is voor de lezer lastig om de informatie te relateren en te integreren omdat de tekst bestaat uit grammaticaal onafhankelijke zinnen; er komen geen zinnen met bijzinnen voor en iedere (deel)zin begint op een nieuwe regel. Bovendien wordt de lezer niet geholpen door structuursignalen. Wanneer een lezer dus 'zoekt' naar de verbinding tussen de tekstdelen wordt hij nauwelijks ondersteund door de grammatica, noch door lexicale structuurmarkeringen of de typografie.

Tegenover deze gefragmenteerde tekst hebben we een tekst geplaatst met veel coherentieversterkende middelen. Deze tekst is gecreëerd door fragment 7 aan te passen en de structuur te expliciteren en zo nodig te repareren. Tekst 8 is een fragment uit wat we de *coherente tekstversie*⁴ hebben genoemd.

Tekst 8.

Hoe is de tweede wereldoorlog begonnen?

Hitler werd in 1933 de baas van Duitsland. Hij vond de Duitse mensen veel beter dan de andere mensen. Dus vond Hitler dat Duitsland de baas over de wereld moest worden. Daarom wilde Hitler oorlog en had hij een groot leger opgebouwd.

Lezers kunnen gemakkelijk de coherentie in deze tekst doorzien omdat de samenhang in de tekst geëxpliciteerd is door signaalwoorden zoals *dus* en *omdat*, signaalzinnen zoals *ten eerste*, *ten tweede* of *het gevolg daarvan is...* of een expliciete hoofdgedachte in de titel. (zie de totale tekst in Appendix 1.)

We hebben dus een structuurdimensie waarvan we tekstkenmerken manipuleren die coherentie bewerkstelligen in de ene versie van een tekst (zie appendix 1), tegenover fragmenterende tekstkenmerken die segmentering faciliteren, in de andere versie van diezelfde tekst (zie appendix 2). We hebben het volgende cluster structuurkenmerken gemanipuleerd om een coherentie-versie van een tekst te kunnen vergelijken met een fragmentatie-versie van dezelfde tekst:

- de aanwezigheid van structurexpliciteringen door middel van connectieven en signaalwoorden en -zinnen;
- de aanwezigheid van een expliciete hoofdgedachte (in de titel);
- de typografische presentatie van de tekst: de zinnen beginnen al dan niet allemaal op een nieuwe regel;
- de aanwezigheid van samengestelde zinnen.

Met de manipulatie van dit cluster structuurkenmerken hebben we enkele cruciale tegen-gestelde intuïties van de uitgevers (zie paragraaf 2.2) vertaald naar de structuurdimensie; de ene groep uitgevers kiest voor ‘staccato’ gefragmenteerde teksten omdat de informatie-eenheden dan klein zijn en lezers de tekst makkelijker kunnen begrijpen, terwijl de tweede groep uitgevers juist kiest voor teksten met een sterkere integratie, omdat ze dan gemakkelijker coherentie bewerkstelligen.

Het fundamentele idee achter de keuze voor juist deze coherentie-faciliterende tekst-merken is dat een tekst makkelijker te begrijpen is als het weinig moeite kost om de verschillende tekstonderdelen tot een samenhangend geheel te ‘smeden’ doordat de tekst-eenheden makkelijk te integreren zijn, zowel grammaticaal, door de toevoeging van connectieven en bijzinnen, als typografisch. We veronderstellen dat de vier eerder genoemde tekstkenmerken daaraan bijdragen. Die veronderstelling is, behalve op gesprekken met uitgevers en docenten, ook gebaseerd op de literatuur. Zo weten we dat het relateren van verschillende tekstdelen wordt vergemakkelijkt door de aanwezigheid van structuurmarkerin-gen zoals een expliciete hoofdgedachte en connectieven (*daarom, daardoor, vervolgens*). Het niet zelf hoeven aanbrengen van een tekstverband kost minder cognitieve energie, leidt tot kortere leestijden (Sanders 2001), een duidelijke tekst en kan leiden tot een beter tekstbe-grip (zie onder anderen Degand en Sanders (2002), Loman en Meyer (1983)). Het effect van structurexpliciteringen geldt ook voor jonge, onervaren lezers, zoals blijkt uit onder-zoek van onder meer Verhoeven (1991) en Ohlhausen en Roller (1988)⁵.

Maar is het dan niet erg voor de hand liggend om te verwachten dat teksten die hoog scoren op coherentie ook bij vmbo-ers tot beter tekstbegrip leiden? Nee. Uit de gesprek-ken met de uitgevers en docenten kwam immers naar voren dat structurexpliciteringen niet altijd het gewenste effect zouden hebben op het tekstbegrip van vmbo-leerlingen. Bovendien kan een voordeel van een ‘fragmentatie-tekst’ zijn dat het werkgeheugen van lezers niet te zwaar belast wordt. De lezers hoeven steeds maar kleine stukken informatie te verwerken, die de schrijver al keurig in stukjes heeft geknipt. Dat zou wel eens de reden achter de intuïtie van sommige uitgevers kunnen zijn dat fragmentatieteksten juist makke-lijker zijn voor vmbo-leerlingen dan coherentieteksten. Ook voor deze aanname is onder-steuning in de literatuur. Uit een onderzoek van McNamara en Kintsch (1996) blijkt bij-voorbeeld dat lezers juist tot een betere representatie van de tekst (en in het verlengde daarvan tot beter tekstbegrip) komen als er weinig structurexpliciteringen in de tekst zijn opgenomen (zie ook Millis, Graesser & Haberlandt, 1993)⁶. Net zoals de uitgevers spreken de verschillende onderzoeken elkaar dus tegen wat betreft het effect van een expliciete tekststructuur op tekstbegrip.

3.2 De identificerende versus de distantierende tekst. Op de stijldimensie hebben we twee teksten gecreëerd met een verschil in de mate waarin de lezer betrokken wordt bij de tekst. We hebben een tekst geconstrueerd die ver van de lezer afstaat en een tekst waarbij het voor de lezer niet moeilijk is om zich met de inhoud van de tekst te identificeren. Tekst 9 is een fragment uit de geconstrueerde *distantierende tekst*:

Tekst 9.

In de oorlog vertrokken goederentreinen bomvol met joodse mensen naar de vernietigingskampen. De mensen werden er als vee in vervoerd. Want er waren geen stoelen of ramen in de trein. De mensen moesten allemaal heel dicht tegen elkaar aanzitten. Soms wel dagen achter elkaar. Daar-

door stonk het in die treinen. Ook was er weinig frisse lucht. Daarom stierven sommige mensen in de trein. Na lange tijd moesten de mensen uitstappen.

Een distantieerende tekst is zakelijk en afstandelijk van toon. De lezer is een verre toeschouwer en het verhaal speelt zich buiten hem af. Er komen geen personages in de tekst voor, de tekst speelt zich af in het verleden en de lezer wordt niet aangesproken of op een andere manier bij de tekst betrokken.

Tegenover deze distantieerende tekst hebben we op de stijldimensie een *identificerende tekst* gezet door aan de zakelijke versie een aantal identificerende kenmerken toe te voegen. Tekst 10 is een fragment uit de identificerende tekst:

Tekst 10.

Heb je wel eens in een bomvolle trein gestaan? David staat in zo'n volle trein. Er zijn geen ramen in de trein want het is een goederentrein! Dit schreef David over die treinreis in zijn dagboek: het stinkt heel erg in de trein en het is heel warm. Ik kan bijna geen adem meer halen. Naast me gaan mensen dood van de hitte. "Waar gaan we heen?" roep ik. Maar ik krijg geen antwoord. "Uitstappen!!!" brult een soldaat opeens.

We spreken van een identificerende tekst wanneer de lezer "dicht op de tekst zit". Hij voelt, kijkt en luistert mee met een hoofdpersoon, hij wordt aangesproken, het verhaal speelt in zijn eigen tijd en hij kan personages als het ware horen praten.

De literatuur geeft aanwijzingen voor bepaalde tekstkenmerken die de betrokkenheid van de lezer bij de tekst bevorderen. Zo blijkt uit een onderzoek van Braet (1985) bijvoorbeeld dat jonge lezers schoolteksten waarin de persoonlijke voornaamwoorden *je*, *ik* en *we* gebruikt worden meer waarderen dan teksten met een generiek *je* of *men*. Paxton (1997) laat zien dat vijftienjarige lezers zich het gemakkelijkst kunnen identificeren met een tekst geschreven vanuit een personage in de ik-persoon, en dat ze teksten vanuit een ik-perspectief ook meer waarderen. Op grond van de literatuur en de gesprekken met de uitgevers hebben we het volgende cluster tekstkenmerken op de stijldimensie gemanipuleerd om een identificatie-versie te kunnen vergelijken met een distantie-versie van dezelfde tekst:

- Het gebruik van persoonlijke aansprekingen;
- Het gebruik van directe vragen;
- Het gebruik van het ik-perspectief;
- Het gebruik van de directe rede;
- De aanwezigheid van een (fictief)personage;
- Formulering in de tegenwoordige tijd.

Uit onderzoeken die Renninger, Hidi en Krapp (1992) bespreken, is gebleken dat wanneer jonge lezers een informatieve tekst interessant vinden, ze ook meer van deze tekst onthouden en deze beter begrijpen. De betrokkenheid van de lezer bij de tekst kan dus zowel bij het tekstbegrip als de tekstwaardering een rol spelen.

4. Verwachtingen

Op grond van de literatuur verwachten we dat de ‘coherente’ tekstversie tot een beter tekstbegrip van vmbo-leerlingen zal leiden dan een gefragmenteerde tekstversie. Wat betreft de invloed van de structuurdimensie op de tekstwaardering van vmbo-leerlingen, kunnen we onze verwachtingen baseren op een gesprek met één van de uitgevers. Uit dit gesprek is naar voren gekomen dat een gefragmenteerd aangeboden tekst door de leerlingen hoog gewaardeerd zal worden: vmbo-leerlingen houden immers van makkelijke en korte teksten en gefragmenteerde teksten zien er op het eerste gezicht wel makkelijker uit. Onze verwachting is dan ook dat vmbo-leerlingen de gefragmenteerde tekst meer zullen waarderen dan de coherente tekstversie.

Voor de tekst waarin we de stijlkenmerken hebben gemanipuleerd, verwachten we dat een tekst met meer mogelijkheid tot identificatie hoger gewaardeerd wordt. Wanneer leerlingen een tekst lezen die dichtbij hen staat, kunnen ze zich meer inleven en wordt het verhaal realistischer en spannender. De leerlingen houden volgens de docenten van spanning en sensatie en zullen daarom een identificerende tekst meer waarderen dan een distantiërende tekst. Dit zou eventueel ook consequenties kunnen hebben voor het tekstbegrip; wanneer lezers de tekst spannender vinden, zullen ze de tekst immers met meer plezier lezen en de informatie bijna ‘als vanzelf’ beter verwerken en onthouden. Een verwante bevinding is het zogenaamde *Interestingness-effect* (Hidi en Baird, 1986): hoe interessanter de tekst, des te beter het tekstbegrip.

We verwachten dus niet alleen een verband tussen structuur- en stijlkenmerken enerzijds en tekstbegrip of –waardering anderzijds, maar ook tussen tekstbegrip en tekstwaardering onderling: hoe makkelijker een tekst te doorgronden is, des te prettiger zal de lezer het vinden om de tekst te lezen en des te hoger zal hij de tekst waarderen. (Zoals gezegd, voor de structuurdimensie zou het wat anders kunnen liggen: hoe gemakkelijker de tekst *lijkt*, des te hoger de waardering). Dit verband zou ook andersom kunnen bestaan: hoe meer de lezer een tekst waardeert door de spannendheid en interessantheid van de tekst, hoe beter de lezer de tekst zal onthouden (en begrijpen).

5. Twee experimenten

De bovenstaande verwachtingen hebben we getoetst in twee experimenten. In een eerste experiment onderzoeken we of de geselecteerde tekstkenmerken van invloed zijn op de waardering van vmbo-leerlingen. In een tweede experiment hebben we zowel het tekstbegrip als de tekstwaardering van vmbo-leerlingen onderzocht.

5.1 Experiment naar tekstwaardering

5.1.1 Onderzoeksontwerp. Bij dit experiment hebben we de vier experimentele teksten gebruikt die in paragraaf 3 zijn beschreven. De teksten gaan over de Tweede Wereldoorlog, een onderwerp dat de leerlingen vermoedelijk zal aanspreken. Oorlog is immers een onderwerp waarin actie, geweld en spanning centraal staan. En volgens de vmbo-docenten zijn dat elementen die vmbo-leerlingen waarderen. De vier geconstrueerde teksten zijn te vinden in appendix 1 tot en met 4.

Proefpersonen

Er hebben 23 leerlingen deelgenomen aan dit experiment. 12 Leerlingen volgden de basisberoepsgerichte leerweg (laagste niveau van het vmbo) en 10 de theoretische leerweg (voormalig mavo, hoogste niveau van het vmbo). De leerlingen zaten allemaal in het tweede leerjaar.

Procedure

De waardering van de leerlingen is gemeten met de split-run methode. De leerlingen kregen in een individueel gesprek de twee versies van de structuurdimensie te lezen. Wanneer ze klaar waren met lezen, moesten ze aangeven welke tekst hun voorkeur had. Hierbij moesten de leerlingen gebruik maken van een schaal van 1 tot en met 7, dat wil zeggen: bij 1 ging de voorkeur van de leerlingen uit naar de coherentie-versie, bij 7 ging hun voorkeur uit naar de gefragmenteerde tekst. Nadat de leerlingen een keuze hadden gemaakt, moesten ze hun keuze motiveren. Voor de stijldimensie werd daarna dezelfde procedure uitgevoerd.

5.1.2 Resultaten. Met een chikwadraattoets is berekend of de voorkeur voor één van de versies van de teksten statistisch significant was. Daarnaast is een variantie-analyse uitgevoerd om interactie-effecten te toetsen. De antwoorden van de leerlingen die geen voorkeur hadden, zijn in de verwerking van de gegevens niet meegenomen.

De scores, die bestonden uit een oordeel op een schaal van 1-7, zijn voor de duidelijkheid gedichotomiseerd. De keuze voor deze analyse wordt ondersteund door de motivaties die de leerlingen achteraf gaven voor hun tekstvoorkeur. Uit de motivaties bleek dat de leerlingen een zeer uitgesproken voorkeur hadden voor een bepaalde tekstversie, zelfs wanneer ze die voorkeur op de 7-puntsschaal uitdrukten met bijvoorbeeld een 5 of een 3. In tabel 1 is weergegeven hoe vaak een bepaalde versie gekozen werd en of er sprake is van significante verschillen (bij $p < 0.05$):

Tabel 1: Resultaten van experiment 1: tekstwaardering

Tekstversie	Aantal keer gekozen	Chi-kwadraat
Structuurdimensie (n=22)		2.91*
Coherende versie	15	
Gefragmenteerde versie	7	
Stijldimensie (n=21)		5.76*
Identificatieversie	16	
Distantieversie	5	

* = eenzijdig significant bij $p < 0.05$

De tabel laat zien dat de keuzes voor de tekstversies eenzijdig significant verschillen: de leerlingen hebben vaker voor de coherentieversie gekozen dan voor de fragmentatieversie ($df=1, p=0.04$). Bovendien verkozen ze de identificatieversie boven de distantieversie ($df=1, p=0.01$). In hun motivatie gaven de leerlingen aan dat de coherentieversie meer informatie geeft waardoor ze deze tekst geloofwaardiger, spannender en beter te begrijpen vonden. De leerlingen zeiden de fragmentatieversie wel makkelijker te vinden dan de coherentie-

Cohrentie en identificatie in studieboeken

versie, maar dit vonden ze geen reden om de fragmentatieversie te kiezen. Bij de keuze tussen de teksten op de structuurdimensie bleek er geen verschil te zijn tussen de leerlingen van de theoretische en basisberoepsgerichte leerweg.

Tabel 1 laat zien dat de leerlingen de identificatieversie meer gewaardeerd hebben dan de distantieversie van de stijldimensie. De leerlingen hebben voor deze keuze de volgende motivatie gegeven: “de tekst is spannend want je weet beter hoe het echt gebeurd is en je kunt het je goed voorstellen. Het is leuker om van mensen zelf te horen hoe iets vroeger was.” De leerlingen vonden de persoonlijke versie geloofwaardiger en interessanter omdat deze versie niet alleen over de oorlog gaat, maar tevens over een echt persoon.

Het bleek dat de voorkeur voor de identificatietekst bij de leerlingen van de theoretische leerweg significant minder duidelijk was ($F = 5.76$, $df = 22$, $p = 0.03$) dan bij de basisberoepsgerichte leerlingen.

5.2 Een experiment naar tekstbegrip (en tekstwaardering)

5.2.1 Onderzoeksontwerp. Bij dit experiment hebben we dezelfde experimentele teksten op de structuur- en stijldimensie gebruikt als bij het experiment naar tekstwaardering. De teksten zijn terug te vinden in appendix 1 tot en met 4.

Proefpersonen

Aan het experiment deden 90 vmbo-leerlingen mee uit het tweede jaar van de basisberoepsgerichte leerweg van het vmbo. Deze leerlingen zaten op vmbo-scholen in het midden en zuiden van Nederland.

Instrumentatie

Wanneer heeft een leerling een tekst begrepen? In dit onderzoek hebben we met behulp van diverse vragen tekstbegrip gemeten waarbij we recente theoretische inzichten hebben toegepast. Hieronder volgt daarom eerst enige uitleg over die theorie.

In de theorie over leesprocessen wordt ervan uit gegaan dat een lezer een tekst op drie verschillende niveaus verwerkt (vergelijk Kintsch, 1998 en Singer, 1990):

1. Op het niveau van de formulering, de zogenaamde oppervlakte-realisering (surface code), waarbij vooral de grammatica en woordkeus een rol speelt.
2. Op het niveau van de betekenisrepresentatie (textbase), waarbij de betekenis van de zinnen verwerkt wordt.
3. Op het niveau van het situatiemodel, waarbij lezers de tekstuele informatie integreren met hun voorkennis over het tekstonderwerp, zoals bijvoorbeeld ruimtelijke informatie.

Voor tekstbegrip zijn vooral de twee laatste niveaus van belang. De precieze formulering (niveau 1) van een tekst zijn lezers namelijk al vrij snel na het lezen vergeten, terwijl het bij de betekenisrepresentatie en het situatiemodel gaat het om de betekenis van de informatie die lezers in hun representatie hebben opgeslagen. Hoe beter de informatie in die representatie is opgeslagen, hoe beter de lezer de informatie kan onthouden en reproduceren. Dit is vooral bij studieteksten van belang. Bij de informatie uit een studietekst moet een lezer de informatie immers onthouden en eventueel reproduceren bij een proefwerk.

Veel ‘traditionele’ tekstbegripvragen zijn met name gericht op het tweede niveau, de textbase. Ook de meeste vragen die wij hebben gesteld zijn daarop gericht, waarbij we er speciaal op gelet hebben om met de vragen de belangrijkste relaties en de hoofdgedachte in de tekst te bevragen.

We wilden bij de structuurdimensie echter niet alleen de informatieverwerking op het niveau van de textbase bevragen, maar ook de verwerking op het niveau van het situatie-model. Dat hebben we gedaan door een vraag te stellen waarin leerlingen moesten categoriseren en sorteren. Deze vraag is gebaseerd op werk van McNamara, Kintsch en Songer (1996) en McNamara en Kintsch (1996). Bij de sorteertaak moeten de lezers na het lezen van een tekst aangeven welke elementen uit de tekst bij elkaar horen: ze moeten als het ware ‘stapeltjes’ maken van begrippen en die op de juiste plaats neerleggen. Dat laatste kan alleen wanneer de lezer de onderlinge verbanden tussen de begrippen doorziet. Bij de stijl-dimensie hebben de leerlingen alleen multiple-choice vragen beantwoord waarbij het voor-al ging om de informatieverwerking op het niveau van de textbase.

De tekstbegripvragen

De leerlingen kregen bij de stijl-dimensie-teksten vier en bij de structuur-dimensie-teksten vijf tekstbegripvragen te beantwoorden. De tekstbegripvragen lijken op de vraag in Appendix 5. De vragen zijn allemaal op een aparte pagina aangeboden en de leerlingen mochten niet terugbladeren, omdat in sommige vragen de antwoorden op de andere vragen al te vinden waren. De vragenlijsten verschilden niet per tekstversie, maar uiteraard wel per dimensie. De leerlingen die de identificatieversie van de stijl-dimensie lazen, kregen dus dezelfde vragen als de leerlingen die de distantieversie moesten lezen.

De vragen bestonden voornamelijk uit multiple-choicevragen en invulvragen. Bij iedere vraag was de score 1 (goed) en 0 (fout). De leerlingen moesten bij de vragen de gegeven antwoordalternatieven rangordenen van het best passende antwoord tot het slechtst passende antwoord op de vraag, om zo de gokkans te verkleinen (zie appendix 5). De vragen richtten zich bij alle tekstversies vooral op de verbanden in de tekst. Bovendien kregen de leerlingen bij de structuur-dimensie naast multiple-choicevragen, de bovengenoemde “situatiemodel-vraag”. Met deze “situatiemodel-vraag” werd getoetst in hoeverre de leerlingen konden beoordelen welke begrippen uit de tekst bij elkaar hoorden en of ze de verbanden in de tekst begrepen hadden (de situatiemodelvraag is opgenomen in appendix 6).

De waarderingsvragen

In dit experiment hebben we de leerlingen ook een aantal schaal-waarderingsvragen voorgelegd. De leerlingen moesten op een 7-puntsschaal hun waardering voor een aantal kenmerken van de tekst aangeven. Deze kenmerken waren voor de structuur-dimensie: *makkelijk-moeilijk*, *spannend-saai*, *helder-vaag*, *duidelijk-onduidelijk* en voor de stijl-dimensie *makkelijk-moeilijk*, *spannend-saai*, *interessant-oninteressant*, *goed voor te stellen-slecht voor te stellen* en *spreekt me aan-spreekt me niet aan*. De vragen bij de structuur-dimensie richtten zich dus meer op de moeilijkheid van de tekst (wat samenhangt met de structuur), terwijl de vragen bij de stijl-dimensie meer gericht waren op de manier waarop het verhaal verteld wordt (wat samenhangt met de stijl).

Procedure

Het experiment is klassikaal afgenomen. Iedere leerling kreeg een boekje met de volgende inhoud: een instructie, een aantal oefenopgaven, een tekstversie van één van de dimensies, de vragen over deze tekst, een tekstversie van de andere dimensie en ten slotte de vragen over deze tweede tekst. De verschillende tekstversies werden willekeurig over de leerlingen verdeeld, waarbij de leerlingen die naast elkaar zaten niet dezelfde versie kregen. Er is gekozen voor een tussenproefpersonen-ontwerp: iedere leerling kreeg één versie te lezen van de tekst op de structuurdimensie en één versie van de tekst op de stijldimensie. De teksten werden opgehaald zodra de leerlingen klaar waren met lezen en hun vinger opstaken. Er is geen tijdslimiet gesteld aan het lezen van de teksten, omdat we bang waren dat de leerlingen dan te snel zouden lezen en de informatie onvoldoende zouden onthouden. Met de hele klas werden van tevoren de verschillende typen vragen geoefend, zodat de leerlingen wisten met welk doel ze de tekst moesten lezen en hoe ze de vragen moesten maken.

In een instructie werd aan de leerlingen medegedeeld dat ze alleen antwoorden moesten geven die gebaseerd waren op de tekst. Bovendien werd benadrukt dat ze de vragen serieus moesten maken, dat terugbladeren verboden was en dat de vragen gemaakt moesten worden zonder de tekst erbij te hebben. Tenslotte kregen de leerlingen te horen dat serieus werk beloond zou worden met een verrassing.

5.2.2 Resultaten. De scores op de vragen zijn met een t-test voor onafhankelijke steekproeven verwerkt, waarbij uitgegaan is van significante verschillen tussen de scores als de p-waarde kleiner was dan 0.05.

Om te toetsen of de vragen allemaal hetzelfde construct meten, hebben we in een vooronderzoek met 123 basisberoepsgerichte vmbo-leerlingen uit het tweede leerjaar de vragen getoetst op betrouwbaarheid. Het bleek dat de betrouwbaarheid van de begripvragen op beide dimensies te laag was. Daarom hebben we de vragen moeten aanpassen. De betrouwbaarheidsalpha bedroeg voor de aangepaste begripvragen op de structuurdimensie 0.67 en voor de begripvragen op de stijldimensie 0.62. De betrouwbaarheidsalpha voor de aangepaste waarderingsvragen bedroeg voor de stijldimensie 0.55 en voor de structuurdimensie 0.65. Omdat deze betrouwbaarheidsscores nog steeds laag zijn, hebben we de resultaten op de verschillende begrip- en waarderingsvragen ook afzonderlijk moeten interpreteren en daardoor kunnen de conclusies dus toe te schrijven zijn aan bepaalde afzonderlijke vragen en niet aan de som van de gehele toets.

Resultaten op de tekstbegripvragen

Voor zowel de structuurdimensie als voor de stijldimensie vonden we een hoofdeffect: de totaalscore (de scores van alle vragen per tekst) op de begripvragen van de coherentieversie was significant hoger dan de totaalscore op de begripvragen van de fragmentatieversie ($t=2.42$, $df=56$, $p<0.01$). Daarnaast was de totaalscore van de distantieversie significant hoger dan de totaalscore op de tekstbegripvragen van de identificatieversie ($t=1.99$, $df=59$, $p=0.03$). In tabel 2 hebben we deze resultaten weergegeven⁸.

Tabel 2: Gemiddelde totaalscores op de tekstbegripvragen voor de tekstversies

Tekstversie	Gemiddelde scores	Effectgrootte
Structuurdimensie		0.56
Coherente versie (n=31)	2.81* (sd 0.93)	
Gefragmenteerde versie (n =27)	2.19* (sd 1.28)	
Stijldimensie		0.34
Identificatieversie (n=30)	1.30* (sd 0.88)	
Distantieversie (n=31)	1.74* (sd 0.85)	

* eenzijdig significant bij $p < 0.05$.

Aangezien we verschillende soorten tekstbegripvragen gesteld hebben, en uit het betrouwbaarheidsonderzoek bleek dat deze niet heel hoog samenhangen, wilden we weten welke soort vragen het meest bijgedragen hebben aan het effect op de tekstbegripscores. Daarom hebben we ook gekeken naar de scores per vraag. Uit deze analyse bleek dat vooral twee van de vijf vragen een significant verschil tussen de coherentieversie en de fragmentatieversie lieten zien. Het gaat om de vraag bij de structuurdimensie waarin het situatiemodel van de leerlingen bevraagd werd ($t=3.20$, $df=56$, $p < 0.01$) (zie appendix 6) en om de vraag waarbij de leerlingen moesten aangeven welke zinnen over een kwamen met de hoofdgedachte uit de tekst ($t=1.87$, $df=56$, $p=0.03$) (zie appendix 5). Voor de drie andere afzonderlijke vragen over de structuurdimensie zijn geen significante verschillen gevonden. Voor de verschillen op de stijldimensie kwam uit de analyse naar voren dat de vraag naar de hoofdgedachte van de tekst vooral een goede indicatie geeft voor het verschil in de scores op de tekstbegripvragen (eenzijdig gemeten: $t=2.13$, $df=59$, $p=0.02$).

Verklaring van de resultaten

Bij alle vragen behalve de situatiemodel-vraag zijn de antwoordalternatieven al gegeven en moesten de leerlingen alleen de nummers van de alternatieven in de juiste volgorde zetten of het juiste alternatief aankruisen. Bij de vraag naar het situatiemodel moesten de leerlingen meer doen dan alleen aankruisen of een nummer overschrijven. Hierdoor hebben ze misschien meer over de vraag moeten nadenken en daardoor heeft de situatiemodel-vraag meer gedifferentieerd tussen de scores voor de verschillende tekstversies dan de andere vragen.

In dit onderzoek is slechts één sorteertaakvraag opgenomen. Dat is natuurlijk niet genoeg om vergaande conclusies op te formuleren. Wel kunnen we op basis van de resultaten concluderen dat bij het meten van tekstbegrip vragen naar het situatiemodel in de vorm van een sorteertaak een relevante aanvulling zijn en een goed beeld geven van het daadwerkelijke begrip van een tekst.

Voor het sterke effect van de vragen naar de hoofdgedachte (appendix 5 is een voorbeeld van een vraag naar de hoofdgedachte op de structuurdimensie) op zowel de structuur- als de stijldimensie is de verklaring eveneens dat deze vragen moeilijker waren dan de andere multiple-choice vragen. Drie van de vier antwoordalternatieven kwamen in aanmerking voor het juiste antwoord, het was dus moeilijk om het juiste alternatief te kiezen. Omdat in de coherentie-versie van de tekst explicieter dan in de fragmentatie-

Cohrentie en identificatie in studieboeken

versie naar voren komt wat de hoofdgedachte van de tekst is, konden de leerlingen die de coherentie-versie gelezen hadden deze vraag beter beantwoorden.

Resultaten op de tekstwaarderingsvragen

Bij de tekstwaarderingsvragen is gekeken naar de totale waardering, waarbij de scores op alle waarderingskenmerken (*spannend, moeilijk, duidelijk, goed voor te stellen*) samengenomen zijn. Daarnaast is ook gekeken naar de scores op de afzonderlijke waarderingskenmerken.

Uit de resultaten kwam geen significant verschil naar voren op de score voor de totale waardering op de structuurdimensie ($t=-0.30$, $df=56$, $p=0.38$). Wel was de fragmentatieversie volgens de leerlingen significant makkelijker ($t=1.71$, $df=59$, $p<0.01$) dan de coherentieversie en de coherentieversie significant duidelijker ($t=-1.29$, $df=56$, $p=0.01$) dan de fragmentatieversie. Een verklaring voor dit opmerkelijke resultaat zou kunnen zijn dat de fragmentatieversie bij een oppervlakkige lezing makkelijk lijkt. Op het moment dat de leerlingen echter begripsvragen moeten beantwoorden die dieper op de tekst ingaan, blijkt dat de tekst toch niet zo makkelijk te begrijpen is. De uitgevers wilden met de eenvoudige presentatie van de teksten de leerlingen het idee geven dat de tekst niet moeilijk zou zijn, om ze zo meer te motiveren om de tekst te gaan lezen. De leerlingen doorzagen dit, zoals bleek uit de waarderingresultaten. Ze zagen dat de tekst er makkelijk uitzag, maar ze gingen er niet onmiddellijk vanuit dat de tekst dus ook wel duidelijker zou zijn. Mogelijk is het voor een onervaren of zwakke lezer zo dat *makkelijk* iets zegt over het leesproces en *duidelijk* iets over het leesproduct. Vmbo-leerlingen zouden (onbewust) dit verschil doorzien. Maar deze verklaring blijft voorlopig tentatief.

Bij de stijldimensie bleek dat er een significant verschil is op de totale waarderingsscore van de distantieversie en de identificatieversie ($t=3.00$, $df=60$, $p<0.01$); de leerlingen vonden de identificatietekst spannender en interessanter dan de distantieversie. Verder bleken de leerlingen de beide versies even moeilijk te vinden en even goed voor te stellen. Als we kijken naar de resultaten op de begripsvragen en de waarderingsvragen samen, dan blijkt dat de identificatieversie wel leuker is om te lezen, maar minder goed begrepen wordt terwijl de distantieversie minder gewaardeerd wordt en beter wordt begrepen. Een aantal leerlingen gaf zelf de volgende opmerking die dit resultaat kan verklaren: de verhalende teksten zijn wel heel leuk om te lezen, maar horen niet echt in een geschiedenisstudieboek thuis (vergelijk Paxton, 1997). De leerlingen vonden dat er in de methodes teksten opgenomen moeten worden waarin een duidelijk onderscheid wordt gemaakt tussen belangrijke en minder belangrijke informatie. Dat vergemakkelijkt volgens hen het leren en het onthouden van een studietekst.

6. Conclusies

6.1 Het effect van coherentie- en identificatie-versterkende middelen. We verwachtten een effect van het cluster structuurkenmerken op tekstbegrip en een effect van het cluster stijlkenmerken op de waardering van de tekst. Verder verwachtten we dat er een verband zou zijn tussen tekstbegrip en tekstwaardering. Deze verwachtingen zijn voor het grootste gedeelte uitgekomen. Tekstkenmerken op het niveau van de structuur en de stijl zijn van invloed op

de mate waarin vmbo-leerlingen studieboekteksten begrijpen en waarderen. Op de structuurdimensie geldt dat teksten met coherentie-versterkende middelen tot een hogere score op de tekstbegripvragen leiden dan gefragmenteerd aangeboden teksten. Dat wil zeggen: teksten met doorlopende geïntegreerde zinnen, voorzien van structuurexpliciteringen zoals connectieven en signaalwoorden, leidden tot een betere beantwoording van tekstbegripvragen dan staccato teksten met korte zinnen die op een nieuwe regel beginnen, zonder structuurexpliciteringen.

In tegenstelling tot wat we verwacht hadden, wijzen de resultaten van het eerste experiment uit dat de leerlingen de coherente versie meer waarderen dan de gefragmenteerde versie. De resultaten voor de waarderingsvragen uit het tweede experiment wijzen, zij het minder duidelijk, dezelfde kant op.

Verder blijkt dat vmbo-leerlingen een tekst waarmee ze zich makkelijk kunnen identificeren (door een sprekend opgevoerd personage, aansprekingen, directe vragen en de tegenwoordige tijd) meer waarderen dan een tekst die afstandelijk geformuleerd is. Opvallend is verder dat deze identificatietekst niet tot hogere scores op de tekstbegripvragen leidde. Integendeel, de leerlingen beantwoordden de tekstbegripvragen over de distantietekst beter dan die over de identificatietekst, terwijl we een omgekeerd effect hadden verwacht.

6.2 Het verband tussen tekstbegrip en tekstwaardering. We verwachtten dat er een verband zou bestaan tussen tekstbegrip en tekstwaardering. Deze hypothese kunnen we bevestigen met de resultaten van de beide experimenten voor de structuurdimensie: de leerlingen begrepen de tekst het beste, die ze het meest waardeerden. Op de structuurdimensie viel verder nog een onverwacht verband tussen tekstbegrip en tekstwaardering op: de leerlingen waardeerden de fragmentatietekst als makkelijker, maar uit het tekstbegripexperiment kwam naar voren dat ze deze tekst niet beter begrepen dan de coherentietekst, die ze als duidelijker kwalificeerden.

De resultaten op de stijldimensie geven een ander beeld over het verband tussen tekstbegrip en tekstwaardering dan we verwachtten: hoewel leerlingen de identificatietekst het meeste waardeerden, betekent dat niet dat ze deze tekst ook beter begrepen.

De verklaring voor het uitblijven van eenduidige resultaten wat betreft het verband tussen tekstbegrip en tekstwaardering, kunnen we misschien vinden in de operationalisering van de waardering. Zo weten we bijvoorbeeld te weinig over de vraag of duidelijkheid, helderheid, interessantheid en makkelijkheid genoeg zeggen over de waardering. Bovendien weten we niet of deze waarderingskenmerken voor iedere leerling hetzelfde betekenen.

7. Discussie

Hoewel dit onderzoek aanleiding is tot de formulering van een aantal heldere conclusies, is de generaliseerbaarheid van de resultaten vooralsnog beperkt, zowel over proefpersonen als over teksten. Die beperkte generaliseerbaarheid wordt in deze discussie eerst besproken, waarna we afsluiten met enkele suggesties voor vervolgonderzoek.

Beperkte generaliseerbaarheid

We hebben onderzoek gedaan bij een beperkte groep vmbo-leerlingen en met slechts vier teksten. Verder hebben we aangenomen dat de leerlingen “zwakke” lezers zijn. Natuurlijk is

die aanname gebaseerd op hun schoolniveau, maar strikt genomen is deze aanname niet onderbouwd door onderzoek met een controlegroep bestaande uit goede lezers. Bovendien is daar de kwestie van het type teksten: zouden de conclusies anders zijn als de teksten bijvoorbeeld over het ontstaan van de kloosters in de Middeleeuwen zouden gaan, of over het Marxisme? En gelden de gevonden resultaten ook voor een wiskundige of natuurkundige studietekst? In dit onderzoek hebben we onze teksten zoveel mogelijk gebaseerd op de teksten die daadwerkelijk in de verschillende geschiedenismethodes voorkomen. Hierdoor kunnen we dus op grond van de resultaten geen uitspraak doen over teksten die langer of ingewikkelder zijn en die niet als voornaamste doel hebben om geleerd en onthouden te worden.

Een afzonderlijk punt van aandacht is dat van de manipulatie van de tekstkenmerken. In dit onderzoek hebben we niet gekeken naar het effect van afzonderlijke tekstkenmerken, maar hebben we een aantal kenmerken geclusterd (zoals aansprekingen, tijd en perspectief maar ook structuurexpliciteringen samen met een doorlopende tekstpresentatie). Die clustering is verantwoord met de analyse van de teksten in de studiemethodes. We gaan er dus vanuit dat de clusters van tekstkenmerken met elkaar te maken hebben. Maar is dat echt het geval? Naar die vraag is interessant kwantitatief-stilistisch onderzoek te doen. En er zijn meer vragen. Hebben bepaalde tekstkenmerken uit de clusters meer effect dan de andere? En in hoeverre is er sprake van een interactie tussen de stijl- en structuurdimensie? In een vervolgonderzoek zullen vragen naar deze interactie zeker niet mogen ontbreken. Juist omdat dan concrete tekstadviezen aan de uitgevers van vmbo-studieboeken geformuleerd kunnen worden.

Uit bovenstaande blijkt dat dit onderzoek veel nieuwe vragen opwerpt. We werken dan ook aan vervolgonderzoek waarin dezelfde ideeën over coherentie- en identificatieversterkende middelen worden toegepast op andere teksten en waarin meerdere (vmbo-)leerlingen van verschillende (lees)niveaus onderzocht worden. Daarnaast pleiten we voor nader (corpus)onderzoek naar de samenhang in de stijl- en structuurclusters, voor preciezer effectonderzoek naar de invloed van afzonderlijke tekstkenmerken en voor nadere verkenning van de relatie tussen tekstbegrip en -waardering. Zo kunnen de eerste conclusies die voortvloeien uit dit onderzoek verder worden getoetst en gepreciseerd.

Theorie en toepassing; cognitie en affectie

Met dit onderzoek hebben we ons gericht op lezen in een zeer concrete, realistische situatie, waarin onervaren lezers problemen (kunnen) ervaren. De resultaten blijken niet alleen te verenigen met inzichten uit meer theoretisch (tekst- en psycholinguïstisch) onderzoek; die theoretische inzichten, bijvoorbeeld met betrekking tot het meten van begrip op het niveau van het situatie-model, waren bovendien van belang bij het identificeren van de concrete problemen. Deze wisselwerking tussen theorie en praktijk komt in ons onderzoek specifiek naar voren bij de vraag hoe het cognitieve construct 'begrip' en het affectieve construct 'waardering' zich tot elkaar verhouden. Daarbij lijkt oppervlakkig gezien de gedachte plausibel dat 'begrip' een cognitief concept is en 'waardering' een affectief concept. Maar de bevinding dat leerlingen de coherentie-versie duidelijker vinden en de fragmentatie-versie gemakkelijker, wijst op een complexer concept. In dat oordeel zit immers een inschatting verborgen van de benodigde cognitieve energie om tot een goed begrip van de tekst te komen. Het resultaat van de inschatting leidt tot een affectief geladen waardering die ver-

moedelijk ook met emoties verbonden is. Willen we ooit volledig zicht krijgen op het complexe proces van tekstverwerking, dan moeten we de affectieve en cognitieve aspecten van dat proces minder in gescheiden deeldisciplines benaderen dan tot op heden gebruikelijk is. En die vraag naar de precieze verhouding tussen begrip en waardering is behalve in deze concrete situatie ook in algemene zin een vraag die theoretisch interessant is.

Noten

- 1 Uit een onderzoek van Kuhlemeier en Van den Bergh (1989) komt naar voren dat de variatie in leesniveau op het vmbo erg groot is. Er zijn dus veel hele goede, maar ook veel hele slechte vmbo-leerlingen. De gemiddelde leerling wordt echter beschouwd als een zwakke lezer.
- 2 Dit onderzoek is uitgevoerd in opdracht door de Stichting Lezen. Het uitgebreide rapport van het onderzoek (Land, Sanders, Lentz en Van der Bergh, 2002) kan opgevraagd worden bij deze Stichting. Dit artikel is een bewerking en verkorte weergave van het rapport.
- 3 Deze geschiedenismethodes zijn: Sfinx (Thieme-Meulenhoff), Sporen (Wolters-Noordhoff), MeMo (Malmberg), Tijdreis (Edu-Actief), Bronnen (EPN).
- 4 Strikt genomen bedoelen we hier steeds “een tekstversie die de vorming van een coherente tekstrepresentatie faciliteert”, maar om presentatieredenen kiezen we voor de term “coherente tekst”.
- 5 Zie ook Bos-Aanen, Sanders en Lentz, 2001, voor een literatuuroverzicht.
- 6 Daarbij moet wel worden aangetekend dat de tekstmanipulatie van McNamara & Kintsch (1996) veel meer kenmerken betrof dan strikte structuurexpliciteringen, en ook de tekstconstructie van Millis e.a. (1993) veel te wensen overlaat, zie Sanders & Noordman (2000).
- 7 Deze vraag kregen de leerlingen niet bij de stijldimensie omdat met een situatiemodel-vraag gemeten wordt hoe de lezer de tekstverbanden begrepen heeft en deze verbanden zijn bij de stijldimensie niet gemanipuleerd.
- 8 In het oorspronkelijke onderzoek werd ook nog een vormgevingsdimensie onderzocht. Aangezien de leerlingen twee teksten te lezen kregen, zijn er door de 90 proefpersonen dus 180 teksten gelezen. Een derde daarvan waren teksten op de vormgevingsdimensie. 60 leerlingen hebben dus een tekst van de stijldimensie gelezen en 60 leerlingen lazen een tekst van de structuurdimensie.
- 9 We hebben met de manipulatie van de experimentele teksten geprobeerd zo veel mogelijk recht te doen aan de originele teksten uit de studieboeken. Bij de teksten op de structuurdimensie is de gefragmenteerde tekst (een bewerking van) de oorspronkelijke tekst. De coherente versie moest aangepast worden, om de structuur in de tekst te kunnen expliciteren (de structuur is in de gefragmenteerde versie en in de originele tekst dan ook niet altijd even logisch). De manipulatie zou achteraf gezien nog vervolmaakt kunnen worden, omdat de beide versies in informatievolgorde nu niet hetzelfde zijn.

Bibliografie

- Bos-Aanen, J., Sanders T. & Lentz, L. (2001).** *Tekst, begrip en waardering. Wat vertelt onderzoek ons over het effect van tekstkenmerken op begrip en waardering van informerende teksten bij kinderen en tieners?* Amsterdam: Stichting Lezen, Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Braet, A. (1985).** *Tussen distantie en annexatie.* *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 7, 1, 44-55.
- Degand, L. & Sanders, T. (2002).** The impact of relational markers on expository text comprehension in L1 en L2. Verschijnt in *Reading and Writing*.

Cohrentie en identificatie in studieboeken

- Hidi, S. & Baird, W. (1986).** Interestingness –A neglected variable in discourse processing. *Cognitive Science*, 10, 179–194.
- Kintsch, W. (1998).** *Comprehension. A paradigm for cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kuhlemeier, J.B. & Van den Bergh, H. (1989).** Proefpeiling Nederlands: een onderzoek naar de haalbaarheid van peilingsonderzoek in het voortgezet onderwijs. *Specialistisch Bulletin*, 74.
- Land, J., Sanders, T., Lentz, L. & Van der Bergh, H. (2002).** *Tekstbegrip en tekstwaardering op het vmbo. Welke tekstkenmerken dragen bij aan de kwaliteit van studieteksten?* Amsterdam: Stichting Lezen, Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Loman, N.L. & Mayer, R.E. (1983).** Signalling techniques that increase the understanding of expository prose. *Journal of Educational Psychology*, 75, 402–412.
- McNamara, D., Kintsch, E. & Songer, N. (1996).** Are good texts always better? Interaction of text coherence, background knowledge and levels of understanding in learning from text. *Cognition and Instruction*, 22, 1–43.
- McNamara, D. & Kintsch, E. (1996).** Learning from texts: effects of prior knowledge and text coherence. *Discourse Processes*, 22, 24–288.
- Millis, K., Graesser, A. & Haberlandt, K. (1993).** The impact of connectives on the memory of expository texts. *Applied Cognitive Psychology*, 7, 317–339.
- Ohlhausen, M. M. & Roller, C.M. (1998).** The operation of text structure and content schemata in isolation and in interaction. *Reading Research Quarterly*, 23, 1, 70–87.
- Paxton, R. (1997).** ‘Someone with like a life wrote it’: the effects of a visible author on high school history students. *Journal of Educational Psychology*, 89, 2, 235 –250.
- Renninger, A., Hidi, S. & Krapp, A. (Eds.) (1992).** *The role of interest in learning and development*. Hillsdale NJ: Erlbaum.
- Sanders, T. (2001).** Structuursignalen in informerende teksten. Over leesonderzoek en tekstadviezen. *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 23,1, 1–21.
- Sanders, T.J.M. & Noordman, L.G.M. (2000).** The role of coherence relations and their linguistic markers in text processing. *Discourse Processes*, 29,1, 37–60.
- Singer, M. (1990).** *Psychology of language. An introduction to sentence and discourse processes*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Verhoeven, L. (1991).** Begrijpend lezen in de aanvangsfase: rol van coherentie, inferentie en anafora. In: P. Reitsma & M. Walraven (red.) *Instructie in begrijpend lezen*. (pp 118–127). Delft: Eburon.

Appendices: de experimentele teksten en tekstbegripvragen

Appendix 1: de coherentieversie van de structuurdimensie⁹

Hoe is de tweede wereldoorlog begonnen?

Hitler werd in 1933 de baas van Duitsland. Hij vond de Duitse mensen veel beter dan de andere mensen. Dus vond Hitler dat Duitsland de baas over de wereld moest worden. Daarom wilde Hitler oorlog en had hij een groot leger opgebouwd. Dit leger had extra veel wapens nodig en die extra wapens werden in de wapenfabrieken gemaakt. Daardoor konden veel werkloze Duitsers werk in de wapenfabrieken krijgen. Dit was goed voor Duitsland om twee redenen. Ten eerste omdat de werkloosheid minder kon worden. Ten tweede kon het leger zo extra veel wapens krijgen. Met die extra wapens viel Hitler in 1939 Polen aan. Maar dat vonden Engeland en Amerika te ver gaan. Daarom verklaarden ze Duitsland de oorlog. In 1940 wilden de Duitsers Nederland veroveren. Daarom gooiden Duitse vliegtuigen op 14 mei 1940 bommen op Rotterdam. Het Nederlandse leger gaf zich toen over.

Appendix 2: de fragmentatieversie van de structuurdimensie

De oorlog begint!

Hitler werd in 1933 de baas van Duitsland.

Hij wilde oorlog.

Hij vond de Duitse mensen veel beter dan de andere mensen.

Hitler wilde dat Duitsland de baas van de wereld werd.

Hitler had een groot leger opgebouwd.

En er werden extra veel wapens gemaakt.

Zo kregen veel werkloze Duitsers werk in de wapenfabrieken.

De enorme werkloosheid in Duitsland werd minder.

Met die extra wapens viel Hitler in 1939 Polen aan.

Dat vonden Engeland en Amerika te ver gaan.

Ze verklaarden Duitsland de oorlog.

In 1940 wilden de Duitsers Nederland veroveren.

Op 14 mei 1940 gooiden Duitse vliegtuigen bommen op Rotterdam.

Het Nederlandse leger gaf zich toen over.

Appendix 3: de identificatieversie van de stijldimensie

Gevangen en vergast

Heb je wel eens in een bomvolle trein gestaan? David staat in zo'n volle trein. Er zijn geen ramen in de trein want het is een goederentrein! Dit schreef David over die treinreis in zijn dagboek: het stinkt heel erg in de trein en het is heel warm. Ik kan bijna geen adem meer halen. Naast me gaan mensen dood van de hitte. "Waar gaan we heen?" roep ik. Maar ik krijg geen antwoord. "Uitstappen!!!" brult een soldaat opeens. Ik word hardhandig de trein uitgesleurd en ik weet niet waar ik ben. Ik ril van angst. De soldaten verdelen de mensen in twee groepen. De ene groep moet hard werken. In de andere groep zitten vrouwen en kinderen die onmiddellijk onder de douche moeten. "Ik wil ook douchen", zeg ik tegen een soldaat. Maar ik weet dan nog niet wat er onder die douche gebeurt. Ik heb geluk: de soldaat stuurt me naar de groep die moet werken. Mijn vriend moet wel onder de douche. Ik zie hem nooit meer...

Later hoort David dat er gas uit de douche komt. De vriend van David wordt onder de douche vergast en sterft daar, samen met nog veel meer kinderen en vrouwen.

Appendix 4: de distantieversie van de stijldimensie

Gevangen en vergast

In de oorlog vertrokken goederentreinen bomvol met joodse mensen naar de vernietigingskampen. De mensen werden er als vee in vervoerd. Want er waren geen stoelen of ramen in de trein. De mensen moesten allemaal heel dicht tegen elkaar aanzitten. Soms wel dagen achter elkaar. Daardoor stonk het in die treinen. Ook was er weinig frisse lucht. Daarom stierven sommige mensen in de trein. Na lange tijd moesten de mensen uitstappen. Soldaten sleurden de mensen hardhandig uit de trein. De mensen wisten niet waar ze waren. De soldaten verdeelden de mensen toen in twee groepen. In de ene groep zaten de mensen die hard moesten werken. In de andere groep zaten de vrouwen en kinderen die onmiddellijk onder de douche moesten. Maar niemand wist wat er onder die douche gebeurde. Uit de douche kwam gas. Alle vrouwen en kinderen werden onder de douche vergast en stierven daar.

Appendix 5: een multiple choice-vraag naar de hoofdgedachte van de tekst

Vraag 1

Waar gaat de tekst over?

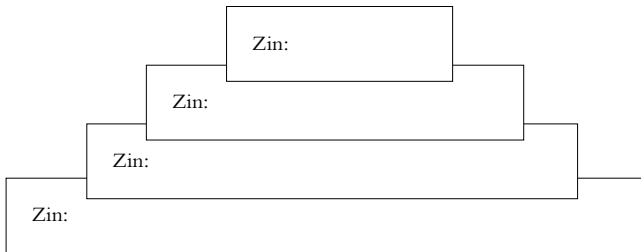
Geef aan welke zin **het beste** omschrijft waar de tekst over gaat.

Doe dit door de zinnen op de trap te zetten. Bovenaan komt het nummer van de beste zin, onderaan komt het nummer van de slechtste zin en de nummers van de twee overige zinnen, zet je in het midden van de trap.

- Zin 1: Hoe Nederland de oorlog in 1940 verloren heeft.
- Zin 2: Dat Duitsland Polen heeft aangevallen in 1939.
- Zin 3: Hoe de Tweede Wereldoorlog begonnen is.
- Zin 4: Dat de oorlog ook goed was voor de Duitse bevolking.

De trap:

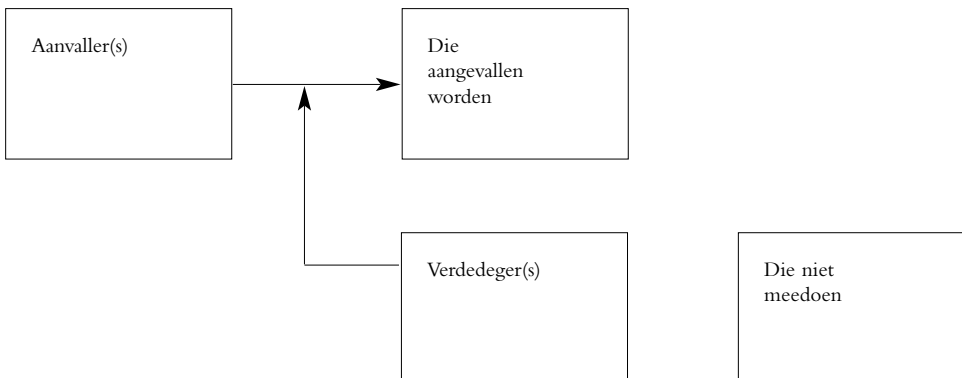
Figuur 1

Appendix 6: de situatiemodel-vraag of sorteertaak

Hier zie je een schema waarin je kunt zien hoe de oorlog verloopt. Een land valt aan. Een land wordt aangevallen en een land verdedigt. Ook zijn er een aantal landen die niet meedoen.

Figuur 2

Vul onderstaande lijst met namen in in de antwoordtabel hieronder.

Lijst met namen van landen:

Polen   Duitsland   Zwitserland   Engeland
Spanje   Amerika   Nederland   Italië

ANTWOORDSCHEMA:

Aanvaller(s) in de tekst	Verdediger(s) in de tekst	Die aangevallen worden in de tekst	Zij doen niet mee in de tekst

Let op: niet alle hokjes hoeven gevuld te worden met een naam

Afwisseling versus herhaling in woordgebruik

Een empirische evaluatie van synoniemen op theoretische kenmerken en praktische effecten

1. Inleiding

‘Verandering van spijs doet eten’ – oftewel: variatie is aantrekkelijk. Dit adagium geldt op vele gebieden van het leven. Zo ook bij het lezen: schrijfadviessliteratuur raadt aan om te variëren in zinsbouw, zinslengte en woordgebruik. De vraag is echter of dit advies niet op gespannen voet kan komen te staan met de gebruikseis dat de tekst ook begrijpelijk is. Hoe (on)wenselijk is woordvariatie nu eigenlijk? In een veldexperiment zijn we aan de hand van een persuasieve tekst van het type fondswervingsbrief nagaan wat de effecten van woordvariatie zijn op leesgedrag, tekstwaardering en overtuigingskracht. Daaraan voorafgaand hebben we aan de hand van theoretische analyses en beoordelingstaken de definitie van het begrip *synonymie* aangescherpt en de voor het experiment benodigde verzameling woordparen samengesteld.

1.1 Het win-verlies rendement van een schrijfadvis. In de schrijfadviessliteratuur is de aansporing om met synoniemen woordherhaling te voorkomen een van de vaste nummers. De tekst zou er ‘prettiger leesbaar’ door worden (Renkema, 2002, p. 132) of zelfs ‘beter leesbaar’ (Hermans, 1997, p. 134). ‘Herhaling van hetzelfde woord verveelt; variatie maakt uw zinnen boeiender’ (Burger & de Jong, 1997, p. 244). Een tekst met synoniemen zal hoger scoren op aan-

Samenvatting

In een tekst kan de schrijver naar een bepaald concept verwijzen door steeds hetzelfde woord te gebruiken of door woorden met een (vrijwel) identieke betekenis door elkaar te gebruiken. Aan de hand van een fondswervingsbrief is nagegaan welke effecten het gebruik van synoniemen heeft op de lezer in vergelijking met woordherhaling. Hiertoe is eerst een stipulatieve definitie van synonymie geformuleerd. In twee vooronderzoeken is vervolgens deze definitie empirisch beproefd en zijn voor de tekstmanipulatie twee groepen samengesteld van sterke respectievelijk zwakke synoniemen. Op grond hiervan zijn de theoretische criteria uitgebreid met een empirisch gegeven: verschil in bekendheid. In het hoofdonderzoek is geconstateerd dat lezers de tekst met synoniemen weliswaar meer aantrekkelijk vinden maar ook minder begrijpelijk, en dat men meer tijd nodig heeft om deze te lezen. De negatieve effecten worden sterker naarmate men oppervlakter leest, en de synoniemen zwakker zijn. De effecten op overtuigingskracht blijven zeer beperkt. Vanwege de negatieve effecten geven wij het advies om synoniemen zeer zuinig te gebruiken.

trekkelijkheid. In dezelfde schrijfadvijsliteratuur vindt men echter ook waarschuwend opmerkingen. ‘Door verschillende woorden te gebruiken voor hetzelfde begrip, loopt u de kans onduidelijk te worden’ (Renkema, 2002, p. 133). Synoniemgebruik kan de lezer in ‘verwarring’ brengen (Burger & de Jong, 1997, p. 244) en zelfs ‘zakelijke misverstanden veroorzaken’ (de Berg, 1999, p.155). Dat het inderdaad terecht is om het enthousiasme voor synoniemen te temperen, blijkt als we nagaan hoe zij de opbouw van een tekstrepresentatie beïnvloeden (Onrust, Verhagen & Doeve, 1993, p. 145).

Op het niveau van referentiële coherentie, de samenhang aangebracht door de verwijzende expressies in een tekst, zijn identieke termen gemakkelijker op elkaar te betrekken dan in vorm verschillende termen. In (1) hoeft de lezer de tweede vermelding van *het jongetje* niet opnieuw te interpreteren, maar ‘plakt’ de uitdrukking simpelweg op de al aange maakte discourse-entiteit. In (2) ontbreekt de oppervlakkige herkenningfactor. De lezer moet de expressie *het ventje* interpreteren en infereren dat de referent ervan samenvalt met een reeds gecreëerde discourse-entiteit, de referent van *het jongetje*. Deze extra-inferentie vertraagt de verwerking en leidt mogelijk zelfs tot misverstand. De lezer kan zich af gaan vragen of de schrijver verschillende woorden gebruikt omdat het toch om verschillende referenten gaat.

- (1) De ouders van het jongetje waren erg ongerust. Ze hadden het jongetje voor het laatst gezien toen hij ‘s ochtends de deur uitging.
- (2) De ouders van het jongetje waren erg ongerust. Ze hadden het ventje voor het laatst gezien toen hij ‘s ochtends de deur uitging.

Op het niveau van relationele coherentie, de samenhang op basis van de inhoud van complete uitingen, werkt het gebruik van synoniemen ook door. In het voorbeeld biedt de tweede zin een verklaring voor de eerste. Deze verklaringsrelatie zal in (1) echter vaker gelegd worden en als dat gebeurt, ook sneller. In (2) kan deze relatie immers pas begrepen worden als *het ventje* gelijk gesteld is aan *het jongetje*. Omdat synoniemen de opbouw van een tekstrepresentatie vertragen en de coherentie van het resultaat mogelijk zelfs verzwakken, zal een tekst met synoniemen op twee punten juist negatiever scoren: een lagere waardering op begrijpelijkheid en een langere leestijd. Voor instructieve teksten is reeds gebleken dat deze verwachtingen uitkomen (Britton & Gulgoz, 1992).

Uit de effecten op tekstwaardering en leesgedrag volgt echter nog niet wat de invloed wordt op de specifieke functie van de tekst. Hoe weegt de winst in aantrekkelijkheid op tegen het verlies aan begrijpelijkheid en leesgemak als het gaat om het uitvoeren van een instructie, het onthouden van een leertekst of het accepteren van een standpunt? Wij spitzen deze vraag hier toe op de functionaliteit van een persuasieve tekst. Daartoe behoren allerlei vormen van reclame (advertenties, direct mail) en ook menige voorlichtingstekst. Een simpel antwoord blijkt voor deze tekstsoorten niet gegeven te kunnen worden. De relatie tussen tekstwaardering en overtuigingskracht laat namelijk een verre van eenduidig patroon zien. Aantrekkelijkheid heeft soms een positief effect, soms nauwelijks of geen effect (Chaiken, 1987). Begrijpelijkheid kan zowel een positief als een negatief effect hebben (Van Wijk & Kuperus, 2002). Zelfs als ze de argumenten niet begrijpen, blijken lezers een standpunt over te kunnen nemen (Fishbein & Ajzen, 1981). En om het patroon verder te compliceren zijn er ook nog gevallen waarin de tekstwaardering juist de acceptatie van het standpunt beïnvloedde: in advertenties kan het oordeel over het product bepaald wor-

Afwisseling versus herhaling in woordgebruik

den door *hoe* de informatie gebracht wordt in plaats van door *wat* er gezegd wordt (Brown & Stayman, 1992).

Wanneer je het persuasieve effect van een tekstkenmerk zoals het gebruik van synoniemen wilt nagaan, dan zul je dat altijd moeten doen in relatie met specifieke lezerkenmerken, bijvoorbeeld sekse of bestaande opinies (Van Wijk 2001; Van Wijk & Kuperus, 2002). Een kenmerk dat zich heeft ontpopt als een invloedrijke factor, is de wijze waarop men de tekst leest. In het begin van de jaren tachtig zijn theoretische modellen ontwikkeld om onder meer een verklaring te bieden voor het warrige, zo niet tegenstrijdige patroon in de cognitieve effecten van oppervlakkige tekstkenmerken (aantrekkelijkheid) en inhoudelijke (begrijpelijkheid). *Dual process*-modellen zoals het Elaboration Likelihood Model (ELM, Petty & Cacioppo, 1986) en het Heuristic Systematic Model (HSM, Chaiken, 1987) gaan er vanuit dat er meer dan één wijze is om te overtuigen met een tekst (zie Hoeken, 1998, voor een nadere introductie). De lezer kan de zogenaamde *centrale route* volgen en door de tekst grondig te lezen en zorgvuldig af te wegen op rationele wijze overtuigd worden door de kwaliteit van de argumenten. Of de lezer volgt de *perifere route* en laat zich, nogal gevoelsmatig, overtuigen door oppervlakkige tekstkenmerken zoals formuleerstijl, imago van de zender en het aantal opgevoerde argumenten.

Wie de perifere route volgt, reageert primair op perifere cues en laat zich vooral beïnvloeden door de mate van aantrekkelijkheid van de tekst. Wie de centrale route volgt, tracht zich een afgewogen oordeel te vormen op grond van de argumentatie en hecht het meeste belang aan de begrijpelijkheid van de tekst. Om het persuasief effect van synoniemgebruik vast te stellen moeten we lezers dus naar hun verwerkingsroute karakteriseren. Volgens het ELM is de te nemen route afhankelijk van de capaciteit en de motivatie van de lezer. Door een lezersgroep te selecteren met een (min of meer) even grote capaciteit kan de route bepaald worden aan de hand van de motivatie van de individuele lezer. Dit gebeurt door te vragen naar de *intensiteit* waarmee men de tekst gelezen heeft, namelijk oppervlakkig of grondig.

Tabel 1 geeft een overzicht van de besproken effecten op de lezer wanneer in een tekst woorden niet herhaald worden maar vervangen door synoniemen. Om deze effecten in een experimenteel onderzoek te toetsen is een operationele definitie van het begrip *synoniem* nodig. In de volgende twee paragrafen geven we eerst een inkadering voor zo'n definitie en bespreken we vervolgens in detail de procedure om voor een woordpaar te bepalen in welke mate er van synonymie sprake is.

Tabel 1: *Verwachte effecten bij het gebruik van synoniemen*

Domein	Effect
	<i>In vergelijking met een tekst met woordherhaling wordt een tekst met synoniemen:</i>
leesgedrag	langzamer gelezen
tekstwaardering	hoger gescoord op aantrekkelijkheid lager gescoord op begrijpelijkheid
persuasiviteit	door oppervlakkige lezers meer overtuigend gevonden door grondige lezers minder overtuigend gevonden

1.2 Synoniemen: een begripsverkenning. In een moderne taalkundige theorie past een axioma van economisch taalgebruik. Een concept kan volgens zo'n axioma niet volledig tot uitdrukking worden gebracht door twee verschillende woorden: zij zouden een schoolvoorbeeld vormen van niet-functionele redundantie. Bloomfield (1933) was deze mening reeds toegedaan. Daartegenover staat de gedachte dat in iedere samenleving ieder tijdperk zijn *centres of attraction* heeft die clusters van synoniemen met zich meebrengen (Ullman, 1972). Of in de woorden van Victor Hugo: 'Toute époque a ses idées propres, il faut aussi qu'elle ait les mots propres à ces idées'. Voor datgene waar veel over gepraat wordt, moeten meer woorden zijn. Voor beide benaderingen valt iets te zeggen. We hanteren daarom een notie 'synoniem' die enerzijds stelt dat twee woorden nooit volstrekt hetzelfde kunnen betekenen, maar anderzijds uitgaat van de mogelijkheid van een grote mate van betekenisoverlap. Deze notie bevat twee relativeringen van het begrip 'identieke betekenis'. We bespreken die naar aanleiding van (3), de definitie in *Webster's New Dictionary of Synonyms* (Gove, 1968). Daarbij laten we synoniemen buiten beschouwing waarvan één van beide woorden uit een andere taal komt en niet werkelijk ingeburgerd is in de besproken taal, zoals bij het paar *rijstveld/sawa*.

- (3) A synonym, in this dictionary, will always mean one of two or more words in the English language which have the same or very nearly the same essential meaning.

De eerste relativering betreft de toevoeging in (3) van het woord 'essential'. De redacteurs van Webster's bedoelen met *essential meaning* denotatie als tegenpool van connotatie. Zij nemen in de definitie geen emotieve betekenisaspecten op zoals de toonaard waarin gesproken wordt (*formeel* versus *informeel*, *moreel neutraal* versus *moreel veroordelend*). Deze toonaard, ook wel register genoemd, heeft te maken met de (maatschappelijke, emotionele, regionale, wetenschappelijke) context waarin een woord gangbaar is. Registerverschillen tussen synoniemen worden volgens (3) dus tot op zekere hoogte toegestaan en zijn vermoedelijk in vrijwel ieder woordpaar te onderkennen. Zelfs zulke volstrekt identieke begrippen als *opa* en *grootvader* worden niet altijd in precies dezelfde contexten gebruikt.

De toevoeging 'essential' veronderstelt ook een theoretisch kader waarin een woord een 'kern'-betekenis heeft. Dit herinnert aan de oude, Aristoteliaanse tegenstelling tussen essentiële en accidentele betekenis-elementen. Deze elementen zijn echter moeilijk te bepalen. Een lexicaal-semantische theorie die tracht een woord te decomponeren in noodzakelijke eigenschappen ('primitieven') en een rest ('distinguishers'; Katz & Fodor, 1963), loopt steeds weer tegen ernstige problemen aan (zie Rosch, 1978; Putnam, 1975; Jackendoff, 1983). De generatieve lexicale theorie van Pustejovski (1991) lijkt een bruikbaar kader te bieden om op objectieve wijze de relevante eigenschappen van een woord te definiëren. Maar ook met deze theorie is het onderscheid tussen de 'kern'-betekenis en de andere eigenschappen van een woord niet glashelder te maken; taalgebruikers verschillen dan ook van elkaar bij het maken van dit onderscheid (Coleman & Kay, 1981). Het meest accuraat lijkt het daarom om synonymie te typeren als een gradeerbare eigenschap van woordparen (zie ook Cruse, 1986, p. 265). Sommige paren zijn praktisch volledig identiek in betekenis, andere vertonen een zeker betekenisverschil. Woordparen met een betekenisgelijkenis kunnen gekarakteriseerd worden in termen van hun mate van synonymie, een schaal die van sterk, matig en zwak loopt naar amper synoniem.

Afwisseling versus herhaling in woordgebruik

De tweede relativering betreft het bepaald lidwoord in (3): er is sprake van ‘the same essential meaning’. Vele woorden in een natuurlijke taal hebben meer dan één betekenis, of liever, meer dan één interpretatie of lezing (zie (4)). Je zou dé betekenis als de som van deze interpretaties kunnen zien. Het is echter niet nodig dat twee woorden, alvorens ze synoniem genoemd kunnen worden, al hun interpretaties delen. Stel dat een woord A (bv. *bar* in (4)) de interpretaties A_1, A_2 en A_3 heeft en een woord B (bv. *toog* in (4)) de interpretaties B_1, B_2, B_3 en B_4 , dan hoeven die interpretaties niet paarsgewijs identiek te zijn om A en B synoniem te mogen noemen. Het volstaat dan als bijvoorbeeld $A_2 = B_3$ (= *tapkast*) om A en B synoniem te noemen. Synonymie is een relatie ‘between the uses of words rather than between words’ (Sparck Jones, 1986, p. 122). Wij zullen daarom als wij over synonieme woorden spreken steeds bedoelen: woorden die synoniem zijn in (minstens) één (woordenboek)interpretatie.

(4) Bar : 1. Café, 2. *Tapkast*, 3. Drankkast

Toog : 1. Overdekking muuropening, 2. Buffet, 3. *Tapkast*, 4. Priesterkleed

1.3 Synoniemen: criteria voor classificatie. Substitueerbaarheid fungeert van oudsher als hét criterium voor synonymie: woorden zijn synoniem als zij zonder betekenisverandering – *salva veritate* of *salva distantia* (Pagin, 2001, p. 10) – in alle contexten door elkaar vervangen kunnen worden. Op deze wijze geformuleerd is de definitie echter veel te streng. Een enkel geval zoals (4) illustreert dat al: niet iedere interpretatie van een woord A, en dus niet ieder gebruik in context, hoeft identiek in betekenis te zijn met iedere interpretatie van woord B. We zullen veel preciezer moeten zijn over de voorwaarden die we aan woorden stellen alvorens we ze aan de substitutietest kunnen onderwerpen. In deze paragraaf bespreken we in detail de criteria die tot zo’n complexe, maar ook meer realistische definitie van synonymie behoren. In Kader 1 vatten we ze samen. Op de begrippen ‘telische rol’ en ‘agentieve rol’ komen we hieronder terug. Wanneer een woordpaar precies aan alle voorwaarden voldoet, dan is er sprake van sterke synonymie. Naarmate het woordpaar met meer criteria op gespannen voet blijkt te staan, wordt de synonymie-relatie zwakker.

Kader 1: Definitie van synonymie

Twee woorden heten **synoniem** in een interpretatie indien zij aan de volgende criteria voldoen:

- 0 zij hebben in een professioneel en gezaghebbend woordenboek minstens één betekenis gemeenschappelijk
- 1 deze betekenissen hebben een beperkt registersverschil
- 2 deze betekenissen hebben een beperkt verschil in intensiteit
- 3 a deze betekenissen verschillen niet in bereik (geen hyponymie of hyperonymie)
b deze betekenissen verschillen niet met betrekking tot emotieve betekenis
c deze betekenissen verschillen niet met betrekking tot spraakgebruiksgemeenschap (geen dialect of jeugdtal)
- 4 a deze betekenissen hebben een identieke telische rol
b deze betekenissen hebben, als het een nominaal woordpaar betreft, een identieke agentieve rol
- 5 er bestaat voor de afzonderlijke woorden in deze betekenis geen structureel verschil in selectierestricties
- 6 deze betekenissen zijn hoog genoteerd in de woordenboekdefinitie van beide woorden

criterium 0: gemeenschappelijke betekenis

Dit criterium is met nul genummerd omdat het een ingangsvoorwaarde aangeeft. Alleen woorden die in een betrouwbaar woordenboek zoals het *Groot Woordenboek der Nederlandse Taal* in een of meer betekenissen overeenkomen, komen in aanmerking voor verdere theoretische analyse.

 criterium 1: verschil in register

Woorden die dezelfde extensie hebben maar verschillen in register, worden als synoniem aangemerkt zolang het registersverschil niet te groot is (Reinsma, 1993). De omvang van het verschil bepalen we aan de hand van de in (5) geordende registers (Burger & de Jong, 1997, p. 236). Het verschil is beperkt wanneer de woorden hoogstens één niveau van elkaar verwijderd zijn. Een neutraal woord is dus wel synoniem met een formeel of een informeel woord, maar niet met een vulgair woord.

- (5) *Formeel:* meer schrijf- dan spreektaal, niet geschikt voor alledaagse conversatie (*gelaat, geschieden, politiebeambte, ten enenmale, vervoermiddel*)
Neutraal: gewone omgangstaal, niet situatie-gebonden (*auto, gezicht, kwaad, omdat, politieagent*)
Informeel: meer spreek- dan schrijftaal, niet geschikt voor zakenbrieven (*bloedmooi, kluns, gedoe, geinig, hartstikke*)
Vulgair: drieletterwoorden en andere aanstootgevende woorden (*hondenlul, maten-naaier, teringzooi, kloothommel*)

 criterium 2: verschil in intensiteit

De betekenis van woord A kan intenser zijn dan die van woord B. Zo lijkt *catastrofe* in vergelijking met *ramp* ernstiger, omvangrijker te zijn. Daarmee gaat een verschil in bereik gepaard: de verzameling *catastrofes* maakt deel uit van de verzameling *rampen* (en niet omgekeerd). Vanwege de grote overlap tussen zaken die wij met *catastrofe* en *ramp* aanduiden – beide termen duiden op extreem negatieve gebeurtenissen – achten we een dergelijk intensiteitsverschil toelaatbaar voor een synoniem woordpaar. Wordt het verschil groter, zoals in het paar *ramp-ongeluk*, dan is er geen sprake meer van synonymie. Zo worden evidente hyponiem-hyperoniem paren uitgesloten van synonymie: zij verschillen objectief in extensie.

 criterium 3: graduele verschillen resulterend in verschil in intensie/extensie

Ullmann (1972) noemt vijf graduele betekenisverschillen, die te analyseren zijn als verschillen in extensie en/of intensie (zie (6)). De (on)toelaatbaarheid van het eerste verschil is al besproken onder criterium 2. Verschillen in emotionele lading en morele positie impliceren op zichzelf niet een verschil in extensie. Maar in het feitelijk gebruik zullen de woorden niet volledig uitwisselbaar blijken te zijn: concrete sprekers zullen de leden uit woordparen als *verzet-opstand* en *afkeurenswaardig-verwerpelijk* niet in alle situaties vrijelijk door elkaar gebruiken. Hierdoor krijgen deze woordparen de facto wel een verschil in extensie. Vandaar de voorwaarde dat woorden niet in emotieve betekenis verschillen. Om dezelfde reden mogen de woorden ook niet aan specifieke gebruikersgroepen gebonden zijn zoals bij woorden uit dialecten (*boks-broek, krek-precies*) en jeugdtaal (*natel-meisje, gaaf-leuk*).

Afwisseling versus herhaling in woordgebruik

- (6) A is algemener dan B
A heeft meer emotionele lading dan B
A drukt sterker een morele positie (goed- of afkeuring) uit dan B
A is meer lokaal taalgebruik dan B (dialect)
A is meer leeftijdgebonden taalgebruik dan B (jeugdtaal)

Criterion 4: verschil in qualia-structuur

Bij de theoretische onderbouwing i.c. verwerping van bruikbare synonieme interpretaties van woordparen wordt verder gebruik gemaakt van Pustejovski's 'devices' voor de analyse van woorden. Pustejovski (1991) onderscheidt bij lexicale betekenis vier niveaus van representatie. Een aanvulling op de tot dusver onderkende betekenisaspecten is te vinden in de twee niveaus in (7).

- (7) qualia-structuur: de 'essentiële eigenschappen' van de referent van het woord
argument-structuur: het woord als functie (predikaat-argument structuur), de projectie op de syntactische structuur

De omschrijving van de qualia-structuur bevat de term 'essentiële eigenschappen'; hierdoor kwalificeert deze structuur zich onmiddellijk als relevant voor ons doel. Op zijn beurt bestaat de qualia-structuur weer uit verschillende componenten: er zijn vier functies die samen de qualia-structuur van (een interpretatie van) een lexicaal item bepalen (zie (8)). Dit zijn een soort schematische rollen ter beschrijving van de betekenis-potentie van een woord; het is daarbij niet gezegd dat voor ieder woord iedere rol zinvol ingevuld kan worden. Met name voor abstracte nomina blijken de eerste twee rollen, de constitutieve en de formele rol, lastig te definiëren en, voorzover zinvol, te construeren op grond van de woordenboek-betekenis van een woord. We beperken ons daarom in het algemeen tot telische en agentieve betekenisaspecten. De telische rol wordt voor zowel nomina als verba bepaald, de agentieve uitsluitend voor nomina.

- (8) constitutieve rol: de relatie tussen een object en zijn samenstellende delen (materiaal, gewicht, onderdelen)
formele rol: datgene wat het object onderscheidt in een groter domein (oriëntatie, omvang, vorm, kleur, positie)
telische rol: doel en functie van het object (doel dat een agens heeft bij het uitvoeren van een handeling, ingebouwde functie of bedoeling bij bepaalde activiteiten)
agentieve rol: factoren die te maken hebben met de oorsprong of het totstandkomen van een object (schepper, artefact, natuurlijke soort, causale keten)

Met 'argumentstructuur' bedoelt Pustejovski niet exact hetzelfde als traditioneel gangbaar is. Aangezien hij ook zogenaamde interne argumenten op het oog heeft (Grimshaw, 1990), is argumentstructuur niet beperkt tot de syntactische categorie werkwoorden. Pustejovski acht argumentstructuur een noodzakelijke component van lexicale specificatie. Woorden worden deels gedefinieerd aan de hand van hun (mogelijke) argumenten en de restricties die zij aan die argumenten opleggen. We komen hierop terug bij criterium 5.

Criterion 5: verschil in contextuele betekenisaspecten

Tot dusverre hebben wij de directe context van A en B, en dus ook Pustejovski's argumentstructuur, buiten beschouwing gelaten. Het moge echter duidelijk zijn dat 'substituueerbaarheid in alle contexten' van een lezing van B voor een lezing van A voorspelbaar onmogelijk wordt indien A en B (in de bewuste lezingen) niet met dezelfde contextelementen samengaan. In andere woorden: indien de selectierestricties van A en B niet identiek zijn. Als het een nominaal woordpaar A-B betreft en A treedt op met W1 terwijl B W2 selecteert, dan belemmert dit verschil volledige substituueerbaarheid en daarmee een synonieminterpretatie van een woordpaar. Een voorbeeld hiervan is het woordpaar *moete-inspanning*. Terwijl *moete* optreedt met het werkwoord *doen*, selecteert *inspanning* het werkwoord *verrichten*. Voor een verbaal woordpaar zal het dikwijls een hulpwerkwoord van tijd zijn dat verschillend ingevuld wordt voor A en B. Een voorbeeld hiervan is het woordpaar *slagen-succes behalen*: terwijl *slagen* in de relevante interpretatie het hulpwerkwoord *zijn* selecteert, kiest *succes behalen* als hulpwerkwoord van tijd *hebben*. Bovendien gaan zij bij voorkeur samen met verschillende voorzetsels (*Slagen in/succes hebben met het vinden van een goede kandidaat*).

Criterion 6: plaats van relevante lezing in woordenboekdefinitie

Wanneer woord A en/of woord B meerdere interpretaties heeft, dan moeten de interpretaties die de woorden gemeen hebben, één van de eersten in hun definities in het woordenboek zijn. De selectie van de beoogde interpretaties moet dus relatief gemakkelijk zijn doordat het hoofdinterpretaties van beide woorden betreft. Zo heeft in het woordpaar *gift-schenking* het eerste lid *gift* weliswaar meerdere interpretaties, te weten *vergift* en *schenking*, maar toch kan het als synoniempaar gekarakteriseerd worden omdat de ene interpretatie niet prominenter is dan de andere. Het woordpaar *zeenevel-vlam* daarentegen voldoet niet aan dit criterium omdat de interpretatie van *vlam* die overeenkomt met *zeenevel*, geen hoofdinterpretatie van *vlam* is.

1.4 Hypotheses. Er worden vijf hypothesen getoetst. Ze zijn afgeleid uit de in Tabel 1 gepresenteerde effecten en de relatieve notie van het verschijnsel synonymie ontwikkeld in de vorige paragraaf. Hypothese *H1* stelt dat de mate waarin woordparen verschillen in de empirisch bepaalde sterkte van hun synonymie-relatie volledig verantwoord kan worden door de theoretische criteria. Hypothesen *H2* en *H3* gaan er vanuit dat het gebruik van synoniemen negatief doorwerkt op de leesnelheid en het oordeel over begrijpelijkheid, en dat dit effect des te sterker wordt naarmate de synonymie-relatie zwakker wordt. Hypothese *H4* presenteert in zijn algemeenheid een positief effect op de beoordeling van aantrekkelijkheid. Hypothese *H5* gaat uit van een tegengesteld patroon in de persuasieve effecten: afhankelijk van de leesintensiteit ontstaat er een negatief of juist een positief effect. Omdat niet zeker is of en hoe leesintensiteit een rol speelt bij *H2*, *H3* en *H4*, is de exploratieve vraag *V1* toegevoegd. *V2* is toegevoegd vanwege de mogelijkheid van een effect van de mate van synonymie op de relaties in *H4* en *H5*.

Afwisseling versus herhaling in woordgebruik

- H1* De theoretische criteria verklaren volledig de gepercipieerde verschillen in mate van synonymie.
- H2* Een tekst met synoniemen wordt gemiddeld langzamer lezen dan een tekst met woordherhaling, en het verschil wordt groter naarmate de synoniemen zwakker zijn.
- H3* Een tekst met synoniemen wordt lager gewaardeerd op begrijpelijkheid dan een tekst met woordherhaling, en het verschil wordt groter naarmate de synoniemen zwakker zijn.
- H4* Een tekst met synoniemen wordt hoger gewaardeerd op aantrekkelijkheid dan een tekst met woordherhaling.
- H5* Een tekst met synoniemen is voor oppervlakkige lezers meer overtuigend en voor grondige lezers minder overtuigend dan een tekst met woordherhaling.

De exploratieve vragen zijn:

- V1* Speelt de grondigheid waarmee men de tekst leest, een rol bij de effecten onder *H2*, *H3* en *H4* ?
- V2* Speelt de mate van synonymie een rol bij de effecten onder *H4* en *H5* ?

2. Onderzoeksopzet

De experimentele tekst moest een persuasief karakter hebben en een voldoende lengte om het gebruik van synoniemen te kunnen variëren. Aan beide eisen kan op realistische wijze voldaan worden in een direct-mail brief, meer specifiek een fondswervingsbrief. Om de aansprekendheid van de tekst te vergroten is gekozen voor een afzender met een avontuurlijke en activistische signatuur, namelijk Greenpeace. Op basis van publicaties van deze milieu-organisatie is een lijst gemaakt van 25 woorden die in een brief verwerkt zouden kunnen worden, en die een voor de hand liggend synoniem hadden. In twee vooronderzoeken is voor ieder woordpaar de mate van synonymie bepaald. Aan de hand daarvan zijn twee groepen samengesteld, één met sterke synoniemen en één met zwakke. Deze groepen zijn in de experimentele tekstversies verwerkt. Vervolgens zijn in het hoofdonderzoek de lezerreacties bepaald.

2.1 Voorbereidend onderzoek: Theoretische karakterisering van de synoniemparen.

Doelstelling

Op basis van de theoretische criteria splitsen we de 25 woordparen in twee subgroepen die duidelijk van elkaar verschillen in semantisch profiel, en van een voldoende omvang zijn (8 á 10 stuks).

Methode

De 25 geselecteerde woordparen voldeden aan criterium 3 van de definitie: er was geen sprake van hyponiemen, dialectwoorden of specifieke gevoelsladingen. De volledige lijst staat in Tabel 3. Ieder woordpaar is beoordeeld op de criteria in de synonimiedefinitie en gescoord volgens de richtlijnen vermeld in Kader 2. Deze analyse leverde voor ieder woordpaar een semantisch profiel op.

Kader 2: Scoring bij de analyse van woordparen op synonymie

REGISTER	0	als er geen registersverschil is tussen de gelijkende betekenissen van A en B
	1	als er wel een verschil is (van één registerniveau)
BETEKENIS	0	als de betekenis van beide woorden identiek is
	1	als er een minimaal betekenisverschil is
	2	bij een niet-minimaal betekenisverschil
AGENTIEVE ROL		<i>bij nominale woordparen:</i>
	0	als de agentieve rol dezelfde is
	1	als er een verschil is
		<i>bij verbale woordparen:</i>
	0	in alle gevallen
TELISCHE ROL		<i>bij nominale woordparen:</i>
	0	als (ingebouwde) doel en/of functie van object of gebeurtenis identiek is
	1	als er een verschil is
		<i>bij verbale woordparen:</i>
	0	als het doel van de agens bij het uitvoeren van de handeling identiek is
	1	als er een verschil is
SELECTIE- RESTRICTIES	0	als er geen verschillen zijn in de syntactische en/of semantische restricties op de context die A en B in de relevante lezing kenmerken,
	1	als er wel een verschil is
LEZING	0	als de gelijkende betekenis van A en B voor beide de eerste in het woordenboek vermelde betekenis is
	1	als deze betekenis correspondeert met een secundaire lezing voor A of B
	2	als deze betekenis correspondeert met een tertiaire lezing voor A óf B of met een secundaire voor A én B

Resultaten

Tabel 2 geeft drie voorbeelden van een semantisch profiel. Zo scoort bijvoorbeeld *bos-woud* een 1 op agentieve rol: een bos kan door mensenhand ontstaan zijn, een woud niet. *Steun-hulp* scoort een 2 op lezing: in het woordenboek komt de tweede lezing van *steun* overeen met de tweede lezing van *hulp*. *Moeite-inspanning* scoort een 1 op register: *inspanning* is formeler dan *moeite*. De *semantisch profiel*-score van een woordpaar is de som van de scores op de zes in de analyse betrokken kenmerken.

Tabel 2 geeft per criterium ook de frequentieverdeling van de toegekende waarden. Op betekenis en register werd voor de meerderheid van de paren een verschil geconstateerd. Op selectierestricties en lezing scoorde een beduidende minderheid als verschillend. Op de agentieve of telische rol lieten de woordparen zelden een verschil zien. Op deze laatste twee worden daarom bij de evaluatie van de criteria geen statistische analyses uitgevoerd.

Afwisseling versus herhaling in woordgebruik

Tabel 2: Drie voorbeelden van een semantisch profiel en per criterium de frequentieverdeling van de toegekende waarden

	register	betekenis	agentieve rol	telische rol	selectie restricties	lezing	Score semantisch profiel
Profiel van:							
<i>bos</i> - <i>woud</i>	1	1	1	0	0	0	3
<i>steun</i> - <i>hulp</i>	0	1	0	0	0	2	3
<i>moeite</i> - <i>inspanning</i>	1	1	0	0	1	0	3
Frequentie van							
waarde: 0	6	10	23	24	19	18	
1	19	14	2	1	6	4	
2	-	1	-	-	-	3	

In Tabel 3 staat per woordpaar de totaalscore op het semantisch profiel. Wanneer we ervan uitgaan dat een score van 0 duidt op een sterke mate van synoniemie en een score van 3 of hoger op een nogal magere gelijkheid in betekenis, dan zijn 2 paren sterk synoniem, 14 paren ‘behoorlijk’ synoniem en 9 paren zwak synoniem. De theoretisch gemotiveerde analyse levert weliswaar een eerste schifting op naar sterke en zwakke synoniemen, maar de woordparen met een ‘behoorlijke’ mate van synoniemie zijn oververtegenwoordigd: zij maken meer dan de helft van de gevallen uit. In twee andere vooronderzoekjes zijn we nagegaan of het mogelijk is om met de reacties van taalgebruikers een scherpere splitsing naar sterke en zwakke synoniemen te maken.

Tabel 3: Per woordpaar de score op het semantisch profiel

	Score		Score
pogen - trachten	0	ramp - catastrofe	2
wereld - aarde	0	voorbereiden - prepareren	2
verzekeren - garanderen	1	opdracht - taak	2
standpunt - opvatting	1	inspanning - moeite	3
risico - gevaar	1	bos - woud	3
invoeren - importeren	1	vechten - strijden	3
atmosfeer - dampkring	1	hulp - steun	3
schenking - gift	2	vooruitgang - vordering	3
vervuiling - verontreiniging	2	toekomst - verschiet	3
organiseren - regelen	2	actie - campagne	3
plaats - locatie	2	onafhankelijkheid - zelfstandigheid	5
vernielen - verwoesten	2	onderneming - expeditie	5
voorkomen - verhinderen	2		

2.2 Vooronderzoek I: voorselectie voor sterk/zwak indeling

Doelstelling

Op basis van de beoordelingen door taalgebruikers hebben we de 25 woordparen in twee subgroepen gesplitst die duidelijk van elkaar verschillen in hun beoordelingen, en van een voldoende omvang zijn (8 á 10 stuks). Tevens zijn we nagegaan hoe de empirisch bepaalde splitsing samenhangt met de semantische profielen van de woordparen.

Methode

Er namen 20 personen deel. Hun leeftijd varieerde van 18 tot 76 jaar, met een gemiddelde van 33.6 jaar ($sd=17.2$). Afname geschiedde individueel. Iedereen voerde drie taken uit. Eerst gaf men voor ieder woord afzonderlijk op een zevenpuntsschaal aan hoe bekend men ermee was, dat wil zeggen, dat men 'het woord vaak hoorde, zag en zelf gebruikte'. Van een woordpaar kregen tien personen het ene lid aangeboden en de overige tien het andere. Vervolgens gaf men over ieder woordpaar op twee manieren een oordeel. In beide gevallen gebeurde dat in context: de betreffende woorden werden met een zin aangeboden die in de brief zou kunnen komen te staan. Het ene oordeel ging over de gelijkheid van betekenis. Van twee zinnen die slechts op één woord van elkaar verschilden, moest men zeggen of ze 'hetzelfde betekenden' of 'niet helemaal hetzelfde'. Een voorbeeld staat in (9). Het andere oordeel ging over de uitwisselbaarheid van de woorden. Bij een zin met een open positie moest men zeggen of de twee gegeven woorden 'beide even goed' op die positie pasten, of dat er een was die 'beter paste'. In (10) zijn dat bijvoorbeeld de woorden *vechten* en *strijden*. Ieder woordpaar werd door de ene helft van de proefpersonen op gelijkheid beoordeeld en door de andere helft op uitwisselbaarheid. Bij beide oordelen is een score dus steeds maximaal tien (iedereen zei *ja*) en minimaal nul (niemand zei *ja*).

- (9) a Met onze acties willen wij voorkomen dat er natuurgebieden worden aangetast
 b Met onze acties willen wij verhinderen dat er natuurgebieden worden aangetast

- (10) U kunt Greenpeace helpen met het ..... voor een leefbaardere wereld

Resultaten: samenstelling materiaal

In Tabel 4 staan per woordpaar de resultaten op de drie taken. De beoordeling van de afzonderlijke woorden op bekendheid liet regelmatig een plafond-effect zien: 28 keer was de score (bijna) maximaal (6.9 of 7.0). De andere 22 woorden scoorden op de zevenpuntsschaal gemiddeld 6.45 ($sd=0.28$). Omdat uiteindelijk ieder woord 6.0 of hoger scoorde, kan van alle woordparen gezegd worden dat de leden op bekendheid niet wezenlijk van elkaar verschilden.

Bij de beoordeling op betekenisgelijkheid en uitwisselbaarheid waren de verschillen tussen woordparen zodanig dat zij een opsplitsing in drie groepen mogelijk maakten. Een woordpaar is *sterk synoniem* genoemd wanneer de som van beide oordelen 15 of meer bedroeg, dat wil zeggen, in minstens 75 procent van de gevallen zijn de leden als gelijk beoordeeld. Een woordpaar is als *zwak synoniem* geclassificeerd als de score op betekenisgelijkheid vijf of meer was, minstens de helft van de proefpersonen was het hiermee eens. Bij een lagere score dan vijf is het woordpaar als *amper synoniem* aangemerkt.

Afwisseling versus herhaling in woordgebruik

Deze beslissingsprocedure leverde een driedeling op naar elf paren met sterke synoniemen, negen met zwakke synoniemen en vijf met woorden die amper synoniem waren. De drie groepen behaalden op verschil in bekendheid gemiddeld wel een systematisch hogere score, maar de verschillen waren niet betrouwbaar (sterk: 0.21, zwak: 0.44, amper: 0.48; $F(2,22)=1.77$, $p=.19$). Met de woordparen uit de sterke en zwakke groep synoniemen is verder gewerkt; de vijf woordparen uit de groep ‘amper synoniem’ zijn geschrapt. Maar voordat we daarop doorgaan, kijken we eerst preciezer naar de relatie tussen de (theoretische) criteria en de (empirische) beoordelingen.

Table 4: Per woordpaar de verschillingscore op bekendheid (bepaald met zevenpuntsschalen) en de beoordelingen op betekenisgelijkheid en uitwisselbaarheid (scores zijn minimaal 0, maximaal 10)

			verschilscore op bekendheid	gelijke betekenis	uitwisselbaar
STERK	plaats	- locatie	0.40	10	9
SYNONIEM	trachten	- pogen	0.20	9	7
	vervuiling	- verontreiniging	0.00	8	9
	gift	- schenking	0.30	8	8
	importeren	- invoeren	0.30	8	8
	vechten	- strijden	0.50	8	8
	organiseren	- regelen	0.00	8	7
	opvatting	- standpunt	0.30	8	7
	verzekeren	- garanderen	0.10	7	9
	voorkomen	- verhinderen	0.20	7	9
	wereld	- aarde	0.00	7	8
ZWAK	taak	- opdracht	0.10	8	6
SYNONIEM	ramp	- catastrofe	1.00	7	7
	steun	- hulp	0.10	7	7
	dampkring	- atmosfeer	0.10	7	2
	vooruitgang	- vordering	0.90	6	6
	bos	- woud	0.80	6	4
	voorbereiden	- prepareren	0.90	6	2
	verwoesten	- vernielen	0.10	5	8
	onafhankelijkheid	- zelfstandigheid	0.00	5	0
AMPER	moeite	- inspanning	0.10	4	4
SYNONIEM	gevaar	- risico	0.10	4	3
	toekomst	- verschiet	0.90	4	2
	actie	- campagne	0.50	2	1
	onderneming	- expeditie	0.80	0	3

Noot. Bij ieder paar staat het woord voorop dat het hoogst scoorde op bekendheid.

Resultaten: evaluatie criteria

In Tabel 5 worden vier theoretische criteria gekarakteriseerd op basis van hun relatie met de beoordelingen op bekendheid, betekenisgelijkheid en uitwisselbaarheid. De agentieve en telische rol zijn vanwege hun zeldzame karakter niet in deze (en de daarop volgende) analyse betrokken. Selectierestrictie liet een verschil zien bij de beoordelingen op betekenisgelijkheid ($t(23)=2.89, p<.005$) en uitwisselbaarheid ($t(23)=2.02, p<.05$) en Lezing evenzo (*gelijke*: $t(23)=2.25, p<.025$; *uitwisselbaar*: $t(23)=1.86, p<.05$). Betekenis en Register lieten ook steeds een hogere score zien voor de woordparen waarin geen verschil was, maar slechts in een geval was dit statistisch betrouwbaar: bij Register op bekendheid ($t(23)=1.87, p<.05$).

Tabel 5: Voor vier theoretische criteria de beoordelingen op bekendheid (bepaald met zevenpuntsschalen) en de beoordelingen op betekenisgelijkheid en uitwisselbaarheid (scores zijn minimaal 0, maximaal 10)

			verschilscore op bekendheid	gelijke betekenis	uitwisselbaar
SELECTIERELECTRICTIE	geen verschil	(n=19)	.31	7.0	6.4
	wel verschil	(n= 6)	.47	4.3	3.8
LEZING	geen verschil	(n=18)	.31	6.9	6.4
	wel verschil	(n= 7)	.44	4.9	4.1
BETEKENIS	geen verschil	(n=10)	.31	7.1	6.1
	wel verschil	(n=15)	.37	5.9	5.5
REGISTER	geen verschil	(n= 6)	.13	6.7	6.7
	wel verschil	(n=19)	.42	6.3	5.5

Noot. Scores die statistisch significant van elkaar verschillen, zijn vetgedrukt.

In Tabel 6 worden de drie synoniemgroepen gekarakteriseerd in termen van de definitie en vier van de theoretische criteria. De drie groepen verschilden op hun semantisch-profiel-score ($F(2,22)=4.25, p<.05, \eta^2=.28$). Zoals verwacht kan worden, scoorde de sterk-synoniemgroep het laagst en de amper-synoniemgroep het hoogst. Hoe de criteria aan dit verschil hebben bijgedragen, is nagegaan door per criterium het percentage synoniemparen met een nul-score te bepalen. Deze percentages lieten van sterk naar amper synoniem steeds een regelmatige daling zien. Een multinomiale logistische regressie met de vier criteria als predictors verklaarde 61 procent van de variantie; de indeling naar synoniemgroep hing samen met selectierestrictie ($\chi^2(2)=6.19, p<.05$) en in iets mindere mate met lezing ($\chi^2(4)=8.48, p=.08$) maar had vrijwel geen relatie met betekenis ($\chi^2(4)=4.29, p=.37$) en register ($\chi^2(2)=0.40, p=.82$).

Afwisseling versus herhaling in woordgebruik

Tabel 6: Karakterisering van de synoniemgroepen in termen van de definitie en de daartoe behorende criteria

	Sterk synoniem (n=11)	Zwak synoniem (n=9)	Amper synoniem (n=5)
Score op semantisch profiel	1.45	2.56	3.00
Percentage paren met score 0 op:			
selectierestrictie	100	56	60
lezing	82	78	40
betekenis	55	33	20
register	27	22	20

2.3 Vooronderzoek II: toetsing van sterk/zwak indeling

Doelstelling

Met een anders samengestelde groep van taalgebruikers gaan we na of we de splitsing naar sterke en zwakke synoniemen kunnen repliceren. Tevens gaan we na of we de splitsing kunnen verantwoorden door de theoretische criteria aan te vullen met informatie over empirische kenmerken.

Methode

Er namen 34 personen deel, gevorderde doctoraalstudenten van de Tilburgse Letteren-opleiding *Tekst en Communicatie*. Aangenomen werd dat zij door hun specifieke achtergrond kritischer zouden oordelen en mogelijke verschillen sterker tot uitdrukking zouden laten komen dan een doorsnee steekproef. Iedere deelnemer voerde net als in het eerste vooronderzoek drie taken uit, maar dit maal wel op het complete materiaal, dus voor alle 50 afzonderlijke woorden respectievelijk 25 woordparen.

Resultaten: samenstelling materiaal

In Tabel 7 staan per woordpaar de resultaten op de drie taken. De paren zijn geordend van sterkst naar zwakst synoniem op basis van de som van de scores voor betekenisgelijkheid en uitwisselbaarheid.

Als we uitgaan van de tweedeling uit het eerste vooronderzoek dan komen bij deze replicatie van de 20 paren er 18 weer in dezelfde groep terecht. Slechts twee paren ruilen van groep: *strijden-vechten* gaat nu naar zwak en *vernielen-verwoesten* naar sterk. Deze paren zijn daarom van verdere deelname uitgesloten. De definitieve selectie bestaat uit 10 sterke en 8 zwakke synoniemen. De scores die in beide vooronderzoeken zijn toegekend, kwamen sterk met elkaar overeen. Voor de verschillscore op bekendheid bedroeg de correlatie .85 ($p < .001$), voor betekenisgelijkheid .71 ($p < .001$) en voor uitwisselbaarheid .64 ($p < .001$).

Tabel 7: Per woordpaar de verschillscore op bekendheid (bepaald met zevenpuntsschalen) en de beoordeling op betekenisge-
lijkheid en uitwisselbaarheid (N=34, scores zijn percentages)

			verschilscore op bekendheid	gelijke betekenis	uit- wisselbaar
STERK	trachten	- pogen	0.09	82	74
SYNONIEM	plaats	- locatie	0.41	71	74
	verzekeren	- garanderen	0.50	68	74
	schenking	- gift	0.12	77	59
	wereld	- aarde	0.21	59	62
	opvatting	- standpunt	0.29	56	56
	vervuiling	- verontreiniging	0.53	56	53
	invoeren	- importeren	0.82	65	44
	organiseren	- regelen	0.03	47	44
	[vernielen	- verwoesten]	0.68	44	44
	voorkomen	- verhinderen	0.35	41	38
ZWAK	ramp	- catastrofe	1.74	47	29
SYNONIEM	[vechten	- strijden]	0.65	35	35
	voorbereiden	- prepareren	2.68	47	21
	opdracht	- taak	0.56	35	29
	hulp	- steun	0.38	29	35
	bos	- woud	1.97	29	29
	atmosfeer	- dampkring	0.94	32	24
	vooruitgang	- vordering	1.53	27	24
	onafhankelijkheid	- zelfstandigheid	0.24	18	24

Noot. Bij ieder paar staat het woord voorop dat het hoogst scoorde op bekendheid. De paren tussen vierkante haken zijn niet in de definitieve selectie opgenomen.

In Tabel 8 worden de definitieve selecties gekarakteriseerd met de theoretisch bepaalde score en de drie beoordelingen door taalgebruikers die in het replicatie-onderzoek zijn verkregen (en dus niet gebruikt zijn om de indeling naar sterk en zwak te bepalen). Er was een effect van Groep ($F(4,13)=12.06$, $p<.001$, $\eta^2=.79$). Univariate analyses lieten zien dat het verschil statistisch betrouwbaar was voor ieder van de vier karakteriseringen (*profiescore*: $F(1,16)=7.82$, $p<.025$, $\eta^2=.33$; *bekendheid*: $F(1,16)= 10.46$, $p<.005$, $\eta^2=.40$; *gelijke betekenis*: $F(1,16)=27.72$, $p<.001$, $\eta^2=.63$; *uitwisselbaarheid*: $F(1,16)=38.99$, $p<.001$, $\eta^2=.71$). Als groep scoorden de sterke synoniemen lager op de profiescore en de verschillscore op bekendheid en hoger op de beoordelingen op gelijkheid van betekenis en uitwisselbaarheid in de zin.

Afwisseling versus herhaling in woordgebruik

Tabel 8: Karakterisering van de synoniemgroepen

	Sterk synoniem (N=10)	Zwak synoniem (N=8)
score op semantisch profiel	1.30	2.63
verschilscore op bekendheid	0.34	1.26
betekenisgelijkheid	62	33
uitwisselbaarheid	58	27

Resultaten: evaluatie criteria

De splitsing naar sterk en zwak synoniem is gemaakt op basis van twee empirische criteria: de beoordelingen op betekenisgelijkheid en uitwisselbaarheid (zie Tabellen 4 en 7). Om deze indeling verder te onderbouwen beschikken we over een theoretisch gegeven, de semantisch profielscore, en een (derde) empirisch resultaat, de verschilscore op bekendheid. Tabel 9 geeft voor diverse waarden van de semantisch profielscore de kans dat een woordpaar is geplaatst in de definitieve selectie van sterke synoniemen. Bij een nulscore blijkt deze kans één te zijn en bij een score van 3 of meer nul. In deze gevallen volstaat de uitslag van de theoretische analyse om tot classificatie te komen. Bij de scores 1 en 2 ligt de kans op of net onder de .60. Hier moeten de gebruikersoordelen de doorslag geven om een woordpaar tot de sterke of zwakke synoniemen te rekenen.

Tabel 9: Kans op classificatie als sterk synoniem in relatie met semantisch profielscore

	0	1	2	≥3
Kans	1.00 (n=2)	.60 (n=5)	.56 (n=9)	.00 (n=9)

Van de 14 woordparen met een semantisch profielscore van 1 of 2 zijn er 8 als sterk geclassificeerd en 6 als zwak. Deze zwakke synoniemen scoorden hoger op de verschilscore voor bekendheid (1.12 versus 0.38; $t(12)=2.15$, $p<.05$). Wanneer de 14 woordparen geordend worden op deze verschilscore en vervolgens gesplitst in twee groepen, waarbij de 8 woordparen met de laagste scores sterk synoniem zijn en de 6 met de hoogste scores zwak synoniem, dan blijken 12 woordparen weer in dezelfde categorie te komen. Slechts twee paren wisselden van groep: de zwakke synoniemen *gevaar-risico* verschilden te weinig in bekendheid (0.10), de sterke synoniemen *invoeren-importeren* naar verhouding te veel (0.82).

Kader 3 geeft de besproken overwegingen voor classificatie schematisch weer. Deze procedure verantwoordt de plaatsing van 23 van de 25 woordparen (92%; $\chi^2(1)=17.36$, $p<.0001$). De theoretische criteria bepaalden de beslissing volledig bij perfecte overeenstemming en bij nogal wat schendingen (3 of meer). Bij een beperkt aantal verschilpunten (1 of 2) deden een ervaringsgegeven dat: hoeveel verschillen de woorden van elkaar in bekendheid? Zoals eigen aan een empirisch criterium, kan er tussen 'groot' en 'klein' niet een absolute grens getrokken worden. In dit onderzoek bleek de grens te liggen bij iets meer dan een half punt op de zevenpuntsschaal.

Kader 3: Procedure om te bepalen of een woordpaar als sterk of zwak synoniem wordt beoordeeld

SCORE SEMANTISCH PROFIEL IS:	WOORDPAAR IS:
0	sterk synoniem
1 of 2	sterk synoniem indien verschil in bekendheid 'klein'
	zwak synoniem indien verschil in bekendheid 'groot'
≥3	zwak synoniem

3. Het hoofdonderzoek*Doelstelling*

We gaan na welke invloeden het gebruik van synoniemen heeft op de lezer van een persuasieve tekst.

Materiaal

Uitgangspunt was een fondswervingsbrief van de milieu-organisatie Greenpeace opgebouwd uit acht alinea's. Door in iedere alinea de tekst iets te herformuleren zijn twee basisversies gemaakt: een versie met sterke synoniemen en een andere versie met zwakke synoniemen. De woorden uit een paar stonden in dezelfde zin of verdeeld over twee zinnen met eventueel nog een derde zin ertussenin (zie (11) en (12)). In de ene basisversie zijn de tien sterke synoniemen opgenomen en in de andere basisversie de acht zwakke. Beide basisversies hadden dus dezelfde globale opbouw, vertolkten dezelfde communicatieve intenties en presenteerden vrijwel dezelfde informatie. Alleen binnen alinea's waren er kleine inhoudelijke verschillen. De volledige tekst van de versies staat in Bijlage 1.

- (11) Dit kan zijn omdat wij hebben kunnen voorkomen dat bijvoorbeeld een zeer vruchtbaar deel van een **woud** werd gekapt, of dat zo'n **woud/bos** vernield werd.
- (12) Omdat Greenpeace niet vanuit een bepaald politiek **standpunt** opereert, aanvaarden we geen geld van de overheid. (...) Toch willen we zonder politiek **standpunt/opvatting** blijven functioneren.

Uit iedere basisversie zijn twee experimentele versies afgeleid. Bij *woordherhaling* is voor een woordpaar steeds hetzelfde woord gebruikt (in (11) is *woud* herhaald en in (12) *standpunt*). Bij *woordafwisseling* is voor ieder woordpaar steeds het synoniem gegeven (in (11) achtereenvolgens *woud* en *bos* en in (12) *standpunt* en *opvatting*). In totaal waren er dus vier experimentele versies: voor de sterke synoniemen één met woordherhaling en één met woordafwisseling en voor de zwakke synoniemen net zo.

De verwachting is dat lezers gelijk zullen reageren op beide woordherhalingsversies. De houdbaarheid van deze aanname wordt bij de verwerking van de resultaten als eerste gecontroleerd. Als dat inderdaad het geval blijkt te zijn, dan mogen de gegevens van deze versies samengenomen worden. In dat geval resteren er drie experimentele condities: woordherhaling, afwisseling met sterke synoniemen en afwisseling met zwakke synoniemen.

Afwisseling versus herhaling in woordgebruik

Instrumentatie

De vragenlijst bestond uit vier onderdelen: persoonlijke kenmerken, tekstwaardering, overtuigingskracht en leesgedrag.

Voor de persoonlijke kenmerken is gevraagd naar sekse, leeftijd en hoogst genoten opleiding. De betrokkenheid bij het milieuvraagstuk is bepaald met vier beweringen waaronder *ik maak me regelmatig zorgen over het milieu*. Bij ieder werd een zevenpuntsschaal gegeven met als polen *zeer mee oneens* en *zeer mee eens*. De betrouwbaarheid van de schaal was adequaat (Cronbach's $\alpha = .79$; zie Van Wijk, 2000, p. 217).

De tekstwaardering is bepaald aan de hand van de taxonomie van Van Wijk (1996). Voor aantrekkelijkheid zijn acht items geformuleerd over het stijlkenmerk levendigheid. Voor begrijpelijkheid zijn acht items geformuleerd over de stijlkenmerken helderheid (van inhoud) en doorzichtigheid (van opbouw). De complete lijst van items staat in Tabel 10. De feitelijke samenhang tussen de items is nagegaan met een principale componentenanalyse met toepassing van varimax-rotatie. Deze bewerking leverde drie factoren op die sterk overeenkwamen met de apriori-indeling van de items (zie Tabel 10).

Tabel 10: Ladingen van de tekstwaarderings-items na varimax-rotatie

	compo- nent 1 <i>aantrek- kelijk</i>	compo- nent 2 <i>samen- hangend</i>	compo- nent 3 <i>toegan- kelijk</i>
A1 De brief is weinig gevarieerd	-.81	.19	-.10
A2 De brief is op een leuke manier geschreven	.78	.05	-.02
A3 Ik vind de manier waarop de brief geschreven is: vervelend-aangenaam	.77	.22	-.24
A4 Ik vind .... geschreven is: afwisselend - saai	-.76	-.11	.17
A5 Ik vind .... geschreven is: langdradig-onderhoudend	.70	.18	-.18
A6 Tijdens het lezen verslapt mijn aandacht	-.68	.11	-.42
A7 De brief bevat veel afwisselende passages	.57	-.29	-.16
A8 Ik vind .... geschreven is: verrassend-voorspelbaar	-.33	.27	.48
B1 Ik vind .... geschreven is: onsamenhangend-samenhangend	.04	.83	.22
B2 Ik vind .... geschreven is: stokkend-vloeiend	.03	.83	.17
B3 Ik vind .... geschreven is: duidelijk-vaag	.05	-.78	-.14
B4 De zinnen in de brief sluiten goed op elkaar aan	.10	.74	.23
B5 Ik vind .... geschreven is: gemakkelijk-moeilijk	.05	-.61	-.42
B6 Het kostte me weinig moeite om de brief te lezen	-.03	.45	.52
B7 De brief bevat zinnen die ik niet goed begrijp	.11	-.33	-.76
B8 Ik moest vaak teruglezen om het verband tussen zinnen te begrijpen	.06	-.30	-.82
Aandeel in verklaarde variantie (als percentage)	24.1	22.5	15.0

Noot In vet de ladingen waarvan de absolute waarde groter is dan .28, de grenswaarde voor statistische significantie (Rietveld & van Hout, 1993, p. 274).

De eerste factor werd bepaald door de items voor aantrekkelijkheid (A1-A8), de tweede factor door die voor begrijpelijkheid (B1-B8). Op de tweede factor laadden de items die direct naar de tekst vroegen, het hoogst (B1-B5); de items die naar het leesproces vroegen, laadden ook op een derde factor (B6-B8). Door steeds van de hoogste factorlading uit te gaan zijn de items tot drie schalen samengenomen: *aantrekkelijk* (A1-A7), *samenhangend* (B1-B5) en *toegankelijk* (A8, B6-B8). De betrouwbaarheid van iedere schaal was adequaat, zo niet goed (*aantrekkelijk*: Cronbach's α = .85; *samenhangend*: Cronbach's α = .86; *toegankelijk*: Cronbach's α = .76).

De overtuigingskracht is bepaald voor de drie cruciale procesonderdelen: overtuigingen, attitudes en intenties (Hoeken, 1994).

De overtuigingen hadden betrekking op de pretenties van Greenpeace en de urgentie van de vraag om ondersteuning. Beide overtuigingen zijn gemeten met een zevenpuntschaal met als polen *zeer mee oneens* en *zeer mee eens*.

De attitudes ten aanzien van de verontwaardiging van Greenpeace-medewerkers en van de redenen voor het verzoek om steun zijn ieder gemeten met vier semantische differentiaal met antoniemen van het type *dom-verstandig*, *overbodig-noodzakelijk* en *slecht-goed*. De items zijn gescoord op zevenpuntsschalen. De betrouwbaarheid van de schalen was goed (*verontwaardiging medewerkers*: Cronbach's α = .85; *redenen voor verzoek*: Cronbach's α = .87).

De intenties zijn op twee manieren bevraagd. Eerst op nogal vrijblijvende wijze door beoogd gedrag in een hypothetische context te presenteren en een relatief oordeel te laten geven op een zevenpuntsschaal met de polen *zeer mee oneens* en *zeer mee eens* (voor items, zie Tabel 13). Vervolgens op meer directe wijze door op een concreet voornemen te laten reageren met een absolute beslissing: *ja* of *nee* (voor items, zie Tabel 14).

Leesgedrag is langs twee wegen bepaald: leestijd door observatie en leeswijze door zelfrapportage. Tijdens de afname van de taak hield de proefleider bij hoeveel tijd de proefpersoon nodig had om de brief te lezen. Deze tijd is afgerond en genoteerd als een veelvoud van 30 seconden. Voor de gehele steekproef was het gemiddelde van de aldus bepaalde leestijd 153 seconden ($sd=45$).

Aan het eind van de afnamesessie gaf de proefpersoon de eigen mening over de intensiteit waarmee deze de brief gelezen had, door uit drie antwoordalternatieven er een te kiezen: *grondig*, *oppervlakkig* of *niet grondig maar ook niet oppervlakkig*. In de gehele steekproef werd 93 keer geantwoord met *grondig*, 37 keer met *oppervlakkig* en 70 keer met de tussenmogelijkheid. Bij de verdere verwerking van de gegevens is een tweedeling gehanteerd naar *las wel grondig* ($n=93$) en *las niet zo grondig* ($n=107$).

Proefpersonen

Aan het onderzoek namen 200 proefpersonen deel, 50 per experimentele tekstversie en gelijkelijk verdeeld over mannen en vrouwen. De leeftijd varieerde van 18 tot en met 77 jaar en was voor beide seksen vrijwel gelijk (*man*: 38.9 jaar, $sd=16.7$; *vrouw*: 38.7 jaar, $sd=15.9$; $t(198)=0.09$, $p=.93$). Bij sommige analyses is voor leeftijd uitgegaan van een tweedeling naar *35 of jonger* en *36 of ouder* (voor beiden: $n=100$).

Opleiding was gelijkmatig gespreid over de zes niveaus vanaf *lager beroepsonderwijs* tot en met *universiteit*. Opleiding liet geen relatie zien met de tweedelingen naar leeftijd ($\chi^2(5)=6.47$, $p=.26$) en sekse ($\chi^2(5)=8.16$, $p=.15$).

Betrokkenheid bij het milieuvraagstuk vertoonde geringe, maar statistisch significante verschillen met Leeftijd ($F(1,196)=5.71$, $p<.025$, $\eta^2=.03$) en Sekse ($F(1,196)=5.94$, $p<.025$,

Afwisseling versus herhaling in woordgebruik

$\eta^2=.03$; $L \times S: F < 1$). De respondenten van 36 jaar of ouder scoorden iets hoger (5.18 versus 4.85) en de vrouwen deden evenzo (5.19 versus 4.83). Omdat slechts een kleine minderheid van de scores onder de neutrale score 4 lag (20%), is ervan afgezien om een tweedeling te maken naar hoog en laag betrokken proefpersonen.

Procedure

Er is uitgegaan van een tussen-proefpersoonsondesign: iedere deelnemer kreeg één van de vier tekstversies te lezen. De volgorde en inhoud van de onderdelen in de vragenlijst was voor iedereen gelijk: eerst persoonlijke kenmerken, gevolgd door een tekstversie, tekstwaarderingen, attitudes, overtuigingen, intenties en leeswijze. Het onderzoek is in individuele sessies afgenomen. Een afname duurde ongeveer tien minuten. De leestijd van de brief varieerde van een tot vier minuten.

Verwerking van de gegevens

De frequentiegegevens bij leeswijze en gedragsintentie zijn getoetst met de χ^2 -toets. Alle andere toetsingen zijn uitgevoerd met een twee-weg (M)ANOVA met als factoren Tekstversie (*woordherhaling*, *sterke synoniemen*, *zwakke synoniemen*) en Leeswijze (*las wel grondig*, *las niet zo grondig*) en als covariaten Betrokkenheid, Leeftijd en Sekse. Bij de resultaten worden zowel de betrouwbaarheid als de verklarende waarde gegeven (p en η^2 ; zie Van Wijk, 2000, p. 102-104, 157).

Voorafgaand aan de eigenlijke verwerking is eerst nagegaan of de herhalingsversies samengenomen konden worden. Voor leestijd, tekstwaarderingen en overtuigingskracht zijn, onder medeneming van de drie covariaten, aparte tweeweg (M)ANOVA's uitgevoerd met als factoren Leeswijze en Tekstversie (de twee teksten met woordherhaling). De verschillen tussen tekstversies waren steeds niet significant (alle F 's < 1). De scores verkregen voor beide teksten met woordherhaling zijn bij de verdere analyses daarom behandeld als behorend tot eenzelfde conditie.

De inbreng van de drie covariaten verschilde al naargelang het te toetsen gedrag. Bij *leestijd* was de invloed merkbaar van Sekse ($F(1,191)=5.82$, $p < .025$, $\eta^2=.03$) en in iets minder mate Leeftijd ($F(1,191)=3.23$, $p=.07$). Betrokkenheid speelde geen rol ($F(1,191)=1.37$, $p=.24$). Vrouwen bleken gemiddeld 16 seconden langer gelezen te hebben. Bij *tekstwaardering* was er een inbreng van Betrokkenheid ($F(3,189)=3.70$, $p < .025$, $\eta^2=.06$) en Leeftijd ($F(3,189)=3.73$, $p < .005$, $\eta^2=.06$). Sekse speelde hier geen rol ($F(3,189)=1.48$, $p=.22$). Hoe meer betrokken en hoe ouder men was, des te positiever viel de waardering uit. Bij *overtuigingskracht* was er eveneens een relatie met Betrokkenheid ($F(6,182)=7.72$, $p < .001$, $\eta^2=.20$) en Leeftijd ($F(6,182)=3.08$, $p < .01$, $\eta^2=.09$) en niet met Sekse ($F(6,182)=1.67$, $p=.13$). Hoe meer betrokken en hoe ouder men was, des te sterker was ook de instemming.

4. Resultate

4.1 Effecten op leesgedrag. Leeswijze vertoonde een zwakke relatie met de persoonskenmerken. Dat men de tekst grondig gelezen had, werd iets vaker gezegd door vrouwen (53 vs. 40 procent; $\chi^2(1)=3.40$, $p=.07$) en door personen van 36 jaar of ouder (50 vs. 43 procent; $\chi^2(1)=0.99$, $p=.32$). Ook scoorden grondige lezers iets hoger op betrokkenheid (5.13 vs. 4.91; $t(198)=1.60$, $p=.11$). Leeswijze stond echter in geen enkel verband met de tekst-

versie. Het aandeel van de grondige lezers lag steeds net iets onder de helft (*herhaling, sterk en zwak synoniem*: 46 vs. 44 vs. 50 procent; $\chi^2(2)=0.38$, $p=.83$). De leeswijze van de tekst is niet beïnvloed door de specifieke kenmerken ervan.

In Tabel 11 staan de resultaten voor leestijd. Er waren effecten van Leeswijze ($F(1,191)=9.93$, $p<.005$, $\eta^2=.06$) en Tekstversie ($F(2,191)=4.33$, $p<.025$, $\eta^2=.04$). Wie zei de tekst grondig gelezen te hebben, bleek deze ook langer gelezen te hebben (*overall-scores*: 165 versus 143 seconden). De versie met woordherhaling werd het snelst gelezen, die met zwakke synoniemen het langzaamst (*overall-scores*: 145, 158 en 166 seconden). Er was geen interactie tussen Leeswijze en Tekstversie ($F<1$). Een *post hoc* analyse wees echter uit dat het effect van Tekstversie grotendeels voor rekening kwam van de niet zo grondige lezers ($F(2,101)=4.10$, $p<.025$, $\eta^2=.08$; *las wel grondig*: $F<1$). In vergelijking met woordherhaling hadden zij bij zwakke synoniemen significant meer tijd nodig ($p<.01$) en bij sterke synoniemen in beduidende mate ($p=.065$; Tukey's HSD procedure; zie Van Wijk, 2000, p. 147-157).

Tabel 11: Leestijd in relatie met leeswijze en tekstversie (scores zijn secondes)

		woordherhaling	sterk synoniem	zwak synoniem
las niet zo grondig	(n=107)	131	150	160
las wel grondig	(n= 93)	160	168	173

Noot. In vet de scores die bij post-hoc vergelijking significant verschilden van de score bij woordherhaling.

4.2 Effecten op tekstwaardering. In Tabel 12 staan voor de drie beoordelingsaspecten de resultaten op tekstwaardering. Er waren effecten van Leeswijze ($F(3,189)=4.69$, $p<.005$, $\eta^2=.07$) en Tekstversie ($F(6,380)=7.41$, $p<.001$, $\eta^2=.11$; L^*T : $F<1$). Univariate analyses lieten voor Leeswijze een verschil zien bij Samenhangend ($F(1,191)=12.78$, $p<.001$, $\eta^2=.06$) en Toegankelijk ($F(1,191)=8.54$, $p<.005$, $\eta^2=.04$; *aantrekkelijk*: $F<1$). Grondige lezers oordeelden positiever op de twee aspecten van begrijpelijkheid. Voor Tekstversie was er een effect bij ieder van de drie oordelen (*aantrekkelijk*: $F(2,191)=6.75$, $p<.001$, $\eta^2=.07$; *samenhangend*: $F(2,191)=14.80$, $p<.001$, $\eta^2=.13$; *toegankelijk*: $F(2,191)=11.52$, $p<.001$, $\eta^2=.11$). De richting van het effect was echter niet steeds gelijk: door synoniemen te gebruiken steeg de waardering op aantrekkelijkheid, maar daalde de waardering op tekstsamenhang en toegankelijkheid. Geen van de interacties tussen Leeswijze en Tekstversie was significant (alle F 's <1.65 , $p>.19$). Maar *post hoc* vergelijkingen lieten wel een interactie zien bij de waarden op samenhangend en toegankelijk, de twee aspecten van begrijpelijkheid. Grondige lezers scoorden alleen de tekst met zwakke synoniemen significant lager dan de versie met woordherhaling. Niet zo grondige lezers scoorden beide versies met synoniemen lager (Tukey's HSD procedure).

Afwisseling versus herhaling in woordgebruik

Tabel 12: Per beoordelingsaspect de tekstwaardering in relatie met leeswijze en tekstversie (scores zijn minimaal 1, maximaal 7)

		woord herhaling	sterk synoniem	zwak synoniem
AANTREKKELIJK	las niet zo grondig	3.90	4.41	4.38
	las wel grondig	4.00	4.52	4.58
SAMENHANGEND	las niet zo grondig	4.83	4.04	4.20
	las wel grondig	5.56	5.15	4.36
TOEGANKELIJK	las niet zo grondig	5.00	4.17	4.08
	las wel grondig	5.49	5.15	4.44

Noot. In vet de scores die bij post-hoc vergelijking significant verschilden van de score bij woordherhaling.

4.3 Effecten op overtuigingskracht. In Tabel 13 staan de resultaten voor de drie gedragsdeterminanten van overtuigingskracht. Geen van de effecten van Leeswijze en Tekstversie was significant (alle F 's < 1). Alleen een ver doorgevoerde *post-hoc* analyse liet een effect zien bij één specifieke subgroep, de vrouwen die niet grondig lezen, op de evaluatie van het emotioneel getinte attitude-object, de verontwaardiging van de Greenpeace-medewerkers. In vergelijking met woordherhaling scoorden zij bij sterke synoniemen hoger (5.73 versus 5.27) en bij zwakke synoniemen lager (4.65 versus 5.27; $F(2,42)=4.62$, $p<.025$, $\eta^2=.18$).

Tabel 13: Gedragsdeterminanten in relatie met tekstversie (scores zijn minimaal 1, maximaal 7)

	woord herhaling	sterk synoniem	zwak synoniem
OVERTUIGINGEN			
Door meer steun kan Greenpeace werkelijk tot betere resultaten komen	5.50	5.62	5.61
Aan de oproep in de brief kun je niet zomaar voorbijgaan	4.73	4.72	4.55
ATTITUDES			
t.a.v. verontwaardiging medewerkers Greenpeace	5.27	5.41	5.26
t.a.v. redenen voor verzoek om financiële steun	5.70	5.69	5.62
GEDRAGSINTENTIES			
Als ik geld aan een non-profit organisatie wil geven, lijkt Greenpeace mij zeer geschikt	5.33	5.23	5.33
Als ik het geld had, zou ik de machtiging insturen	4.82	4.83	4.53

In Tabel 14 staan de resultaten voor de twee 'directe' vragen naar de gedragsintentie. De tekstversies leidden niet tot een verschil in belangstelling voor het *Weekly Status Report* ($\chi^2(2)=4.04$, $p=.13$) en de kwartaal-informatie ($\chi^2(2)=3.48$, $p=.18$). *Post hoc* analyses lieten evenwel zien dat bij eenzijdige toetsing met Fisher's Exact Test de synoniem-versies significant van elkaar verschilden (*Weekly Status Report*: $p=.035$; *Kwartaal-informatie*: $p=.048$). In vergelijking met de tekstversie met sterke synoniemen daalde bij die met zwakke synoniemen de interesse met bijna 20 procentpunten.

Tabel 14: *Interesse voor publicaties in relatie met tekstversie (in percentages)*

	woord herhaling (n=100)	sterk synoniem (n=50)	zwak synoniem (n=50)
Ik wil het <i>Weekly Status Report</i> lezen waarin de activiteiten van Greenpeace van dit moment staan	53	64	44
Ik wil iedere kwartaal de informatie van Greenpeace ontvangen	37	46	28

Noot. In vet de scores van de tekstversies die significant van elkaar verschillen.

5. Discussie

5.1 Conclusies. De beoordelingen van de woordparen op hun mate van synoniemie konden niet volledig verantwoord worden door de theoretische criteria (*H1*). Dit lukte wel als het woordpaar geheel voldeed aan de criteria of er in beduidende mate van afweek, maar niet voor een redelijk omvangrijke groep met een kleine afwijking ten aanzien van de criteria. Voor deze groep kon echter succesvol een beroep worden gedaan op een empirisch gegeven: de mate waarin de leden van een woordpaar van elkaar verschilden in bekendheid. Door informatie over dit kenmerk aan de theoretische criteria toe te voegen kon een procedure geformuleerd worden die de splitsing naar sterk of zwak synoniem verklaarde voor vrijwel alle gevallen (92%).

De tekst met synoniemen werd inderdaad langzamer gelezen dan de tekst met woordherhaling, en het verschil was groter bij de versie met zwakke synoniemen (*H2*). Ofschoon het in de hele tekst om niet meer ging dan de variatie in een tiental woorden, nam de leestijd bij sterke synoniemen met 9 procent toe en bij zwakke synoniemen met 15 procent. De grondigheid waarmee men gelezen had, was hierbij van invloed (*V2*). Het effect was veel sterker in de groep die zei de tekst niet zo grondig gelezen te hebben: bij sterke synoniemen 15 procent meer leestijd, bij zwakke synoniemen 22 procent meer.

De tekst met synoniemen kreeg een lagere waardering op begrijpelijkheid dan de tekst met woordherhaling, en het verschil was groter bij de versie met zwakke synoniemen (*H3*). Dit effect manifesteerde zich op gelijke wijze bij de oordelen op samenhang respectievelijk toegankelijkheid. De grondigheid waarmee men de tekst las, speelde hierbij een opvallende rol (*V2*). Wie niet zo grondig las, beoordeelde het gebruik van zowel zwakke als sterke synoniemen negatief. Wie wel grondig las, deed dit alleen bij zwakke synoniemen.

De tekst met synoniemen werd hoger gewaardeerd op aantrekkelijkheid dan de tekst met woordherhaling (*H4*). De grootte van dit effect bleek los te staan van de grondigheid waarmee men de tekst las (*V1*) en van de mate van synoniemie (*V2*).

De tekst met synoniemen was voor oppervlakkige lezers niet meer overtuigend en voor grondige lezers niet minder overtuigend dan een tekst met woordherhaling (*H5*). Leeswijze bleek geen invloed te hebben op de persuasiviteit van de tekst. Daarentegen waren er bij de attitudes en gedragsintenties wel enkele aanwijzingen dat de mate van synoniemie mogelijk een specifieke rol speelt (*V2*). In vergelijking met woordherhaling had het gebruik van sterke synoniemen soms een positief effect en dat van zwakke synoniemen juist een nega-

Afwisseling versus herhaling in woordgebruik

tief effect. De mate van synonymie lijkt eerder de richting van het effect te beïnvloeden dan de omvang ervan.

Een laatste conclusie die aan dit onderzoek verbonden kan worden, betreft een methodische kwestie. De bepaling van leeswijze met een zelfrapportage (*grondig gelezen: ja/nee*) vormde een valide operationalisering. De groep respondenten die aangaf niet grondig gelezen te hebben, had immers minder tijd nodig om de brief te lezen en vond synoniemen sneller storend; men beoordeelde de tekst negatiever op begrijpelijkheid zodra er maar synoniemen werden gebruikt, zelfs als ze sterk waren.

5.2 Eindbalans

Theoretische kanttekeningen

De taalkundige kenmerken die tezamen het semantisch profiel van een synoniem woordpaar uitmaken, bepalen de classificatie als sterk of zwak synoniem wanneer de uitslag ‘duidelijk’ is: het paar voldoet aan alle kenmerken of wijkt er beduidend van af. In onze selectie geldt dat voor minder dan de helft van de gevallen. Voor de andere gevallen met slechts een geringe afwijking bepaalt een empirisch gegeven de plaatsing: het verschil in bekendheid tussen de leden van het woordpaar. Bij een relatief klein verschil vindt men het paar sterk synoniem, bij een groter verschil zwak synoniem. Om de mate van synonymie in een woordpaar te kunnen bepalen zullen we in een groot aantal gevallen de taalkundige analyse aan moeten vullen met frequentiegegevens. Synonymie kan niet verantwoord worden als een fenomeen zonder psychologisch aspect.

Over het belang van ieder van de taalkundige kenmerken in het semantisch profiel kunnen wij geen definitieve uitspraken doen. De woordparen in ons onderzoek zijn geselecteerd met het oog op hun bruikbaarheid in een fondswervingsbrief van een milieu-organisatie. Zij zijn niet gekozen om op systematische wijze de theoretische criteria te kunnen variëren. Sommige criteria hebben geen kans gekregen om de beoordelingen te beïnvloeden: de woordparen mogen er niet op verschillen (bij criterium 3) of ze blijken dat slechts in zeer beperkte te doen (bij criterium 4). Voor vier van de zes criteria staat de gehanteerde selectie het toe om na te gaan of ze een rol kunnen spelen bij de taalgebruikersoordelen. Wat hierbij vooral opvalt, is dat de beoordeling op mate van synonymie het zwakst samenhangt met het meest concrete criterium, het verschil naar register, en het sterkst met het meest abstracte criterium, de selectierestricties.

Met name dat laatste gegeven nodigt uit tot nader onderzoek: kennelijk speelden bij de proefpersonen ook andere dan de geboden contexten op de achtergrond mee bij de beoordeling van mate van synonymie. In de geboden contexten was aan de selectie-restricties van beide woorden van het synoniempaar voldaan, zoals in: ‘Daarnaast zorgt uw *schenking/gift* ervoor dat we op méér fronten méér kunnen bereiken.’ De woorden *schenking* en *gift* vertonen een sterke gelijkenis als zij op subject positie staan maar waar *schenking* ook als object (van *doen*) voorkomt, verzet *gift* zich tegen deze positie. Het gegeven dat dergelijke niet feitelijk-relevante verschillen in selectierestricties een rol blijken te hebben gespeeld bij de synonymiebeoordeling lijkt erop te wijzen dat het woord niet in isolement maar als deel van een construct geactiveerd wordt bij lezing.

Praktische consequenties

De dubbele moraal bij het gebruik van synoniemen is in de onderzoeksresultaten duidelijk terug te vinden: een positief effect op de beoordeling van aantrekkelijkheid maar een negatief effect op de leestijd en de beoordeling van begrijpelijkheid. Deze effecten blijken zich wel verschillend te gedragen. Het positieve effect staat los van de mate van synonymie en van lezerskenmerken; de negatieve effecten worden sterker naarmate de synoniemen zwaker zijn, en de lezer minder grondig te werk gaat.

De geconstateerde effecten op overtuigingskracht rechtvaardigen geen stellige conclusies, maar wijzen wel in een bepaalde richting: sterke synoniemen werken mogelijk positief uit en zwakke synoniemen negatief. De effecten kunnen echter gemaskeerd zijn doordat wij Greenpeace als afzender van de brief hebben opgevoerd. De doelstellingen van deze organisatie blijken zeer positief gewaardeerd te worden met als gevolg hoge scores op al de persuasiviteits-items. In de meeste gevallen ligt het gemiddelde van de zevenpuntsschalen boven de 5 (zie Tabel 13). Om de effecten op overtuigingskracht meer kans te geven zich te manifesteren hebben wij daarom een replicatie uitgevoerd met een minder bekende organisatie als afzender van de brief. Dit blijkt inderdaad een duidelijker patroon in de resultaten op te leveren (Van Wijk, Seesing & Oversteegen, 2002). Een tweede vraag voor vervolgonderzoek betreft de afstand in de tekst tussen de synoniemen. In het onderhavig onderzoek is die zeer klein; de vraag is of een grotere afstand de gevonden effecten verandert.

Effecten kunnen niet los van het leesgedrag van de ontvanger geëvalueerd worden. Niet zo grondige lezers hebben het meest 'last' van synoniemen. Hun leestempo wordt er sterker door vertraagd en ze vinden zelfs sterke synoniem al een inperking op de begrijpelijkheid van de tekst. Je mag ervan uitgaan dat hierdoor in een normale leessituatie met name deze groep eerder zal stoppen met lezen en de brief dus terzijde zal leggen. Het is zeer onwaarschijnlijk dat tijdens het lezen het hinderend effect van synoniemen volledig gecompenseerd wordt door de motiverende werking van een grotere aantrekkelijkheid. De risicovane van vroegtijdig afhaken kan daarom alleen gerechtvaardigd zijn als je zeer sterke effecten op overtuigingskracht verwachten mag. Daar lijkt echter geen sprake van te zijn. Dat is voldoende reden om met synoniemen heel zuinig om te springen. Dit negatieve advies voor de schrijver van een persuasieve tekst spoort met het advies van Britton en Gülgoz (1991) voor schrijvers van instructieve teksten. Zij betogen dat woordherhaling altijd te verkiezen is boven woordvariatie (synonymie). Het variatie-adagium, 'elegant variation' in hun woorden, berust op een misverstand (o.c., p. 340). Het aantrekkelijker maken van een tekst mag natuurlijk nooit ten koste gaan van de begrijpelijkheid ervan of van het realiseren van het eigenlijke gebruiksdoel.

Bibliografie

- Berg, J. de (1999; red.).** *Trouw Schrijfboek*. Amsterdam: Muntinga.
- Bloomfield, L. (1933).** *Language*. London: Allen & Unwin.
- Britton, B. & Gülgoz, S. (1991).** Using Kintsch's computational model to improve instructional text: Effects of repairing inference calls on recall and cognitive structures. *Journal of Educational Psychology*, 83, 329-345.
- Brown, S. & Stayman, D. (1992).** Antecedents and consequences of attitude toward the ad: a meta-analysis. *Journal of Consumer Research*, 19, 34-51.
- Burger, P. & Jong, J. de (1997).** *Handboek Stijl; adviezen voor aantrekkelijk schrijven*. Groningen: Nijhoff.

Afwisseling versus herhaling in woordgebruik

- Chaiken, S. (1987).** The heuristic model of persuasion. In M. Zanna, J. Olson & C. Herman (Eds.), *Social influence: the Ontario Symposium vol. 5* (pp. 3–39). Hillsdale NJ: Erlbaum.
- Coleman, L. & Kay, P. (1981).** Prototype Semantics: the English verb *lie*. *Language*, 57,26–44.
- Cruse, D. (1986).** *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fishbein, M. & Ajzen, I. (1981).** Acceptance, yielding and impact: Cognitive processes in persuasion. In R. Petty, T. Ostrom & T. Brock (Eds.), *Cognitive responses in persuasion* (pp. 339–359). Hillsdale NJ: Erlbaum.
- Gove, Ph. (1968).** *Webster's new dictionary of synonyms*. Springfield MA: Merriam.
- Hermans, M. (1997).** *Schrijven met effect; Stijlcursus doeltreffend formuleren*. Bussum: Coutinho.
- Hoeken, H. (1994).** Evaluating persuasive texts: the problem of how and what to measure. In L. van Waes, E. Woudstra & P. van den Hoven (Eds.), *Functional communication quality* (pp. 139–156). Amsterdam: Rodopi.
- Hoeken, H. (1998).** *Het ontwerp van overtuigende teksten; Wat onderzoek leert over de opzet van effectieve reclame en voorlichting*. Bussum: Coutinho.
- Jackendoff, R. (1983).** *Semantics and Cognition*. Cambridge MA: MIT Press.
- Katz, J. & Fodor, G. (1963).** The structure of a semantic theory. *Language*, 39, 170–210.
- Keulen, R. van (1999).** *Overtuigen met synoniemen*. Doctoraalscriptie Taal, Informatie en Communicatie. Faculteit der Letteren, Katholieke Universiteit Brabant.
- Onrust, M., Verhagen, A. & Doeve, R. (1993).** *Formuleren*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Pagin, P. (2001).** A Quinean definition of synonymy. *Erkenntnis*, 55, 7–32.
- Petty, R.E. & Cacioppo, J.T. (1986).** *Communication and persuasion. Central and peripheral routes to attitude change*. New York: Springer.
- Pustejovsky, J. (1991).** The generative lexicon. *Computational Linguistics*, 17, 409–441.
- Putnam, H. (1975).** The Meaning of Meaning. In L. Gunderson (Ed.), *Language, Mind and Knowledge*, MSPS, vol. 7. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Rietveld, T. & R. van Hout (1993).** *Statistical techniques for the study of language and language behaviour*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Reinsma, R. (1993).** *Synoniemenwoordenboek*. Utrecht: Het Spectrum.
- Renkema, J. (2002).** *Schrijfwijzer* (vierde editie). Den Haag: Sdu.
- Rosch, E. (1978).** Principles of categorisation. In E. Rosch & B. Loyd (Eds.), *Cognition and Categorisation*. Hillsdale NJ: Erlbaum.
- Sparck Jones, K. (1986).** *Synonymy and semantic classification*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Ullman, S. (1972).** *Semantics, an introduction to the science of meaning*. Oxford: Basil Blackwell.
- Wijk, C. van (1996).** Persuasieve effecten van presentatiestijl; Een toepassing op overheidsvoorlichting. *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 18, 368–382.
- Wijk, C. van (2000).** *Toetsende statistiek: Basistechnieken. Een praktijkgerichte inleiding voor onderzoekers van taal, gedrag en communicatie*. Bussum: Coutinho.
- Wijk, C. van (2001).** Restoring reputation with direct mail; Persuasive effects of blaming either individuals or organisations. *Document Design*, 2, 280–292.
- Wijk, C. van & M. Kuperus (2002).** Hoe concreter, hoe beter? Een experimenteel onderzoek naar verschillen in overtuigingskracht van concreet en abstract taalgebruik. Manuscript Universiteit van Tilburg (ter publicatie aangeboden).
- Wijk, C. van, Seesing, H. & Oversteegen E. (2002).** Synoniemen in een fondswervingsbrief: niet alleen leuker maar ook pakkender? Paper VIOT-congres, Antwerpen, 16–18 december.

Bijlage: *De experimentele tekstversies (gemanipuleerde woorden staan in vetdruk; in de linkerkolom de versie met sterke synoniemen, in de rechterkolom de versie met zwakke synoniemen)*

Geachte heer, mevrouw,

Greenpeace heeft het lang niet altijd even gemakke-
lijk. Want de meeste mensen kennen ons eigenlijk
alleen maar van de barricaden op **plaatsen** waar wal-
visjagers actief zijn. Of van fotogenieke beelden van
onze rubberboten op gevaarlijke **plaatsen/locaties**.

Voordat we echter tot dergelijke acties overgaan, is
het noodzakelijk dat er al maandenlang mensen bezig
zijn om van alles te **organiseren/regelen**. Maar dit
organiseren blijft doorgaans onzichtbaar omdat we
alleen tot actie overgaan als we zeker genoeg zijn van
onze zaak.

De onzichtbaarheid van al dit werk speelt ons vaak
parten. Omdat Greenpeace niet vanuit een bepaald
politiek **standpunt** opereert, aanvaarden we geen
geld van de overheid. We zijn dus alleen afhankelijk
van de offerbereidheid van onze donateurs en deze is
meestal gekoppeld aan specifieke acties. Toch willen
we zonder politiek **standpunt/opvatting** blijven func-
tioneren.

Het leeuwendeel van onze kosten zit echter in zaken
als research, in het bezoeken van risicogebieden
waarmee wij **trachten** om op een vreedzame manier
een oplossing te zoeken. Daarnaast zijn er de kostba-
re acties waarmee wij **trachten/pogen** om industrieën
op andere sporen te zetten. Deze pogingen hebben
lang niet altijd succes, dat moeten we toegeven. Maar
je kunt onze organi-satie niet alleen beoordelen aan
de hand van succes op korte termijn. Dit zou geen
recht doen aan al onze pogingen om de **wereld** leef-
baarder te maken. En dat onze **wereld/aarde** leefbaar
is en dat ook nog lang blijft, is wél in ons aller
belang.

Geachte heer, mevrouw,

Greenpeace heeft het lang niet altijd even gemakke-
lijk. Want de meeste mensen kennen ons eigenlijk
alleen maar van de situaties waarbij werkelijk **ram-
pen** plaatsvinden, bijvoorbeeld wanneer walvisjagers
een enorme slag hebben geslagen. Of van de keren
dat we een dergelijke **ramp/catastrofe** met veel moei-
te hebben kunnen voorkomen.

Voordat we echter tot dergelijke acties overgaan, is
het noodzakelijk dat er al maandenlang mensen bezig
zijn om van alles voor te bereiden. Maar dit blijft
doorgaans onzichtbaar omdat we alleen tot actie
overgaan als we zeker genoeg zijn van onze zaak.

De onzichtbaarheid van al dit werk maakt het ons
vaak moeilijk. Greenpeace is geen politieke organisa-
tie. Deze **onafhankelijkheid** houdt in dat wij prin-
cipieel geen geld van de overheid aanvaarden. We
functioneren dus alleen op basis van de offerbereid-
heid van onze donateurs en deze is meestal gekop-
peld aan specifieke acties. Hier speelt onze **onafhan-
kelijkheid/zelfstandigheid** ons dus parten.

Het leeuwendeel van onze kosten zit echter in het
prepareren van de acties. In zaken als research, in
het bezoeken van rampen en brandhaarden. Maar
onder dit **prepareren/voorbereiden** vallen ook de tal-
rijke pogingen die wij ondernemen om op een
vreedzame manier een oplossing te zoeken. Lang
niet altijd met succes overigens, dat moeten we toe-
geven. Maar je kunt onze organisatie niet alleen
beoordelen aan de hand van succes op korte ter-
mijn. Dit zou geen recht doen aan al onze pogingen
om de wereld leefbaarder te maken.

Afwisseling versus herhaling in woordgebruik

Het bijgevoegd 'Weekly Status Report' geeft u een indruk van onze activiteiten van het moment. Sommige daarvan zullen wellicht nog 'de pers halen', andere krijgen misschien geen vervolg. Dit kan zijn omdat wij hebben kunnen **voorkomen** dat bijvoorbeeld giftige goederen werden **geïmporteerd**, of dat wij met een barricade een enorme walvisjacht hebben kunnen **voorkomen/verhindere**n. Daar zijn wij dan blij om. Maar in een aantal gevallen zijn wij genoodzaakt te stoppen omdat we domweg niet over voldoende middelen beschikken om bijvoorbeeld uit te zoeken of er gevaarlijke stoffen worden **geïmporteerd/ingevoerd**. En geloof me, dat is erg frustrerend omdat je vaak zeker weet dat er iets echt goed mis zou kunnen gaan.

Bekijk de Weekly eens op uw gemak. En probeer u te verplaatsen in de 'geheiligde verontwaardiging' die al onze medewerkers met elkaar gemeen hebben. Besef vervolgens wat zij moeten voelen als ze louter om financiële redenen hun strijd om **vervuiling** tegen te gaan moeten staken, wat ze voelen als ze moeten toekijken hoe er nog meer **vervuiling/verontreiniging** komt terwijl ze bijna zeker weten dat ze met wat meer financiële steun wel tot resultaten hadden kunnen komen.

Zie bijgaande machtiging als onze poging om hen die armslag te geven. Met uw **schenking** investeert u namelijk nu, maar ook op langere termijn in onze acties om de aarde leefbaarder te maken. Daarnaast zorgt uw **schenking/gift** ervoor dat we op méér fronten méér kunnen bereiken.

We zouden het zeer waarderen als u dit maal wilt investeren in moge-lijk-heden in plaats van zekerheden. Wij kunnen u wél **verzekeren** dat wij u dan ieder kwartaal op de hoogte houden van onze bezigheden. En we **verzekeren/garanderen** u dat u de informatie heet van de naald krijgt.

Met vriendelijke groet,

Greenpeace Nederland
Ton Tukker, algemeen directeur

Het bijgevoegd 'Weekly Status Report' geeft u een indruk van onze activiteiten van het moment. Sommige daarvan zullen wellicht nog 'de pers halen', andere krijgen mis-schien geen vervolg. Dit kan zijn omdat wij hebben kunnen voorkomen dat bijvoorbeeld een zeer vruchtbaar deel van een **woud** werd gekapt, of dat zo'n **woud/bos** vernield werd. Daar zijn wij dan blij om. Maar in een aantal gevallen zijn wij genoodzaakt te stoppen omdat we domweg niet over voldoende middelen beschikken om bijvoorbeeld uit te zoeken of er geen gevaarlijke stoffen in onze **atmosfeer** terecht komen of dat onze **atmosfeer/ dampkring** wordt aangetast door het vrijkomen van giftige gassen. En geloof me, dat is erg frustrerend omdat je vaak zeker weet dat er iets echt goed mis zou kunnen gaan.

Bekijk de Weekly eens op uw gemak. En probeer u te verplaatsen in de 'geheiligde verontwaardiging' die al onze medewerkers met elkaar gemeen hebben. Besef vervolgens wat zij moeten voelen als er louter om financiële redenen geen **vordering** kan zijn in de strijd om vervuiling tegen te gaan, wat ze voelen als ze moeten toekijken terwijl ze bijna zeker weten dat er met wat meer financiële **hulp** wel sprake zou zijn van **vordering/voortgang**.

Zie bijgaande machtiging als onze poging om hen die **hulp/steun** te geven. Met uw schenking investeert u namelijk nu, maar ook op langere termijn in onze acties om de aarde leefbaarder te maken. En u zorgt er mede voor dat we op méér fronten méér kunnen bereiken.

Wij willen onze **opdracht**, het beschermen van het milieu, graag zo goed mogelijk vervullen. Wij zouden het daarom zeer waarderen als u dit maal wilt investeren in mogelijkheden in plaats van zekerheden. Wanneer u dit doet, houden wij u ieder kwartaal, heet van de naald, op de hoogte van alles wat wij doen om onze **opdracht/taak** te volbrengen.

Met vriendelijke groet,

Greenpeace Nederland
Ton Tukker, algemeen directeur

De invloed van systeeminformatie op de transfer van procedurele kennis

1. Inleiding

Instructieve teksten bevatten verschillende soorten informatie, waarbij vaak een onderscheid gemaakt wordt tussen procedurele informatie en declaratieve informatie. De procedurele informatie omvat de handelingen die de lezer moet uitvoeren, de voorwaarden waaronder dat moet gebeuren en de effecten van die handelingen. De term declaratieve informatie wordt soms gebruikt voor *alle* overige informatie (vgl. Ummelen 1997b), soms ook in meer specifieke zin voor informatie over de werking en de toepassing van het systeem. Voor de duidelijkheid gebruiken we voor deze informatie daarom in dit artikel de term *systeeminformatie*. (Meer verfijnde indelingen van informatiesoorten in instructieve teksten zijn onder meer te vinden in Steehouder & Jansen, 1997; Farkas, 1999; Becker-Mrotzek, 1997). Een van de discussiepunten in de literatuur over instructieve teksten is de vraag in hoeverre het zinvol is om systeeminformatie aan de procedurele informatie toe te voegen (vgl. Karreman & Steehouder, 2000).

Onderzoek van Kieras & Bovair (1984) laat zien dat systeeminformatie een positief effect heeft op de accurateid van de taakuitvoering. Dixon, Harrison & Taylor (1993) vonden geen effect van systeeminformatie op taakuitvoering, maar wel op de mate waarin uit te voeren acties achteraf herinnerd worden. Ummelen (1997a) vond geen effect van

Samenvatting

In drie experimenten¹ werd onderzocht of het aanbieden van systeeminformatie over een apparaat invloed heeft op *transfer* van procedurele kennis: de mate waarin de procedurele kennis over dat apparaat toegepast of gereconstrueerd kan worden als er veranderingen optreden in de interface van het apparaat. In het eerste experiment werden zowel de namen van de knoppen als de plaats van de knoppen op het apparaat gewijzigd. In een gedeeltelijke replicatie werden alleen de plaatsen van de knoppen gewijzigd en in een derde experiment werd nagegaan in hoeverre de betekenis van de namen van de knoppen werd onthouden. De experimenten leveren enige indicaties dat systeeminformatie invloed heeft op *transfer*, maar slechts onder specifieke condities.

De invloed van systeeminformatie op de transfer van procedurele kennis

declaratieve informatie (voornamelijk systeeminformatie) op onmiddellijke taakuitvoering, maar wel als de taak na enige tijd zonder de handleiding uitgevoerd moet worden. Bovendien vond zij een positief effect op het 'mentaal model' dat de deelnemers ontwikkelen van het computerprogramma waarmee zij hadden leren werken. Karreman & Steehouder (2000) vonden geen effect van systeeminformatie in een gebruiksaanwijzing van een telefoontoestel.

De resultaten van de verschillende onderzoeken leiden tot een aantal theoretische veronderstellingen over de werking van systeeminformatie. In de eerste plaats is het aannemelijk dat gebruikers van een technisch systeem (een apparaat of computerprogramma) beschikken over twee verschillende soorten mentale modellen: een procedureel model en een systeemmodel (cf. Maes, Ummelen & Hoeken, 1996; Bibby & Payne, 1993, 1996)². Het procedureel model representeert de kennis van de gebruiker over uit te voeren acties, hun volgorde, condities en resultaten. Het systeemmodel representeert de interne werking van het systeem.

We veronderstellen voorts dat het procedureel model primair 'gevoed' wordt door de procedurele informatie en het systeemmodel door systeeminformatie. Deze veronderstelling is consistent met de visie van Guthrie, Bennett & Weber (1991) die een handleiding karakteriseren als een 'extern geheugen' van de gebruiker. Systeeminformatie zal dus in eerste instantie leiden tot een beter systeemmodel.

Een derde veronderstelling is dat vage en ontbrekende elementen in het procedureel model aangevuld kunnen worden door ze af te leiden uit hun systeemmodel. Dit verklaart waarom systeeminformatie een positief effect kan hebben op de taakuitvoering. In omgekeerde richting treedt waarschijnlijk ook invloed op: gebruikers die alleen procedurele informatie krijgen, ontwikkelen niettemin (al dan niet juiste) ideeën over de werking van het systeem (Mack, Lewis & Carroll, 1983; Payne, 1991).

Als vierde veronderstellen we dat gebruikers van een systeem primair gebruik maken van hun procedureel model of van de externe aanvulling daarvan, de procedurele informatie in de instructieve tekst. Als het procedureel model helder en volledig is, is het niet nodig om aanvullende informatie te halen uit het systeemmodel of de systeeminformatie. Systeeminformatie zal dus geen effect hebben als voldoende procedurele informatie beschikbaar is, hetzij in het geheugen, hetzij in de tekst. Deze veronderstelling verklaart de tegenstrijdige onderzoeksresultaten van Ummelen (1997a) en van Karreman & Steehouder (2000). In het onderzoek van Ummelen had declaratieve informatie alleen effect wanneer de deelnemers niet langer over de handleiding beschikten en dus af moesten gaan op hun geheugen. Het is aannemelijk dat ze bepaalde onderdelen van procedures waren vergeten, en dat de deelnemers die declaratieve informatie hadden ontvangen, de ontbrekende elementen beter konden reconstrueren dan deelnemers die dat niet konden³. In het onderzoek van Karreman & Steehouder (2000) hadden de deelnemers altijd de beschikking over de procedurele informatie, waardoor ze de systeeminformatie niet nodig hadden.

In de hierboven genoemde onderzoeken kregen de deelnemers steeds procedurele informatie aangeboden op basis waarvan ze een procedureel model konden ontwikkelen. De systeeminformatie had dus een aanvullend karakter. Bovendien bleef de effectmeting steeds beperkt tot hetzelfde apparaat. Het is echter niet onaannemelijk dat systeemkennis ook een rol speelt als iemand een bepaalde taak moet uitvoeren met een apparaat dat lijkt op dat

waaraan hij gewend is, maar niet identiek is. Iemand die al met een videorecorder kan werken zal bijvoorbeeld minder moeite hebben met het leren bedienen van een nieuwe recorder dan iemand die er voor het eerst mee te maken krijgt. Er is sprake van *kennistransfer*: de kennis over de eerste videorecorder helpt bij het leren bedienen van de tweede. In experimenten van Dixon & Gabrys (1991) is deze transfer echter niet overtuigend aangetoond (voor nadere details, zie Steehouder & Karreman 2000).

In de experimenten waarover we in dit artikel rapporteren, hebben we de deelnemers geen procedurele informatie aangeboden, en hebben we met name de invloed van systeem informatie bij *transfer* van procedurele kennis onderzocht. De experimenten zijn een vervolg op die van O'Reilly & Dixon (2001) waarin is onderzocht in hoeverre eenmaal ontwikkelde kennis over een apparaat effect had op de prestaties van deelnemers met een vergelijkbaar, maar qua interface verschillend apparaat. De deelnemers moesten tweemaal met een apparaat een taak uitvoeren; de tweede keer had het apparaat een andere interface: de namen van de knoppen waren veranderd of de knoppen stonden op een andere plaats (in een controleconditie was het apparaat ongewijzigd). Uit de experimenten bleek dat de verandering van interface leidde tot een sterk verlies aan prestaties⁴. Dit effect werd zowel veroorzaakt door een verandering van de namen van de knoppen als door een verandering van de plaatsen van de knoppen.

De vraag is nu of systeem informatie invloed heeft op de transfer van kennis van het ene apparaat naar het andere. Immers, de werking van het apparaat blijft hetzelfde, alleen de interface (en dus de te volgen procedure) verschilt. Als gebruikers een goed systeemmodel van het apparaat opbouwen, zou dat moeten helpen om een procedureel model af te leiden bij een gewijzigde interface.

2. Eerste experiment

2.1 Inleiding. Het doel van dit experiment was de hypothese te toetsen dat aanbieder van systeem informatie (1) helpt bij het opbouwen van een procedureel model, en (2) faciliterend werkt bij het leren werken van een vergelijkbaar apparaat met een afwijkende interface.

In het experiment moesten de deelnemers een taak leren uitvoeren op een fictief apparaat dat werd afgebeeld op het beeldscherm. Het apparaat had een aantal knoppen met daarop een naam en een display waarop feedback op de handelingen van de deelnemers werd gegeven. Zodra de deelnemers deze taak twee maal achter elkaar foutloos hadden uitgevoerd, werden ze geacht de procedure te beheersen en kregen ze een ander apparaat met een nieuwe taak. Na vier apparaten kwam het eerste apparaat weer terug, met een al dan niet gewijzigde interface. Vervolgens kwamen achtereenvolgens ook de andere apparaten terug met een eventueel gewijzigde interface.

Voordat ze via trial-and-error zelf moesten ontdekken hoe het apparaat werkt, kregen de deelnemers een tekst aangeboden. Bij de helft van de apparaten was dat systeem informatie waarin beschreven werd hoe het apparaat werkt. Bij de overige apparaten was dat marketing informatie over bijvoorbeeld de verschillende modellen en kleuren waarin het apparaat geleverd kon worden en de prijs.

Op basis van onze theoretische veronderstellingen en van het onderzoek van O'Reilly & Dixon (2001) zijn de volgende hypotheses af te leiden.

De invloed van systeeminformatie op de transfer van procedurele kennis

- 1 Na het lezen van systeeminformatie zal er sneller een procedureel model opgebouwd worden dan na het lezen van marketinginformatie, zodat minder trials nodig zijn om het criterium ‘twee maal foutloos uitvoeren’ te bereiken.
- 2 Verschillen in naam en plaats leiden tot lagere transfer dan gelijke naam en plaats.
- 3 Het lezen van systeeminformatie leidt tot hogere transfer dan het lezen van marketinginformatie.
  - 3a Als de naam van de knoppen verandert in een synoniem, is het systeemmodel samen met de kennis van de plaats van de knoppen voldoende om te leiden tot een hoge transfer.
  - 3b Als de plaats van de knoppen verandert, is het systeemmodel samen met kennis van de namen op de knoppen voldoende om te leiden tot hoge transfer.

2.2 Methode

Deelnemers

Er namen 48 undergraduate psychologiestudenten van de University of Alberta, Canada, deel aan dit experiment. Zij kregen studiepunten voor hun deelname.

Materiaal

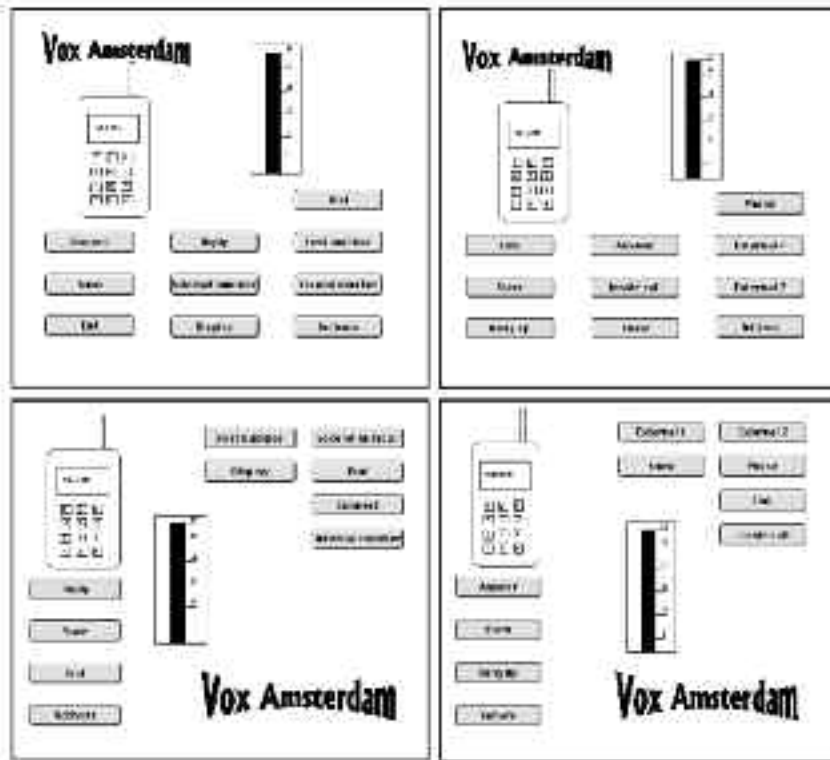
Er werden vier virtuele apparaten geconstrueerd, die afgebeeld werden op een computerscherm: een telefoonsysteem, een stofzuiger, een alarmsysteem en een gietmachine voor plastic producten. Elk van de apparaten had 10 knoppen die alle voorzien waren van een naam. Daarnaast bevatte de interface een peilstok en enkele niet direct relevante grafische elementen. Van elk apparaat werden vier versies gemaakt, waarbij de namen en de plaatsen van de knoppen werden gevarieerd (zie het voorbeeld in figuur 1).

Om de taak uit te voeren moesten zes knoppen in de juiste volgorde worden ingedrukt (dat wil zeggen, aangeklikt met de muis). Als de correcte toets werd ingedrukt, steeg de stand op de peilstok. Werd er een verkeerde toets ingedrukt, dan zakte de peilstok naar 0 en verscheen in de display een aanwijzing die aangaf welke knop wel ingedrukt had moeten worden: ‘You should have pressed Activate’. Nadat de deelnemer de taak tweemaal foutloos had uitgevoerd, meldde de display dat hij kon beginnen aan het volgende apparaat.

Voor elk van de vier apparaten werden twee introducerende teksten geschreven (voor voorbeelden, zie bijlage 1). De ene tekst bevatte een uitleg over de werking van het apparaat (systeeminformatie) en over de verschillende functies. De namen van de knoppen werden wel gebruikt, maar niet zodanig dat duidelijk werd in welke volgorde ze moesten worden ingedrukt. De tweede tekst bevatte marketinginformatie over de fabrikant, de kleuren waarin het apparaat geleverd kon worden, de prijs, de garantievoorwaarden en dergelijke. Alle teksten waren ca. 350 woorden lang. Bij elke tekst werden vier vragen geformuleerd om de kennis van de tekstinhoud te toetsen.

Design, onafhankelijke variabelen

Er waren drie onafhankelijke variabelen: *informatiesoort* (systeeminformatie of marketinginformatie), *naam* van de knoppen (dezelfde of synoniem) en *plaats* van de knoppen (dezelfde of verschillend). De variabelen *informatiesoort* en *naam* werden binnen deelnemers gevarieerd. Iedere deelnemer kreeg bij twee willekeurige apparaten systeeminformatie te lezen, en bij de twee andere marketinginformatie. Ook zagen ze twee willekeurige apparaten

Figuur 1. De vier versies van een van de apparaten. Bij de versies naast elkaar hebben de knoppen dezelfde plaats en verschillende naam, bij de versies onder elkaar hebben ze een andere plaats en dezelfde naam.

waarvan de namen op de knoppen gelijk bleven en twee apparaten waarvan de namen op de knoppen veranderden in synoniemen. De eerste keer dat de apparaten werden aangeboden was de volgorde willekeurig. De tweede keer kregen de deelnemers de apparaten in dezelfde volgorde aangeboden als de eerste keer.

De variabele *plaats* werd tussen deelnemers gevarieerd. Om praktische redenen kregen de eerste 24 deelnemers de conditie toegewezen waarin de plaats van de knoppen steeds hetzelfde was. De tweede 24 deelnemers kregen de conditie toegewezen waarin de plaats van de knoppen steeds verschillend was. Tussen de twee delen van het onderzoek werden enkele wijzigingen aangebracht in het experimentele materiaal. In de teksten met systeem-informatie werden enkele veel voor de hand liggende passages herschreven om de deelnemers te bewegen de tekst aandachtiger te lezen. In de apparaten werd een wijziging aangebracht waardoor de deelnemers na elke druk op een knop twee seconden moesten wachten; hierdoor werd gepoogd de motivatie te vergroten om niet te gokken maar even na te denken over de procedure.

Design, afhankelijke variabelen

Om het effect van systeem-informatie op de ontwikkeling van het procedureel model te testen werd het aantal trials geteld dat deelnemers nodig hadden voordat ze de taak beheersten (dus tweemaal achter elkaar foutloos hadden uitgevoerd).

De invloed van systeeminformatie op de transfer van procedurele kennis

Om het effect van systeeminformatie vast te stellen bij het werken met het gewijzigde apparaat kon niet dezelfde maat gebruikt worden. We zijn niet geïnteresseerd in de prestaties in de tweede ronde als zodanig maar in de transfer: de mate waarin vooruitgang wordt geboekt. We zijn uitgegaan van de aanname dat het verschil tussen het aantal trials dat een deelnemer nodig heeft in de eerste ronde en het aantal trials dat een deelnemer nodig heeft in de tweede ronde, een maat is voor de kwaliteit van het procedureel model. De transfer hebben we dan als volgt berekend. Het aantal trials dat nodig was in de tweede ronde werd gedeeld door het aantal trials dat nodig was in de eerste ronde. Hier werd het natuurlijk logaritme van berekend. Hoe groter het verschil is tussen het aantal trials in de eerste ronde en in de tweede ronde, hoe hoger de transfer dus is (cf. O'Reilly & Dixon, 2001).

Procedure

Na een oefentaak begonnen de deelnemers met de eerste ronde langs de vier apparaten. Telkens lazen ze eerst de marketing- of de systeeminformatie, waarna ze vier vragen over de gelezen tekst moesten beantwoorden. Deze vragen waren bedoeld als een controlemiddel om na te gaan of de deelnemers voldoende aandacht aan de tekst besteedden. Vervolgens moesten ze proberen een taak correct uit te voeren. Elke taak bestond uit het aanklikken van zes knoppen in de goede volgorde. Wanneer een verkeerde knop werd aangeklikt, verscheen een bericht op het scherm waarin werd vermeld welke knop de deelnemer had moeten aanklikken; daarna moesten ze opnieuw beginnen. Zodra de deelnemer erin geslaagd was de taak tweemaal foutloos uit te voeren, verscheen het volgende apparaat op het scherm, respectievelijk was de eerste ronde afgelopen. De eerste ronde duurde gemiddeld 40 minuten.

Zonder onderbreking begon vervolgens de tweede ronde, waarin de deelnemers geen informatie meer kregen aangeboden, maar dezelfde taken nogmaals moesten uitvoeren op dezelfde apparaten in dezelfde volgorde; in een aantal gevallen was de interface van de apparaten echter gewijzigd. Ook nu moesten de deelnemers doorgaan totdat ze elke taak tweemaal foutloos hadden uitgevoerd. De tweede ronde duurde gemiddeld ongeveer 15 minuten.

2.3 Resultaten. Eerst werd nagegaan of de kleine verschillen tussen de conditie waarin de plaats van de knoppen hetzelfde bleef en de conditie waarin de plaats van de knoppen veranderde invloed hebben gehad op de resultaten. Als er verschillen zouden optreden tijdens de eerste ronde van het experiment, zouden deze toegewezen moeten worden aan de veranderingen in de teksten met systeeminformatie en/of de wachttijd na het drukken op een knop. Verder verliep de eerste ronde van het experiment voor de deelnemers in beide condities immers precies gelijk. Er werd een variantieanalyse uitgevoerd om na te gaan of er een verschil was tussen het aantal trials dat de twee groepen deelnemers nodig hadden voordat ze de taak beheersten. Er bleek geen significant verschil te zijn: $F(1,46) = 1,00$; $p > 0,30$. Bij de rest van de analyses zijn de wijzigingen tussen deze condities dan ook genegeerd.

De variabele *informatiesoort* bleek geen invloed te hebben op de ontwikkeling van het procedureel model. Berekend werd hoeveel trials de deelnemers nodig hadden voordat ze de taak beheersten. Na het lezen van systeeminformatie hadden ze hier gemiddeld 5,6 trials voor nodig en na het lezen van marketinginformatie hadden ze hier gemiddeld 5,8 trials voor nodig. Een variantieanalyse⁵ toonde aan dat dit verschil niet significant is ($F(1,47) = 1,10$; $p = 0,30$).

Ook werd nagegaan of de variabelen *informatiesoort*, *toetsnaam* en *plaats* van de toetsen

invloed hadden op de transfer van kennis. Een variantieanalyse met de factoren *informatiesoort*, *naam* en *plaats* leidde tot het verwachte effect van de variabele *naam* ($F(1,46) = 31,64$; $p < 0,01$) en *plaats* ($F(1,46) = 7,08$; $p = 0,01$). De transfer was hoger als de interfaces in de tweede ronde dezelfde toetsnamen hadden of als de knoppen op dezelfde plaats stonden. Deze resultaten komen overeen met die van O'Reilly & Dixon (2001). Er werd geen effect gevonden van de variabele *informatiesoort* ($F(1,46) < 1$). De variantieanalyse toonde een interactie aan tussen de variabelen *informatiesoort* en *plaats* ($F(1,46) = 7,63$; $p < 0,01$). Na het lezen van systeem informatie had de verandering van plaats geen invloed meer op de transfer (met andere woorden: het verlies bleef achterwege). Er werd geen interactie gevonden tussen de variabelen *informatiesoort* en *naam*: $F(1,46) < 1$. Er werd ook geen interactie gevonden tussen de variabelen *naam* en *plaats*, en tussen de drie variabelen. Voor beide gevallen geldt: $F(1,46) < 1$.

Daarnaast werden er vier variantieanalyses uitgevoerd om na te gaan of de invloed van de variabelen *informatiesoort*, *naam* en *plaats* op de transfer van kennis verschilde wanneer het apparaat als eerste, tweede, derde of vierde werd aangeboden aan de deelnemers. De interactie tussen de factoren *informatiesoort* en *naam* bleek voornamelijk veroorzaakt te zijn door de resultaten bij het eerste apparaat: $F(1,46) = 6,26$; $p < 0,05$. De analyses waarbij alleen de resultaten bij het tweede, derde of vierde apparaat werden meegenomen, lieten geen interactie zien tussen de factoren *informatiesoort* en *naam*.

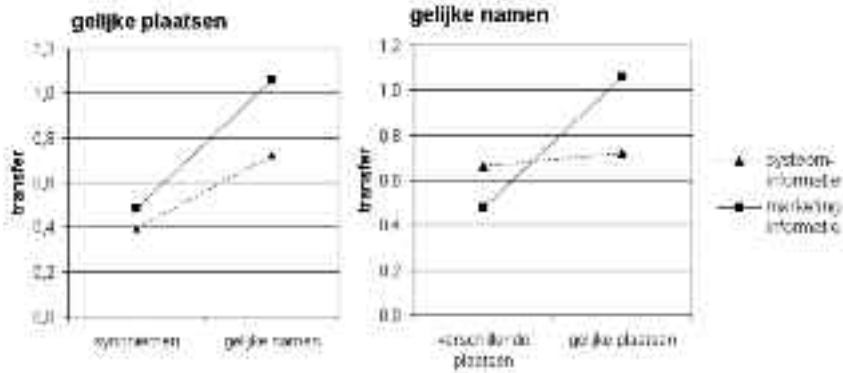
Er werd ook een variantieanalyse uitgevoerd waarin alleen de gevallen werden meegenomen waarbij de *plaats* van de knoppen gelijk bleef tijdens de eerste en de tweede ronde van het experiment. Ook deze analyse leidde tot een effect van de variabele *naam*: $F(1,23) = 13,55$; $p < 0,01$. Transfer was hoger als de namen op de knoppen van de apparaten gelijk bleven. Er werd ook een effect van de variabele *informatiesoort* gevonden: $F(1,23) = 5,11$; $p < 0,05$. In tegenstelling tot de verwachting was de transfer hoger na het lezen van marketing informatie dan na het lezen van systeem informatie. Er werd geen interactie tussen de variabelen *naam* en *informatiesoort* gevonden ($F(1,23) < 1$).

Tenslotte werd er een variantieanalyse uitgevoerd waarin alleen de gevallen werden meegenomen waarbij de naam van de knoppen gelijk bleef tijdens de eerste en de tweede ronde van het experiment. Deze analyse liet een effect van de variabele *plaats* zien ($F(1,46) = 6,36$; $p < 0,05$). Transfer was hoger als de plaats van de knoppen gelijk bleef. De interactie tussen de variabelen *plaats* en *informatiesoort* ($F(1,46) = 5,79$; $p < 0,05$) wijst erop dat na het lezen van systeem informatie verandering van de plaats van de knoppen minder invloed heeft dan na het lezen van marketing informatie. Er werd geen hoofdeffect gevonden van de variabele *informatiesoort*: $F(1,46) < 1$.

2.4 Conclusies. In de introductie van dit artikel veronderstelden we dat gebruikers van een apparaat zowel een procedureel model als een systeemmodel opbouwen; beide komen zowel tot stand door het werken met het apparaat als door het lezen van procedurele informatie en/of systeem informatie over het apparaat. Als het procedureel model niet adequaat is voor het uitvoeren van een taak, zo was de verwachting, zal het systeemmodel kunnen dienen als compensatie.

In het uitgevoerde experiment beschikten de deelnemers in de eerste ronde niet over een procedureel model. Verwacht werd dat de deelnemers die systeem informatie hadden ontvangen, dat gemis zouden kunnen compenseren doordat ze al een systeemmodel tot hun beschikking hadden. De resultaten laten echter zien dat systeem informatie niet leidt

De invloed van systeeminformatie op de transfer van procedurele kennis

Figuur 2. Mate van transfer na het lezen van systeeminformatie en marketinginformatie bij synoniemen of gelijke namen op de knoppen en bij verschillende of gelijke plaatsen van de knoppen.

tot betere prestaties in de eerste ronde. Het kostte ongeveer evenveel trials om met een apparaat te leren werken na het lezen van systeeminformatie als na het lezen van marketinginformatie.

De resultaten laten zien dat een correct procedureel model, zoals verwacht, wel leidt tot hoge transfer van kennis. De tweede hypothese wordt dus bevestigd. Als de interface van de apparaten tijdens de tweede ronde gelijk is aan de interface van de apparaten tijdens de eerste ronde, is de transfer van kennis hoger dan wanneer de interface van de apparaten anders is. Als de interface van het apparaat verandert, moet ook het procedureel model van de gebruikers aangepast worden.

De verwachting was voorts dat systeeminformatie zou helpen bij het aanpassen van het procedureel model op het moment dat de interface van het apparaat veranderd is. Er is echter geen hoofdeffect van *informatiesoort* gevonden. Er kan dus niet geconcludeerd worden dat het lezen van systeeminformatie in het algemeen leidt tot een groter vermogen om ontbrekende of vage elementen van het procedureel model aan te vullen. De derde hypothese wordt dus niet bevestigd. Als we alleen kijken naar de gevallen waarin de plaats van de knoppen gelijk blijft tijdens de eerste en tweede ronde van het experiment, dan heeft het lezen van systeeminformatie zelfs een negatieve invloed op de transfer van kennis. Dat is moeilijk te verklaren.

De afwezigheid van interacties tussen de variabelen *informatiesoort* en *naam* laat zien dat hypothese 3a ook niet bevestigd wordt. Als de namen op de knoppen veranderen, helpt systeeminformatie niet bij het aanvullen van het procedureel model. Het systeemmodel is in combinatie met de plaats van de knoppen niet voldoende om het verlies van transfer te voorkomen. De interacties die werden gevonden tussen de variabelen *informatiesoort* en *plaats* ondersteunen echter wel hypothese 3b. Als de plaatsen van de knoppen veranderen, helpt systeeminformatie wél bij het aanvullen van het procedureel model. Het systeemmodel is dan in combinatie met de naam van de knoppen blijkbaar voldoende om het verlies van transfer te voorkomen.

Deze resultaten laten zien dat systeeminformatie de gebruiker in staat stelt beter te profiteren van de kennis van de namen van de knoppen die hij in de eerste ronde heeft opgedaan. Dat kan verklaard worden door aan te nemen dat hij door het lezen van systeemin-

formatie een beter systeemmodel heeft ontwikkeld dan de gebruiker die marketinginformatie heeft gelezen. Op dat systeemmodel kan hij in de tweede ronde, als de plaats van de knoppen is veranderd, een beroep doen. Het kan dan ontbrekende elementen in het procedureel model compenseren. Blijkens deze resultaten lijkt het systeemmodel echter ook weer niet zó sterk ontwikkeld dat het de gebruiker in staat stelt om de verandering van namen van knoppen te compenseren.

3. Tweede experiment

3.1 Inleiding. Het belangrijkste doel van dit experiment is nogmaals na te gaan of een verandering van de plaats van de knoppen op een apparaat minder negatieve invloed op transfer heeft na het lezen van systeeminformatie dan na het lezen van marketinginformatie. Daartoe is het eerste experiment nogmaals uitgevoerd, nu met Nederlandse deelnemers. De reden om dit experiment te herhalen ligt in de kleine verschillen tussen de condities waarin de plaats van de knoppen tijdens de eerste en tweede ronde gelijk bleef en de condities waarbij de plaats van de knoppen veranderde (zie de methode- en de resultatensectie van het eerste experiment). Deze verschillen zouden invloed kunnen hebben op de resultaten van het experiment, hoewel het moeilijk is te bedenken op welke manier ze de resultaten precies zouden kunnen beïnvloeden. In dit replicatie-experiment waren er geen extra verschillen tussen de condities. Ook werd de factor *plaats* in dit experiment binnen deelnemers gevarieerd in plaats van tussen deelnemers.

In dit tweede experiment is alleen de invloed van systeeminformatie op verandering van de plaats van de knoppen onderzocht; niet de invloed op verandering van de namen op de knoppen. Er zijn dus slechts twee versies van elk apparaat gebruikt (de versies die in figuur 1 links onder elkaar staan). De hypothesen zijn grotendeels gelijk aan die voor het eerste experiment:

- 1 Na het lezen van systeeminformatie zal er sneller een procedureel model opgebouwd worden dan na het lezen van marketinginformatie, zodat minder trials nodig zijn om het criterium 'twee maal foutloos uitvoeren' te bereiken.
- 2 Verschillen in plaats leiden tot lagere transfer dan gelijke plaats.
- 3 Het lezen van systeeminformatie leidt tot hogere transfer dan het lezen van marketinginformatie.
  - 3a Als de plaats van de knoppen verandert, is het systeemmodel samen met kennis van de namen op de knoppen voldoende om te leiden tot hoge transfer.

3.2 Methode

Deelnemers

Aan dit experiment namen 24 eerstejaars studenten Toegepaste Communicatiewetenschap van de Universiteit Twente deel. Ze kregen een financiële vergoeding voor hun deelname.

Materiaal

Het materiaal dat gebruikt werd voor het eerste experiment werd vertaald in het Nederlands. Hierbij werd uitgegaan van de aangepaste teksten. In dit experiment speelde de varia-

De invloed van systeeminformatie op de transfer van procedurele kennis

bele naam geen rol; de synoniemen van de namen op de knoppen van de apparaten werden in dit experiment dus niet gebruikt.

Design

Het design van dit experiment was gelijk aan het design van het eerste experiment, met het verschil dat er in dit experiment slechts twee onafhankelijke variabelen waren: *informatiesoort* en *plaats*.

Procedure

Ook de procedure van dit experiment was gelijk aan de procedure van het eerste experiment. Het enige verschil was dat in dit experiment bij alle deelnemers een vertraging van twee seconden optrad voordat het programma liet zien of de deelnemers de juiste knop hadden ingedrukt.

3.3 Resultaten. Er werd berekend hoeveel trials de deelnemers nodig hadden voordat ze de taken tijdens de eerste ronde van het experiment beheersten. Na het lezen van systeeminformatie over het apparaat hadden ze hier gemiddeld 5,1 trials voor nodig, na het lezen van marketinginformatie hadden ze hier gemiddeld 5,8 trials voor nodig. Het lezen van systeeminformatie hielp dus bij het leren werken met de apparaten ($F(1,23) = 4,16; p = 0,05$).

Een tweede variantieanalyse werd uitgevoerd om na te gaan of de variabelen *informatiesoort* en *plaats* invloed hadden op de transfer van kennis. De variabele *plaats* bleek, in tegenstelling tot de verwachting, geen invloed te hebben: $F(1,23) < 1$. De variabele *informatiesoort* had wel effect op de transfer van kennis. Dit effect was anders dan verwacht werd; de transfer was hoger na het lezen van marketinginformatie dan na het lezen van systeeminformatie: $F(1,23) = 5,19; p < 0,05$. Er werd geen interactie gevonden tussen beide variabelen: $F(1,23) = 1,04; p > 0,20$.

Er werden nog vier variantieanalyses uitgevoerd om na te gaan of de invloed van *informatiesoort* en *plaats* op de transfer van kennis verschilde wanneer het apparaat als eerste, tweede, derde of vierde werd aangeboden aan de deelnemers. Bij het apparaat dat als eerste werd aangeboden werd geen effect van de variabele *informatiesoort* gevonden ($F(1,23) = 1,53; p > 0,20$), maar wel een marginaal effect van de variabele *plaats* ($F(1,23) = 3,21; p < 0,10$). De transfer was hoger wanneer de knoppen tijdens de tweede ronde van het experiment op dezelfde plaats stonden als tijdens de eerste ronde. Er werd ook een interactie gevonden tussen de variabelen *informatiesoort* en *plaats*: $F(1,23) = 5,90; p < 0,05$. Er werd geen enkel effect gevonden bij de apparaten die als tweede, derde of vierde werden aangeboden.

3.4 Conclusies. De eerste hypothese wordt nu wel bevestigd. Uit de resultaten van dit experiment blijkt dat het makkelijker is om een goed procedureel model op te bouwen na het lezen van systeeminformatie dan na het lezen van marketinginformatie. De tweede hypothese wordt nu niet bevestigd. Transfer is even hoog bij gelijke plaatsen van de knoppen als bij verschillende plaatsen van de knoppen. Dit resultaat is moeilijk te verklaren. Zowel in het eerste experiment als in de experimenten van O'Reilly en Dixon (2001) werd immers wél een effect van de interface van het apparaat op de transfer van kennis gevonden.

De resultaten van dit experiment laten, net als de resultaten van het eerste experiment, zien dat de derde hypothese niet bevestigd kan worden. Het lezen van systeeminformatie

lijkt zelfs een negatieve invloed op de transfer van kennis te hebben. Dit lijkt een onverklaarbaar resultaat. Een nadere blik op de resultaten van het experiment laat echter zien dat deze negatieve invloed van systeeminformatie op transfer van kennis waarschijnlijk is veroorzaakt door de positieve invloed van systeeminformatie op het opbouwen van het procedureel model. In dit experiment maakten de deelnemers erg weinig fouten in de tweede ronde van het experiment. Er lijkt dus sprake van een bodemeffect. Omdat er in de eerste ronde van het experiment na het lezen van systeeminformatie minder fouten werden gemaakt dan na het lezen van marketinginformatie, moet de transfer van kennis na het lezen van systeeminformatie lager zijn dan na het lezen van marketinginformatie.

Ook hypothese 3a lijkt niet bevestigd te worden. De resultaten van het eerste experiment lieten zien dat na het lezen van systeeminformatie een verandering van de plaats van de knoppen niet veel invloed heeft. Een systeemmodel leek, samen met kennis van de namen van de knoppen, voldoende te zijn om het procedureel model aan te passen. De resultaten van dit experiment laten zien dat dit niet altijd het geval is. Werden de resultaten van het eerste experiment toch beïnvloed door de kleine verschillen tussen de condities? Waarschijnlijk niet. De analyse waarin alleen de resultaten bij het eerste apparaat meegenomen werden, laat wel een interactie zien tussen de variabelen *informatiesoort* en *plaats*. Bovendien laat deze analyse ook het verwachte hoofdeffect van *plaats* zien. Blijkbaar is er in dit experiment sprake van een sterk volgorde-effect. Overigens lieten de resultaten van het eerste experiment ook een (minder sterk) volgorde-effect zien. De interactie tussen de variabelen *informatiesoort* en *plaats* in de variantieanalyse waarin alle resultaten werden meegenomen, bleek immers vooral veroorzaakt te zijn door de resultaten bij het eerste apparaat.

Kortom, als er alleen naar de resultaten bij het eerste apparaat gekeken wordt, zijn de resultaten van het eerste experiment en van dit experiment vergelijkbaar met elkaar. Als er een systeemmodel aanwezig is, en de namen van de knoppen blijven gelijk, dan kunnen de plaatsen van de knoppen veranderd worden zonder dat dit leidt tot verlies van transfer.

4. Derde experiment

4.1 Inleiding. De resultaten van de voorgaande twee experimenten lieten een interactie zien tussen de variabelen *informatiesoort* en *plaats*; na het lezen van systeeminformatie is de transfer van kennis ongeveer even hoog bij gelijke plaatsen van de knoppen in de eerste en tweede ronde als bij verschillende plaatsen van de knoppen in de eerste en tweede ronde. De resultaten van het eerste experiment lieten ook zien dat systeeminformatie niet helpt als de namen op de knoppen veranderen in synoniemen. De veronderstellingen uit de inleiding van dit artikel voorspellen daarentegen dat systeeminformatie wél zal leiden tot een hoge transfer van kennis bij veranderde namen op de knoppen. Verwacht werd dat het systeemmodel het herkennen van synoniemen zou vergemakkelijken.

Er werd een derde experiment uitgevoerd om na te gaan of systeeminformatie helemaal geen invloed heeft op het herkennen van synoniemen of dat deze informatie bij een wat gemakkelijker taak wel helpt bij het herkennen van synoniemen. De eerste ronde van dit derde experiment verliep identiek aan de eerste ronde van de voorgaande experimenten. Na deze ronde volgde niet de opdracht om de taken nogmaals uit te voeren, maar een pen- en papiertest waarin de deelnemers de namen moesten aangeven van de knoppen die ze moesten gebruiken bij het uitvoeren van de taken tijdens de eerste ronde. Op grond van de

De invloed van systeeminformatie op de transfer van procedurele kennis

veronderstellingen uit de inleiding wordt er verwacht dat de deelnemers na het lezen van systeeminformatie meer namen van knoppen zouden herinneren en meer synoniemen zouden herkennen dan na het lezen van marketinginformatie. Op grond van de resultaten van het eerste experiment kunnen we dit niet verwachten.

4.2 Methode

Deelnemers

De deelnemers waren 24 undergraduate psychologiestudenten van de University of Alberta, Canada. Zij kregen studiepunten voor hun deelname aan het experiment.

Materiaal

Voor dit experiment werden dezelfde virtuele apparaten en dezelfde teksten gebruikt als voor het eerste experiment, met de wijzigingen die er gedurende dat experiment in werden aangebracht. Voor de herinneringstaak kregen de deelnemers een afbeelding te zien van de vier apparaten zonder namen op de knoppen. Ook kregen ze een lijst met synoniemen van alle namen van de knoppen.

Design

De enige onafhankelijke variabele was *informatiesoort*: systeeminformatie versus marketinginformatie. Deze variabele werd binnen deelnemers gevarieerd: elke deelnemer kreeg willekeurig twee apparaten met systeeminformatie en twee met marketinginformatie.

Procedure

De eerste fase van het experiment verliep gelijk aan de eerste fase van de voorgaande experimenten. Hierna kregen de deelnemers afbeeldingen van de apparaten op papier zonder de namen van de knoppen. Ze moesten de namen van de knoppen invullen in de afbeeldingen van de apparaten. Vervolgens kregen ze een lijst synoniemen. Ze moesten deze toekennen aan de juiste knoppen. Dit deel van het experiment duurde gemiddeld ongeveer 15 minuten.

4.3 Resultaten. Er werd nagegaan of de variabele *informatiesoort* een effect had op het aantal namen van knoppen dat onthouden werd en het aantal synoniemen dat herkend werd. Dit was niet het geval. De deelnemers konden zich zowel na het lezen van systeeminformatie als na het lezen van marketinginformatie gemiddeld ongeveer 40% van de namen herinneren en 30% van de synoniemen. Bij een nadere analyse bleek dat er ook in dit experiment een volgorde-effect optrad; bij het apparaat dat als eerste werd aangeboden traden wél effecten van *informatiesoort* op. Er was een significant effect van informatiesoort op het herinneren van namen ($F(1,23) = 4,45; p < 0,05$); de transfer van kennis was hoger na het lezen van systeeminformatie. Er was een bijna-significant effect van *informatiesoort* op het toekennen van synoniemen ($F(1,23) = 3,92; p = 0,06$), eveneens in de voorspelde richting: systeeminformatie had een positief effect op de transfer. Bij het tweede, derde en vierde apparaat traden geen effecten op.

4.4 Conclusies. Dit experiment was bedoeld om na te gaan of systeeminformatie effect had op het herinneren van de namen van de knoppen en het kunnen herkennen van synoniemen

van die namen. Dit effect werd niet gevonden in het eerste experiment, waar de deelnemers de apparaten met al dan niet gewijzigde namen opnieuw moesten bedienen. In het derde experiment werd het effect wel gemeten, zij het alleen voor het eerst aangeboden apparaat.

5. Algemene conclusies

De resultaten van de hier gerapporteerde experimenten leveren slechts een bescheiden indicatie dat systeem informatie invloed heeft op de vorming van een procedureel model en de transfer van procedurele kennis. Dat systeem informatie invloed heeft op de opbouw van een procedureel model werd niet aangetoond in het eerste experiment, maar wel in het tweede experiment: de deelnemers die systeem informatie hadden gelezen, hadden minder trials nodig om aan het criterium voor beheersing van de procedure te voldoen.

Er werd verwacht dat systeem informatie ook invloed zou hebben op de transfer van kennis. Dit is slechts ten dele aangetoond. Uit experiment 1 kan geconcludeerd worden dat systeem informatie helpt als de plaats van de knoppen verandert terwijl de namen gelijk blijven. Hetzelfde effect is gemeten in het tweede experiment, maar dan alleen bij het apparaat dat als eerste is aangeboden. Blijkbaar leidt het aanbieden van systeem informatie tot het beter onthouden van de namen. Worden de namen echter vervangen door synoniemen, dan lijkt de invloed van de systeem informatie te verdwijnen, terwijl juist verwacht werd dat de invloed van systeem informatie dan groter zou zijn. Met behulp van het systeemmodel zou het makkelijker moeten zijn een knop met een andere naam, die echter dezelfde betekenis heeft, te herkennen als de juiste knop.

De resultaten van de drie experimenten suggereren dus dat de invloed van systeem informatie op het ontwikkelen van een procedureel model vooral optreedt doordat de namen van knoppen beter onthouden worden. Daarbij moet wel worden vermeld dat in deze experimenten andere mogelijke effecten van systeem informatie niet expliciet zijn onderzocht: de invloed op het (re-)construeren van de juiste volgorde van de handelingen, en de invloed op het interpreteren en oplossen van fouten in de uitvoering van een procedure.

Er zijn ook aanwijzingen dat het uiterlijk van het apparaat een grote rol speelt bij het opbouwen van een systeemmodel. In deze experimenten zag het apparaat er in alle condities precies hetzelfde uit. Bovendien zagen de deelnemers het apparaat pas nadat ze er informatie over hadden gelezen. Mogelijk zou er een hogere transfer zijn opgetreden als de deelnemers de apparaten al tijdens het lezen van de informatie gezien zouden hebben. De resultaten van onderzoek van Glenberg en Robertson (1999) lijken hierop te wijzen. Zij laten zien dat mensen beter met een apparaat, in hun geval een kompas, kunnen werken als ze tijdens de leerfase hebben gezien hoe het apparaat er uit ziet en hoe er mee gewerkt moet worden in plaats van dat ze alleen informatie over de werking ervan hebben gehoord en/of gelezen.

In deze experimenten werd ook geen rekening gehouden met verschillen tussen deelnemers. Aangenomen kan worden dat niet iedereen op dezelfde manier en met behulp van dezelfde informatie een optimaal systeemmodel kan opbouwen (zie bijvoorbeeld Hubona, Everett, Marsh en Wauchope, 1998). Verder onderzoek zal aan moeten tonen hoe groot de invloed van kennis van het uiterlijk van het apparaat is en hoe groot de invloed van verschillen tussen de deelnemers is bij het opbouwen van een systeemmodel.

Opvallend zijn de verschillen tussen de prestaties met het eerst aangeboden apparaat en de prestaties met de overige apparaten. Daarvoor zijn verschillende verklaringen mogelijk. Een ervan is dat de tijdsafstand tussen het leren werken met het eerste apparaat en de test langer was dan de tijdsafstand tussen de overige apparaten en de test; het effect van systeem informatie zou sterker zijn na een groter tijdsinterval. Hoewel deze verklaring in lijn is met de resultaten van Ummelen (1997a), lijkt deze verklaring in dit geval iets minder plausibel omdat de feitelijke tijdsintervallen niet echt groot waren.

Een tweede verklaring zou kunnen zijn dat de deelnemers de eerste keer de tekst aandachtig hebben verwerkt, maar dat ze bij het oefenen met het apparaat niet het gevoel hadden dat ze iets aan de informatie gehad hadden. Bij de volgende apparaten hebben ze dan wellicht minder aandacht aan de tekst besteed, wat geresulteerd zou kunnen hebben in een minder hecht systeemmodel. Ook deze verklaring lijkt in dit geval niet waarschijnlijk omdat de deelnemers de vragen over de teksten bij het tweede, derde en vierde apparaat net zo goed wisten te beantwoorden dan de vragen over de tekst bij het eerste apparaat. Bij ieder apparaat werd ongeveer 90% van de vragen juist beantwoord. Dit wijst erop dat ook de teksten bij het tweede, derde en vierde apparaat aandachtig werden gelezen.

Een laatste verklaring kan zijn dat het opbouwen van een systeemmodel van het eerste apparaat een dermate belasting voor het geheugen is geweest, dat het opbouwen van het tweede, derde en vierde systeemmodel daaronder heeft geleden. Deze verklaring lijkt dus op dit moment het meest plausibel.

Noten

- 1 De experimenten 1 en 3 zijn door de eerste auteur uitgevoerd tijdens een stage bij de Department of Psychology van de University of Alberta te Edmonton, Canada. Over deze experimenten is eerder gerapporteerd in Karreman, Dixon & Steehouder (2001). De auteurs danken Peter Dixon en Tenaha O'Reilly voor hun waardevolle inbreng bij deze studie. Ook danken de auteurs twee anonieme reviewers voor hun waardevolle commentaar bij een eerdere versie van dit artikel.
- 2 Maes, Ummelen & Hoeken (1996) onderscheiden nog andere modellen, maar daar gaan we hier niet op in. Bibby & Payne (1993, 1996) spreken wel van twee soorten kennis, maar reserveren de term 'mentaal model' voor systeem informatie ('conceptual understanding of the device').
- 3 Weliswaar zullen de deelnemers die alleen procedurele informatie hebben gekregen, ook een systeemmodel hebben opgebouwd, maar er mag worden aangenomen dat dit minder adequaat was dan dat van de deelnemers die wel systeem informatie hadden ontvangen.
- 4 O'Reilly & Dixon (2001) gebruiken wat ongebruikelijke termen, namelijk 'interface' voor de plaats van de knoppen en 'appearance' voor de namen van de knoppen. Om verwarring te voorkomen hebben wij deze terminologie niet overgenomen: we spreken over 'interface' als overkoepelend begrip voor namen en plaatsen van de knoppen.
- 5 Er zijn geen variantieanalyses uitgevoerd waarin behalve de factor deelnemer, ook de factor apparaat als random factor werd opgenomen; de gebruikte software is hier niet toe in staat. De resultaten van deze analyses zouden minder snel significante verschillen laten zien dan de resultaten van de hier gerapporteerde analyses. Het gevaar bestaat dus dat sommige gerapporteerde verschillen niet significant zouden zijn als de factor apparaat ook in de analyse was opgenomen.
- 6 Omdat de volgorde van de apparaten systematisch gevarieerd werd, zodat elk van de vier apparaten even vaak als eerste werd aangeboden, kan dit effect niet het gevolg zijn van specifieke eigenschappen van een van de apparaten.

Bibliografie

- Becker-Mrotzek, M. (1997).** *Schreibentwicklung und Textproduktion. Der Erwerb der Schreibfähigkeit am Beispiel der Bedienungsanleitung*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Bibby, P.A. & Payne, S.J. (1993).** Internalization and the use specificity of device knowledge. *Human-computer interaction*, 8, 25-56.
- Bibby, P.A. & Payne, S.J. (1996).** Instruction and practice in learning to use a device. *Cognitive science*, 20, 539-578.
- Dixon, P. & Gabrys, G. (1991).** Learning to operate complex devices: Effects of conceptual and operational similarity. *Human Factors*, 33, 103-120.
- Dixon, P., Harrison, K. & Taylor, D. (1993).** Effects of sentence form on the construction of mental plans from procedural discourse. *Canadian Journal of Experimental Psychology*, 47, 375-400.
- Farkas, D. K. (1999).** The logical and rhetorical construction of procedural discourse. *Technical communication*, 46, 42-54.
- Glenberg, A.M. & Robertson, D.A. (1999).** Indexical understanding of instructions. *Discourse processes*, 28, 1-26.
- Guthrie, J.T., Bennett, S. & Weber, S. (1991).** Processing procedural documents: a cognitive model for following written directions. *Educational psychology review*, 3, 249-265.
- Hubona, G.S., Everett, S., Marsh, E. & Wauchope, K. (1998).** Mental representations of spatial language. *International Journal of Human-Computer Studies*, 48, 705-728.
- Karreman, J., Dixon, P. & Steehouder, M. (2001).** What do you need to know about your telephone? The influence of functional information on operating devices. In: L. Degand, Y. Bestgen, W. Spooren, and L. van Waes (Eds.) *Multidisciplinary approaches to discourse*. (pp. 99-110). Stichting Neerlandistiek VU Amsterdam & Nodus Publikationen Münster.
- Karreman, J. & Steehouder, M. (2000).** Het instellen van de Vox New York. Gebruik en effect van declaratieve informatie in gebruiksaanwijzingen. In R. Neutelings, N. Ummelen and A. Maes (eds.). *Over de grenzen van de taalbeheersing: onderzoek naar taal, tekst en communicatie*. (pp. 273-283). Sdu Uitgevers, Den Haag.
- Kieras, D.E. & Bovair, S. (1984).** The role of a mental model in learning to operate a device. *Cognitive science*, 8, 255-273.
- Mack, R.L., Lewis, C.H. & Carroll, J.M. (1983).** Learning to use word processors: problems and prospects. *ACM Transactions on office information systems*, 1, 254-271.
- Maes, F., Ummelen, N. & Hoeken, H. (1996).** *Instructieve teksten: analyse, ontwerp en evaluatie*. Bussum: Coutinho.
- O'Reilly, T. & Dixon, P. (2001).** The effect of similarity on the transfer of prior procedural knowledge: Is what you see what you learn? (submitted)
- Payne, S.J. (1991).** A descriptive study of mental models. *Behaviour and information technology*, 10, 3-21.
- Steehouder, M. & Jansen, C. (1997).** *Handleidingenwijzer. Handboek voor het schrijven van softwarehandleidingen*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Steehouder, M. & Karreman, J. (2000).** De verwerking van stapsgewijze instructies. *Tijdschrift voor taalbeheersing*, 22, 220-239.
- Ummelen, N. (1997a).** *Procedural and declarative information in software manuals. Effects on information use, task performance and knowledge*. Amsterdam/Atlanta: Rodopi.
- Ummelen, N. (1997b).** Procedurele en declaratieve informatie in handleidingen. *Taalbeheersing*, 20, 114-125.

De invloed van systeeminformatie op de transfer van procedurele kennis

Bijlage 1

Fragmenten uit experimentele teksten in het eerste experiment

Systeeminformatie

The Vox Amsterdam is a telephone system that is meant to be used in small business concerns. The system consists of six different handsets and a base station. The handsets can be used for making external calls, as well as for making internal calls. Although it cannot be used to make telephone calls, the base station is the most important part of the Vox Amsterdam. Incoming and outgoing external calls are actually received by the base station, which sends them from or to the handsets of the system.

Marketinginformatie

There are different models of the Vox Amsterdam. The functions of the different models of the Vox Amsterdam differ slightly from each other, allowing our customers to buy precisely that system that meets their needs. Not only is the function of the system adaptable to specific customer needs, but clients can also choose the exterior that suits them most. The system is available in the three different colors of the Dutch national flag: red, white and blue. For those who like to work in an upbeat environment there is also a limited special edition model of the Vox Amsterdam decorated with yellow tulips.

Boek beoordelingen

Kloosterhuis, H. (2002). *Van overeenkomstige toepassing. De pragma-dialectische reconstructie van analogie-argumentatie in rechterlijke uitspraken.* Dissertatie UvA. Amsterdam: Thela Thesis. Promotoren: prof.dr. F.H. van Eemeren en prof.dr. T. van Haften.

De analogie-argumentatie in rechterlijke uitspraken is een complexe en interessante figuur en verdient zeker een afzonderlijke argumentatietheoretische studie. Deze, zo lijkt het, heeft Kloosterhuis ondernomen. De titel van zijn studie is echter dubbelzinnig. Wie verwacht - na een korte uiteenzetting over hoe pragma-dialectisch analogie-argumentatie in rechterlijke uitspraken moeten worden gereconstrueerd - analyses van vele voorbeelden aan te treffen waaruit vervolgens systematiserende conclusies worden getrokken over het gebruik van deze figuur door rechters, wordt teleurgesteld. De studie gaat vrijwel helemaal over de vraag hoe zo'n reconstructie moet plaatsvinden, slechts incidenteel en partieel met voorbeelden geïllustreerd.

Kloosterhuis inventariseert en analyseert verschillende theoretische benaderingen van de juridische analogieredenering. Zijn conclusie luidt dat deze onvoldoende aangeven hoe een analogie-argumentatie zo kan worden geanalyseerd dat men de aanvaardbaarheid ervan kan beoordelen. De kern van het boek bestaat vervolgens uit de ontwikkeling van een alternatieve benadering "die recht doet aan de com-

plexiteit van juridische analogie-argumentatie" (achterflap). Dat betekent dat de vraag "Hoe is het gesteld met de aanvaardbaarheid van analogie-argumentaties in de (Nederlandse) rechtspraktijk of bepaalde delen daarvan?", niet aan de orde komt. Het betekent ook dat de impliciete claim dat zijn benadering wel een goede basis vormt voor de beoordeling van de aanvaardbaarheid, vooralsnog op louter theoretische gronden moet worden geaccepteerd. Dat is jammer, maar was gegeven de stand van zaken misschien wel onontkoombaar.

In hoofdstuk 1 kondigt de auteur aan dat hij analogie-argumentatie - conform de uitgangspunten van de pragma-dialectiek - zal opvatten "als argumentatieschema in een kritische discussie" (p.21). Dat is een wat onvolledige formulering. Een kritische discussie bestaat uit discussiezetten van de deelnemers; in sommige van dergelijke zettingen wordt argumentatie naar voren gebracht die analytisch kan worden gereconstrueerd als een argumentatie die zich baseert op dit argumentatieschema. De vraag is dus: wie gebruikt dit argumentatieschema, waar in de discussie en met welk doel? Later in hoofdstuk 4 (p.78) geeft Kloosterhuis wel een specifieke omschrijving:

Juridische analogie-argumentatie is een taalhandeling waarbij een rechter een argumentatieschema op basis van een vergelijkingsrelatie toepast, in een poging een

Boekbeoordelingen

praktische interpretatie van een rechtsregel in een kritische discussie te rechtvaardigen tegenover reële of veronderstelde antagonisten.

Ik citeer deze omschrijving omdat die een fikse en in het boek ook steeds volgehouden inperking inhoudt. Ik denk dat de auteur beter had kunnen spreken over *rechterlijke* analogie-argumentatie in plaats van over juridische; ook de rechtsgeleerde kan dit schema immers in rechtsgeleerde discussies benutten, en natuurlijk kunnen ook partijen in een geding de aanvaardbaarheid van bepaalde interpretaties over het voetlicht proberen te brengen door middel van een beroep op een vergelijkingsrelatie. Daarover gaat deze studie niet. Die gaat over die interpretatieve standpunten die de rechter die inneemt in de argumentatiefase van zijn discussie met zijn reële of veronderstelde antagonisten. Dat is dus een (complexe) taalhandeling die een subargumentatie vormt bij de argumentatie waarin de rechter de geïnterpreteerde rechtsregel inzet om een praktische rechtsbeslissing te rechtvaardigen.

In hoofdstuk 2 geeft de auteur een overzicht van typen interpretatieproblemen die zich bij de rechterlijke besluitvorming kunnen voordoen. Vervolgens geeft hij, zich baserend op McCormick & Summers, een typologie van interpretatieve argumenten die de rechter bij de oplossing van deze problemen naar voren kan brengen, en plaatst hij de analogie-argumentatie binnen deze typologie. Het is een vorm van systematische interpretatie.

In hoofdstuk 3 bespreekt de auteur logische, retorische en dialectische benaderingen die relevant kunnen zijn voor de vraag hoe de rechterlijke analogie-argumentatie kan worden geïdentificeerd en gereconstrueerd. Deze schieten volgens Kloosterhuis op verschillende punten

tekort. Ik bespreek deze niet in detail, stel slechts in algemene zin dat ik vele kritiekpunten goed kan volgen (vooral waar Kloosterhuis constateert dat vele benaderingen slechts één facet geïsoleerd behandelen). Maar soms volg ik zijn kritiek helaas ook niet. Daarmee beweer ik niet dat de besproken benaderingen op die punten wel adequaat zijn, maar slechts dat ik de gerechtvaardigdheid van de kritiek niet uit het betoog kan afleiden. Ik geef twee voorbeelden. Als representant van de logische benadering komt onder andere Klug aan de orde. In de bespreking van Klug zegt Kloosterhuis: “Daarbij gaat hij tevens in op de relatie tussen analogie-argumentatie en a contrario-argumentatie” (p.48). In het slotoordeel over deze benaderingen op p. 50v: “Meer in het bijzonder kan ook niet worden aangegeven hoe analogie-argumentatie zich verhoudt tot a contrario-argumentatie”. Ook lees ik in het slotoordeel dat “het oordeel over de aanvaardbaarheid van de argumentatie exclusief afhankelijk wordt gesteld van de logische geldigheid”, terwijl ik (gelukkig) in Kloosterhuis’ eigen weergave van Klug lees dat deze het tegendeel benadrukt (p.49-50).

In hoofdstuk 4 worden de uitgangspunten voor een pragma-dialectische analyse van analogie-argumentatie geformuleerd. In hoofdstuk 5 wordt het algemene kader voor de analyse en beoordeling van argumentatie in rechterlijke uitspraken geschetst. In de volgende hoofdstukken wordt dit algemene kader specifiek ingevuld voor respectievelijk de analyse en beoordeling van analogie-argumentatie bij de ondersteuning van bestaande rechtsregels (hoofdstuk 6) en de analyse en beoordeling van analogie-argumentatie bij de ondersteuning van geconstrueerde regels om leemten op te vullen (hoofdstuk 7).

Op een nauwgezette en inzichtelijke manier vult Kloosterhuis het algemene

kader in, waarbij tal van deelonderwerpen aan de orde komen. Hoofdstuk 6 en 7 lopen steeds uit in samenvattende analyse- en beoordelingsinstructies die de lezer kan begrijpen als specificaties van de algemene instructies uit hoofdstuk 5. Om een indruk te geven van zo'n instructie, citeer ik de richtlijnen voor de analyse en beoordeling van analogie-argumentatie ter ondersteuning van analogische constructie aan het eind van hoofdstuk 7 (p.173-174). Dit is een argumentatie waarin de rechter de aanvaardbaarheid van de analoge constructie van een rechtsnorm rechtvaardigt. Even voor alle duidelijkheid, het is dus een sub-argumentatie bij een eerste orde argumentatie waarin een praktische beslissing wordt gerechtvaardigd op basis van de feiten van het geval en de rechtsnorm. In dit geval is dat een rechtsnorm die de rechter zelf heeft geconstrueerd, analoog aan een al bestaande rechtsnorm. De tweede orde argumentatie beoogt dus deze constructie te rechtvaardigen. De richtlijnen luiden:

Analyse:

- (1) Stel vast welke geconstrueerde rechtsnorm wordt verdedigd.
- (2) Stel vast welke conditionele rechtsnormzin in deze rechtsregel wordt uitgedrukt.
- (3) Stel vast uit welke enkelvoudige of complexe rechtsfeitomschrijvingen en/of rechtsgevolgbepalingen deze conditionele rechtsnormzin bestaat.
- (4) Stel vast welke rechtsnorm de basis van de analogie-argumentatie vormt en tot welke rechtsgebied en welk type normen de norm behoort.
- (5) Stel vast welke conditionele rechtsnormzin in deze rechtsnorm wordt uitgedrukt.
- (6) Stel vast uit welke enkelvoudige of complexe rechtsfeitomschrijvingen en/of rechtsgevolgbepalingen deze conditionele rechtsnormzin bestaat.

- (7) Stel vast op welk bestanddeel of bestanddelen van de conditionele rechtsnormzin van de geconstrueerde rechtsnorm de analogie betrekking heeft.
- (8) Stel vast in welke uitspraak of uitspraken de vergelijkbaarheid wordt uitgedrukt tussen de geconstrueerde rechtsnorm en de rechtsnorm die het uitgangspunt vormt voor de analogie-argumentatie.
- (9) Stel vast in welke uitspraak of uitspraken die vergelijkbaarheid wordt ondersteund.
- (10) Stel vast welke argumentatiestructuur deze rechtvaardiging heeft.

Beoordeling:

- (11) Stel vast of het standpunt dat in de constructiebeslissing wordt ingenomen volgt uit een redenering die logisch geldig is, of als logisch geldige redenering is te reconstrueren.
- (12) Stel vast of de analogie-argumentatie een toepasbaar argumentatieschema is.
  - a. Is er sprake van een leemte in het rechtssysteem?
    - is er sprake van een normatieve leemte?
    - is er sprake van een axiologische leemte?
  - b. Mag de leemte met behulp van analogie-argumentatie opgevuld worden?
  - c. Is er een betere interpretatiemethode beschikbaar om de leemte op te vullen?
- (13) Stel vast of de analogie-argumentatie correct is toegepast.
  - a. Is de bestaande rechtsnorm die als uitgangspunt voor de analogie-argumentatie wordt gekozen geldig?
  - b. Is het concrete geval inderdaad (op relevante punten) vergelijkbaar met de rechtsfeitomschrijving en de

Boekbeoordelingen

rechtsgevolgbepaling in de bestaande rechtsnorm?

- is het vergelijkingscriterium goed gekozen?
- is het vergelijkingscriterium correct toegepast?

Dit voorbeeld van een verzameling richtlijnen maakt de systematische en synthetiserende werkwijze van Kloosterhuis duidelijk. Dat is naar mijn mening de verdienste van zijn studie. De analogieargumentatie wordt in een breder verband gereconstrueerd en vervolgens systematisch bevraagd. De richtlijnen (1)–(3) beogen de geconstrueerde rechtsnorm te identificeren en intern te analyseren. (4)–(6) doen hetzelfde voor de norm waarmee de rechter een analogie meent te zien. In (7)–(8) zoomen we in op het punt waar de rechter de vergelijkbaarheid ziet. (9)–(10) beogen vast te stellen hoe die vermeende vergelijkbaarheid wordt ondersteund.

Het feit dat het voor de analist lang niet steeds eenvoudig zal zijn om aan deze richtlijnen te voldoen, is geen bezwaar tegen de richtlijnen. Wanneer de rechter zijn taalhandelen zo presenteert dat de analist hier problemen heeft, is dat in beginsel aangrijpingspunt voor kritiek. Overigens besteedt Kloosterhuis niet echt aandacht aan de problemen bij het navolgen van de richtlijnen, dus ook niet aan de in zo'n geval noodzakelijke interpretaties door de analist en de consequenties daarvan voor de status van de resultaten.

Bij de beoordelingsrichtlijnen zien we de neerslag van een reeks door Kloosterhuis behandelde deelonderwerpen. Conform (11) moeten eventuele verzwegen argumenten worden aangevuld (naar mijn mening kan deze richtlijn beter bij de analyse staan). Vanaf (12) begint dan het echte beoordelen. Uit de rechtsgeleerde literatuur leidt Kloosterhuis af dat constructie alleen mag indien er sprake is van een

leemte. Dat lijkt plausibel. Wanneer er een geldige regel voor handen is, moet de rechter die toepassen en er niet zelf een construeren. We zien hier, net als bij de analyse, weer hoe we het navolgen van deze richtlijnen wel moeten opvatten als het innemen van een standpunt door de analist-beoordelaar. Me dunkt dat de rechters het eens zullen zijn met (12a). Dat betekent dat als een rechter een analogische constructie maakt, hij meent dat er sprake is van een leemte. Het feit dat Kloosterhuis deze beoordelingsnorm opneemt, maakt duidelijk dat hij het mogelijk acht dat de beoordelaar op dit punt met de rechter van mening verschilt. Ofwel, het gaat hier niet om een objectief te beantwoorden vraag, maar om potentiële discussiepunten tussen rechter en beoordelaar.

(12b) komt voort uit een rechtsgeleerde discussie over de vraag wanneer en in welke rechtsgebieden analogieargumentatie mag worden gebruikt. Kloosterhuis geeft zelf aan dat dit een zich steeds ontwikkelende discussie is. Ook hier dus terecht een aandachtspunt, maar niet een punt dat eenvoudig met ja of nee kan worden beantwoord. Bij (12c) refereert de auteur aan de eerder genoemde taxonomie van interpretatiemethoden van Summers & MacCormick. Hij hecht veel waarde aan de subsidiariteit van de interpretatiemethode die door deze auteurs wordt aangegeven. Deze is echter niet onomstreden en zeker is het onderscheid tussen de verschillende interpretatiemethoden niet operationeel. Ook deze richtlijn genereert dus een potentiële discussie.

Richtlijn (13) maakt wel heel duidelijk dat het hier gaat om een standpunt van de beoordelaar, dus een zet in een (denkbeeldige) discussie. Met name (13b) vraagt naar de kern en daarmee ook de kernproblematiek van de analogieargumentatie; de twee normen in het spel zijn op bepaalde

punten vergelijkbaar, op andere niet. De rechter heeft hier de vergelijkbaarheid doorslaggevend gevonden. De vraag is op welke gronden hij dat doet en hoe de beoordelaar hier over denkt. Hier is natuurlijk ook ruimte voor een derde orde argumentatie van de rechter.

De verdienste van de uitwerking van Kloosterhuis is dat hij een veelheid van aandachtspunten in een samenhangend kader plaatst. In hoofdstuk 8 wordt dit nog eens uitgebreid doordat hij een uitwerking geeft aan het dialogische aspect van de pragma-dialectiek door expliciet te benadrukken dat de rechter al in de argumentatie aandacht kan besteden aan mogelijke tegenwerpingen, dat wil zeggen kan anticiperen op mogelijke bedenkingen naar aanleiding van de beoordelingspunten. Men kan naar mijn mening niet zeggen dat Kloosterhuis zo zeer nieuwe aandachtspunten inbrengt die elders in de literatuur niet zijn te vinden. Maar dat zijn ze zeker niet op deze systematische manier.

Op het punt van dit gebrek aan systematiek en integratie heeft Kloosterhuis gelijk in zijn vaak harde kritiek op eerdere studies zoals hij die levert in hoofdstuk 3. Op sommige andere punten schiet hij naar mijn mening wel eens wat door in zijn kritiek wanneer we deze toetsen aan wat hij in zijn alternatief presenteert. Zo stelt hij op p.57 als kritiek op de retorische benaderingen (onder andere Perelman) dat het auditorium als belichaming van de kritische beoordelaar onvoldoende is uitgewerkt. Wie inziet dat ook zijn eigen beoordelingsrichtlijnen in hun toepassing ook veelal een desgevraagd te beargumenteren analyse en evaluatie opleveren, zal ook hier de vraag te stellen wie dan die beoordelaar is en welke de (fictieve?) discussie is die deze beoordelaar zou voeren met de rechter. Veel verder dan dat ik hier wel moet denken aan de reële of veron-

derstelde antagonist uit de omschrijving van analogie-argumentatie kom ik dan niet. Het is me niet duidelijk geworden hoe Kloosterhuis zich dit debat voorstelt.

Hiermee ben ik terug op het punt waarmee ik deze bespreking ben begonnen. We zouden namelijk zicht krijgen op de manier waarop Kloosterhuis zich dit rechtsgeleerde of maatschappelijke debat voorstelt tussen rechter en beoordelaar indien hij zijn eigen analyse- en beoordelingsapparaat systematisch zou hebben ingezet voor de evaluatie van een toepassingspraktijk. Daar is hij in deze studie niet aan toegekomen. Het ware gewenst dat dit wel gebeurt zodat duidelijk wordt of dit nieuwe instrument de rechtsgeleerde discussies over deze methode om het recht te interpreteren ook nieuwe perspectieven biedt.

Paul van den Hoven

Janssen, Theo (red.) (2002). *Taal in gebruik. Een inleiding in de taalwetenschap.* Den Haag: SDU Uitgevers. ISBN 9012094836 (295 pp.)

Met *Taal in gebruik. Een inleiding in de taalwetenschap* beoogt de samensteller 'een heel toegankelijke brede kennismaking' te bieden 'met de huidige stand van het taalkundig onderzoek dat zich richt op taal als een proces en product van samen handelende taalgebruikers'. Het ontbreken van de komma voor de bijzin in het citaat is niet zonder reden: in de vijftien, door verschillende auteurs geschreven hoofdstukken die deze inleiding tot de taalwetenschap telt, gaat het vooral over de doelen waarmee mensen in verbale interactie taal gebruiken, over de processen die daarbij een rol spelen, en over de regels die aan dat taalgebruik ten grondslag liggen. Daarbij komt

een breed scala van onderwerpen aan de orde.

In hoofdstuk 1, *Taal, communicatie en achtergrondkennis*, schetst Theo Janssen het algemene kader voor de rest van het boek. In het spoor van Clarks *Using Language* (1996), wordt taalgebruik geplaatst in een functionalistisch en interactieel perspectief. Door middel van taalgebruik proberen mensen in een gegeven situationele context en met gebruikmaking van gedeelde achtergrondkennis gezamenlijk handelingen uit te voeren. Verbale communicatie is een creatief proces, waarop het traditionele zender-ontvangermodel niet van toepassing is. In dat proces wordt de werkelijkheid op een bepaalde, cultuur- en taalgebonden manier geïnterpreteerd en in taalgebruik gerepresenteerd; ook de interpretatie van dat taalgebruik is een activiteit die allerminst eenduidig, automatisch verloopt en weer allerlei vormen van achtergrondkennis vereist.

In hoofdstuk 2, *Taalverwerving, cognitie en cultuur*, laat Melissa Bowerman zien dat taalverwerving vooral in het kader van communicatie en interactie plaatsvindt. Het leren van de betekenis van woorden geschiedt bij voorbeeld doordat kinderen in interactie in een gegeven situatie de bedoeling van hun gesprekspartners proberen te achterhalen. Culturele verschillen spelen een belangrijke rol. Niet alleen zijn er culturele verschillen in de manier waarop volwassenen kinderen benaderen en in de dingen die ze onder hun aandacht brengen, maar ook leren kinderen met de taal die ze verwerven de cultuurgebonden wijze waarop in die taal de werkelijkheid wordt gerepresenteerd.

In hoofdstuk 3, *Taal en de cognitieve processen van productie en verwerking*, schetsen Ted Sanders en Carel van Wijk een model van het mentale systeem waarin de bij taalproductie en -verwerking uit te voeren taken modulair worden weerge-

geven. Vervolgens maken zij duidelijk dat er voor een procesmodel nog veel onderzoek moet worden gedaan naar de autonomie en de volgorde van de onderscheiden deelprocessen. Bovendien moet er ook onderzoek worden gedaan naar individuele verschillen tussen taalgebruikers en contextuele factoren bij de uitvoering van de processen. Het hoofdstuk eindigt met een korte beschrijving van methoden van dergelijk onderzoek.

In hoofdstuk 4, *Woorden en cognitie*, behandelen Matthias Hüning en Theo Janssen verschillende aspecten van de semantiek van zelfstandige naamwoorden: de centrale rol van cognitieve categorieën, de vorming en interpretatie van gelede woorden en de dynamiek van de woordbetekenis. Daarnaast wordt ook aandacht besteed aan de betekenis van deiktische elementen als persoonlijke en aanwijzende voornaamwoorden.

Ook hoofdstuk 5, *Zinnen en cognitie*, van de hand van Theo Janssen en Arie Verhagen, is consequent geplaatst in een communicatief perspectief: voor zinnen wordt het typerend geacht dat we er communicatieve handelingen mee verrichten. In het hoofdstuk worden allereerst enkele syntactische verschijnselen behandeld die een bepaalde voorstellingswijze van de gerepresenteerde gebeurtenissen en de daarbij betrokken rollen construeren. Vervolgens wordt de communicatieve functie die verbonden is aan verschillende typen zinnen besproken.

In hoofdstuk 6, *Retorica en cognitie*, biedt Arie Verhagen een beknopte uiteenzetting van de theorie van het radicaal argumentativisme van Ducrot en Anscombe. De centrale begrippen van deze theorie, polyfonie (uitgelegd aan de hand van Fauconniers idee van mentale ruimtes) en richting en kracht van de argumentatieve oriëntatie, worden behandeld, evenals de operatoren die de argumentatieve oriënta-

tie van taaluitingen zichtbaar maken.

In hoofdstuk 7, Tekst en cognitie, gaan Ted Sanders en Wilbert Spooren in op de wijze waarop samenhang tot stand wordt gebracht in de cognitieve representatie van teksten. Behandeld worden referentiële en relationele coherentie. Bij het eerste wordt beschreven hoe taalgebruikers referenten van verwijzende uitdrukkingen identificeren. Bij het laatste worden verschillende soorten coherentierelaties besproken en de wijze waarop lezers deze *top-down* en *bottom-up* identificeren.

In hoofdstuk 8, Communicatieve principes: betekenis geven als activiteit, laat Tom Koole zien hoe de constructie van betekenis mede op basis van niet-talige informatie plaatsvindt. Daartoe wordt allereerst een aantal pragmatische theorieën kort samengevat: de theorie over taalhandelingen, die over conversationale implicatuur, en die over beleefdheid. Vervolgens wordt uiteengezet hoe context door taalgebruikers wordt geconstrueerd. Culturele en institutionele aspecten spelen daarbij een belangrijke rol.

In hoofdstuk 9, Beleefdheid als communicatief principe, zet Erica Huls Brown & Levinsons beleefdheidstheorie, inclusief alle strategieën, uiteen.

Hoofdstuk 10, Communicatie en coördinatie: ordeningsprincipes in verbale interactie, van de hand van Marjan Huisman, is gewijd aan de inzichten die de gespreksanalyse heeft opgeleverd. De basisprincipes van gespreksorganisatie passeren de revue: beurtwisseling, aangrenzende paren, voorkeur voor overeenstemming. Het hoofdstuk eindigt met gespreksvoering in specifieke situaties: institutionele contexten en speciale media, zoals telefoon, sms en e-mail.

In hoofdstuk 11, Verbale communicatie, praktijken van gesproken en geschreven taalgebruik, bespreken Margreet Onrust, Marca Schasfoort en Daniële

Torck de cognitieve consequenties van 'schriftelijkheid' en de waardering voor gesproken en geschreven taalgebruik. Beide onderwerpen worden geplaatst in een breed cultureel kader. Vervolgens worden uiteenlopende visies besproken op de verschillen tussen mondeling en schriftelijk taalgebruik.

In hoofdstuk 12, Taal en maatschappij, geeft Renée van Bezooijen een beknopt overzicht van sociolinguïstische inzichten over taalvariatie. De belangrijkste onderwerpen uit de sociolinguïstiek worden behandeld, achtereenvolgens: variatie in relatie tot 'gender', klasse, situatie en regio en de waardering voor verschillende varianten.

In hoofdstuk 13, Communicatie in een multiculturele en meertalige samenleving, gaan Marinel Gerritsen en Jacomiene Nortier in op de consequenties voor de communicatie van cultuurverschillen tussen de deelnemers aan het taalverkeer. Daarna worden enige bladzijden gewijd aan het verschijnsel meertaligheid. Tot slot worden enige adviezen gegeven voor het omgaan met multiculturaliteit en meertaligheid.

De twee slothoofdstukken, 14, Taalverandering en taalverwantschap, van Cor van Bree en Ariane van Santen, en 15, Taalnormen, van dezelfde auteurs, aangevuld met Ton van Haften, sluiten nauw op elkaar aan. In het eerstgenoemde hoofdstuk wordt eerst uiteengezet hoe taalverandering tot stand komt en hoe daar onderzoek naar kan worden gedaan. Vervolgens wordt aandacht geschonken aan een van de oorzaken van taalverandering, taalcontact, en aan het uiteindelijke resultaat, taalverwantschap. Het laatste hoofdstuk is gewijd aan de normen die ten grondslag liggen aan taal en taalgebruik, die een belangrijke rol spelen bij taalverandering en bij de waardering waarmee die verandering ontvangen wordt. Het hoofdstuk eindigt met een

Boekbeoordelingen

bespreking van oordelen over juridisch taalgebruik.

Uit bovenstaande samenvatting zal duidelijk zijn dat *Taal in gebruik* een breed terrein bestrijkt. Wie echter uit deze inleiding in de taalwetenschap alles hoopt te leren wat hij altijd al wilde weten maar nooit durfde te vragen over onderwerpen als *government and binding* en *left-dislocation*, zal worden teleurgesteld. Syntaxis komt nauwelijks aan bod, fonologie helemaal niet. Er passeren in de verschillende hoofdstukken hap-snap wat onderwerpen uit de taalwetenschap die de auteurs van pas kwamen in het kader van de communicatieve en cognitieve benadering van taalgebruik die het sturende perspectief vormt voor dit boek. Opvallend afwezig zijn hoofdstukken over stilistiek en spelling.

Ook het onderdeel cognitie, dat toch in de titel van zeven hoofdstukken prominent aanwezig is, wordt tamelijk schamel bedeed. Ik miste bijvoorbeeld een systematische behandeling van semantische representatie en representatie van kennis van de wereld. En de problemen met betrekking tot het begrip *common ground*, waar bijvoorbeeld Clark (*Using language*) een heel hoofdstuk aan wijdt, krijgen geen enkele aandacht.

Wat er dan wel in het boek staat, kan niet altijd compensatie bieden voor dit gemis. De opzet, relatief korte hoofdstukken over een veelheid van onderwerpen die ieder op zichzelf een boek zouden rechtvaardigen, kan niet anders dan leiden tot een hink-stap-sprong gang door de stof, waarbij een zekere oppervlakkigheid niet altijd kan worden vermeden.

Enkele voorbeelden. In het hoofdstuk over taalverwerving zal men tevergeefs zoeken naar een systematische behandeling van het verloop van de taalontwikkeling van het brabbelen via de eenwoordszin tot de volledige beheersing van de

grammaticale regels van de taal. De nadruk ligt vooral op culturele aspecten van het taalleerproces en op de relatie tussen taal en denken.

Het hoofdstuk 'Zinnen en cognitie' laat het meeste over zinsbouw met een makkelijke verwijzing naar de ANS ongezegd. En de behandeling van de taalhandelingstheorie, waaraan een belangrijk deel van dat hoofdstuk is gewijd, bevat fouten en onduidelijkheden. Austin maakt slechts aan het begin van *How to do things with words* een onderscheid tussen performatieven en constatieven. Er is geen sprake van dat hij expliciet voltrokken taalhandelingen *performatieve taalhandelingen* zou noemen, zoals wordt gesteld op bladzijde 94. Tot verwarring van de lezer wordt even later vermeld dat expliciete en impliciete taalhandelingen illocutieve handelingen worden genoemd (waarom wordt trouwens de standaardterminologie van de Nederlandse vertaling van Searles *Speech Acts* niet gehanteerd: illocutionaire, in plaats van illocutieve taalhandelingen en voorbereidende voorwaarden, in plaats van voorafgaande condities?). Tot slot: de titel van het hoofdstuk wordt weinig recht gedaan als juist de cognitieve aspecten van taalhandelingen, de wijzigingen die het voltrekken van een taalhandeling aanbrengt in de *belief/want context*, onvermeld blijven.

Het hoofdstuk Retorica en cognitie doet zijn titel al helemaal geen recht. Retorica, als leer van het gebruik van alle mogelijke verbale middelen om een publiek te overtuigen, komt er niet in aan de orde; het hoofdstuk behandelt louter de semantische theorie van Ducrot en Anscombe over de argumentativiteit van de taal. Vandaar wellicht dat de klassieke driedeling ethos, pathos, logos, ten onrechte wordt weergegeven als een scheiding tussen niet en wel 'taalkundige' overtuigingsmiddelen. Ook ethos en pathos worden

met verbale middelen bereikt. En logos reduceren tot een taalkundige kwestie is een onjuiste voorstelling van zaken.

Het op zichzelf uiterst heldere en doeltreffende hoofdstuk over gespreksanalyse laat kansen liggen om de relatie te leggen met het functionalistische kader. De zo langzamerhand overall doorgedrongen interpretatie van *adjacency pairs* in termen van het uitvoeren van taalhandelingen in het kader van het bereiken van gezamenlijke doelen (onder meer: Jacobs & Jackson, 'Speech act structure in conversation' (1983), en Clarks *Using language*) wordt nergens vermeld.

Hoofdstuk 11 vormt een dieptepunt. Borreltafelgeneralisaties als dat 'in de westerse cultuur de boodschap zelf en in het algemeen het overbrengen van informatie op de eerste plaats [staat]', boven 'het expliciet opbouwen of versterken van de relatie met de andere taalgebruiker', worden – o ironie – gevolgd door de observatie dat men in de Verenigde Staten voor geboden en verboden juist uitermate vriendelijke en beleefde formuleringen als '*Thank you for not smoking*' gebruikt. Regelrechte onzin wordt de lezer niet onthouden. Een kras voorbeeld is te vinden op bladzijde 187, waar gesuggereerd wordt dat in boeken die het doel van discussiëren en argumenteren definiëren als het oplossen van meningsverschillen, meningsverschillen als een probleem worden gezien waarbij het niet wordt gewaardeerd als een spreker expliciet te kennen geeft dat hij het ergens mee oneens is. Voor kenners van de pragma-dialectiek zal het duidelijk zijn dat de auteurs van dit hoofdstuk deze boeken niet onder ogen hebben gehad. Geen wonder dat een van de aangehaalde auteursnamen verkeerd gespeld staat. Ook bladzijde 189 levert een – ik zou haast zeggen sprekend – voorbeeld: mede 'als gevolg van de uitvinding van de telefoon' zouden aan Amerikaanse univer-

siteiten *Speech departments* zijn opgericht. Een blik in een relevant handboek zou de auteurs voor deze enormiteit hebben behoed.

Ook het hoofdstuk over interculturele communicatie verliest zich voor een groot deel in trivialiteiten. Hoe interessant is het om te vernemen dat problemen in de multiculturele communicatie kunnen ontstaan doordat er een tijdsverschil bestaat tussen verschillende continenten en doordat je een Nederlander beter niet op 5 december 's avonds thuis kunt opbellen? Het aangehaalde communicatiemodel van Targowski en Bowman biedt ook weinig soelaas: om te beginnen is niet duidelijk dat wat het model specificeert *niveaus* van communicatie zijn, en vervolgens is het *verschil* tussen de onderscheiden niveaus ook niet inzichtelijk gemaakt; zowel de 'symbolenlink' als de 'gedraglink', als de 'opslaan/terughalenlink' hebben bijvoorbeeld, blijkens de beschrijving door de auteurs van het hoofdstuk, betrekking op betekenistoekenning.

Overigens is er ook een aantal hoofdstukken waarvan de auteur in kort bestek op verantwoorde wijze de kern van de zaak helder uiteen weet te zetten. Met name de hoofdstukken 8, 10 en 12 springen er wat dat betreft uit.

Een ander probleem dat aan de gekozen opzet kleeft, en waarvoor de redacteur van de bundel geen oplossing heeft gevonden, is dat van de overlappingsen. Onderwerpen als meertaligheid, taalcontact, taalhandelingen, woordvorming en beleefdheid komen in verschillende hoofdstukken op vrijwel identieke wijze terug (afgezien van het storende feit dat taalhandelingen nu eens taalhandelingen, dan weer illocutieve handelingen, dan weer spreekhandelingen worden genoemd).

De redactie van de bundel had trouwens ook op andere punten wel wat

Boekbeoordelingen

krachtiger geweest mogen zijn. Zo wordt in het eerste hoofdstuk het zender-ontvangermodel van communicatie met kracht van de hand gewezen, maar wordt het model of de (de)coderingsmetafoor die er inherent aan is in een aantal hoofdstukken toch weer van stal gehaald. Ook wisselt de toon en de moeilijkheidsgraad van de verschillende bijdragen. Naast helder en leesbaar geschreven hoofdstukken staan ook hoofdstukken die minder makkelijk toegankelijk zijn door een te grote informatiedichtheid (zoals 3) of door voor de uiteenzetting niet altijd even noodzakelijke terminologie (zoals 14). Ook is het jammer dat niet iedere bijdrage eindigt met een informatieve samenvatting.

Ondanks alle bezwaren kan het boek voor taalbeheersers zeker interessant zijn.

Het meestal consequent doorgevoerde functionalistische kader sluit in elk geval goed aan op de theorie en de praktijk van de taalbeheersing. Bovendien wordt in veel bijdragen verwezen naar recent onderzoek, waardoor de lezer over een breed scala aan onderwerpen *up-to-date* gebracht wordt. Ook de literatuurverwijzingen aan het einde van ieder hoofdstuk zijn daarvoor natuurlijk uitermate nuttig. Het boek is geschikt om de lezer op een vrijblijvende manier eens te laten ruiken aan een aantal onderwerpen die voor taalbeheersers van belang zijn. Voor een systematische inleiding zijn er naar mijn mening echter betere bronnen beschikbaar.

M.A. van Rees

Signaleringen

Van Groesen, Jan & Verhoeven, Geert (2002). *Wijzer van geografische namen*. Den Haag: Sdu Uitgevers. ISBN 9012089239. Prijs: € 35,- (302 pp.)

Wie snel en efficiënt geïnformeerd wil worden over vorm en schrijfwijze van een geografische naam, maakt een goede kans om in dit naslagwerk het antwoord op zijn vragen te vinden. De “*wijzer*” bevat naast de naam van alle staten ter wereld en hun hoofdsteden een ruime selectie van namen voor geografische fenomenen van de meest uiteenlopende aard: steden, provincies en landstreken, kusten, baaien en kapen, zeeën, rivieren en meren, gebergten, hoogvlakten, steppen en woestijnen.

Uitgangspunt voor die verzameling vormde de lijst van buitenlandse aardrijkskundige namen, samengesteld in opdracht van de Nederlandse Taalunie door een werkgroep van specialisten op het gebied van geografische naamgeving en spellinguniformering, waaronder ook de twee auteurs van het voorliggende boek. De NTU-lijst verscheen in 1996 onder de titel *Buitenlandse aardrijkskundige namen in het Nederlands* als nr. 50 van de reeks *Voorzetten*, en bestaat uit een per land geordende opsomming zogenaamde exoniemen, i.e. Nederlandse namen voor geografische entiteiten in het buitenland, telkens vergezeld van de corresponderende naamsvorm in de taal van het betreffende land, het zogenaamde endoniem. Het materiaal uit die publicatie is door Jan van Groesen en

Gerard Verhoeven aangevuld met twee soorten aardrijkskundige namen die buiten het opzet van de NTU-lijst vielen: enerzijds binnenlandse, anderzijds buitenlandse waarvoor geen exonymisch equivalent gangbaar is.

Wat de eerste categorie van toegevoegde namen betreft, wordt Nederland anders en veel uitvoeriger behandeld dan Vlaams-België. De Nederlandse lijst vormt een apart deel achter in het boek, is aanzienlijk gedetailleerder en vermeldt ook alle namen van gemeenten, steden en dorpen. Voor Vlaanderen daarentegen blijft die informatie achterwege, de selectie van Vlaamse namen en naamscategoriën steunt op de principes die voor alle andere “buitenlanden” gelden. Vlaamse aardrijkskundige namen als buitenlands beschouwd, het doet na meer dan twintig jaar Taalunie wat bevreedend aan.

Bij de keuze van buitenlandse namen in endonymische vorm zijn de auteurs pragmatisch te werk gegaan, anticiperend op mogelijke gebruikersvragen. Gehonoreerd zijn namen die bij ons vaak gehoord en/of gebruikt worden, b.v. doordat de benoemde plaatsen geregeld ter sprake komen in de media, en verder namen die, aldus de auteurs “zo belangrijk zijn, dat ze in de lijst niet mogen ontbreken” (p. 12). De selectie heeft daardoor een zeker subjectief gehalte, maar objectievere criteria vallen m.i. niet te bedenken. In hoeverre die selectie de verwachtingen van het doelpubliek inlost, zal door de gebruikers

Signaleringen

zelf beoordeeld moeten worden. Een kleine speurtocht, bij wijze van steekproef, naar namen van plaatsen in actuele en recente brandhaarden ver van hier, bracht voor mij geen lacunes aan het licht, waaraan ik voorlopig en tot bewijs van het tegendeel de conclusie overhoud dat althans een aantal van de door de auteurs omschreven doelgroepen, waaronder journalisten en uiteraard “de gewone burger”, op afdoende wijze worden bediend. Of ook de beoogde geografen met dit boek zo ver komen als ze zouden wensen, valt om evidente redenen niet te beoordelen. Bij de selectie van namen uit het land waarover mijn aardrijkskundige kennis die van specialisten enigszins benadert, omdat ik in dat land – België – woon, heb ik me meermaals afgevraagd wat de auteurs ertoe heeft bewogen sommige namen wel en andere niet op te nemen. Waarom worden van de Ardense toppen wél de Baraque Fraiture en de Baraque Michel vermeld – respectievelijk tweede en derde hoogste – maar niet Botrange, de hoogste van allemaal, of Libramont, ook niet echt een molshoop. In de rubriek “rivieren” mis ik de Durme, de Mandel en de Jeker, bij de “streken” de Gaume (provincie Luxemburg) en bij de “kanalen” de Moervaart (provincie Oost-Vlaanderen) alsook het (zee)kanaal Brugge–Zeebrugge.

De informatie in het boek is logisch en overzichtelijk gepresenteerd, en dank zij het alfabetisch register gemakkelijk toegankelijk. Na een algemeen gedeelte over oceanen, werelddelen en entiteiten die zich over verschillende staten uitstrekken, passeren alle landen van de wereld in alfabetische volgorde de revue. Onder elk land staan de namen gegroepeerd in een aantal vaste rubrieken naar de geografische aard van het benoemde: steden, districten, eilanden, reliëf, rivieren, enz. Binnen deze rubrieken is de opsomming weer alfabetisch. De bladspiegel is verdeeld in drie

kolommen, de eerste voor de endonymische vorm van de naam, de tweede voor het eventuele exoniem, de derde voor het eventuele adjectief en de mannelijke inwonersnaam, b.v. *Napoli* (endoniem) – *Napels* (exoniem) – *Napolitaan*, *Napolitaans* (adjectief en inwonersnaam). Die presentatiewijze heeft het voordeel van de overzichtelijkheid, maar komt niet ten goede aan een zuinig papiergebruik: doordat de tweede en de derde kolom vaak leegblijven, vertonen vele bladzijden grote stukken wit, wat de prijs van het boek de hoogte in drijft. Daartegenover staat dan weer de compactheid van de inleiding, waar in kort bestek en in een sobere, voor iedereen toegankelijke taal alle informatie wordt gegeven die voor de gebruiker nodig en nuttig is, maar ook niet meer dan dat. Aan het vele wikken en wegen bij de materiaalselectie, aan de problemen die ongetwijfeld gerezen zijn bij de transcriptie van endoniemen uit talen die zich niet bedienen van het Latijnse alfabet, zijn geen uitvoerige beschouwingen gewijd.

Tot besluit: Ondanks lacunes die nu eenmaal onvermijdelijk zijn in dit soort naslagwerk, geeft de *Wijzer van geografische namen* van voldoende deugdelijkheid blijk om de algemene doelstelling van zijn auteurs te realiseren, t.w. “het bevorderen van de kennis en de uniformiteit in het gebruik van aardrijkskundige namen” (p. 9).

Magda Devos

Cornelis, Louise (2002). *Adviseren met perspectief. Rapporten en presentaties maken.* Bussum: Coutinho. ISBN 9062833020. Prijs: € 17,50. (132 pp.)

In dit adviesboek voor adviseurs betoont Louise Cornelis zich een voorstandster van de ‘hoofdboodschap voorop’ bij het schrijven van adviesrapporten, het geven van

adviespresentaties en het beoefenen van andere adviesgenres zoals offertes en memo's.

Aangezien een signalering ook een adviestekst is, volg ik haar advies: het boek is eerder een boek voor trainers dan voor cursisten communicatieve vaardigheden.

Na de hoofdboodschap worden volgens het boek 'waarom' en 'wat' vragen beantwoord (een 'wat' vraag begint altijd met *hoe*). Hieronder volgt eerst een antwoord op de vraag waarom het eerder een boek voor trainers is, en vervolgens hoe zo'n boek er dan uitziet.

Ik heb drie argumenten om te onderbouwen dat het boek eerder voor trainers dan voor cursisten bestemd is. Het eerste is dat de nadruk in het boek bij de vorming van structuur en argumentatie van het advies ligt (hoofdstuk 1-3), zonder dat de uitwerking in een genre in detail wordt uitgewerkt (hoofdstuk 4-6). Het tweede argument geeft Cornelis zelf met betrekking tot de rapporten en presentaties: je leert pas tot in de puntjes schrijven en presenteren met een goede trainer of coach in training of praktijk. Zou dat niet ook gelden voor het daaraan voorafgaande structureren? Het laatste argument ondersteunt het vorige: de meeste consultants hebben tijdens hun vaktechnische studie een vorm van structureren aangeleerd die strijdig is met de methode die Cornelis voorstaat. Wat geldt voor leren schrijven geldt dus a fortiori voor leren (anders te) structureren: dat zal alleen een gedegen training of praktijkbegeleiding voor elkaar krijgen. Mijn advies luidt dan ook dat het boek wellicht geschikt is als cursusboek bij trainingen, maar niet als zelfstandig adviesboek voor consultants.

Zoals de lezer wellicht heeft opgemerkt komt een hoofdboodschap die voorop staat nogal direct over. Cornelis waarschuwt dan ook in haar *Opmaat* dat deze vorm wel eens te direct zou kunnen

zijn in bepaalde culturen en bij bepaalde adviezen. In het geval van deze signalering geldt dat de directe boodschap en argumentatie afbreuk doen aan de goede en waardevolle aspecten van het boek, die nu pas bij de beantwoording van de 'wat' vraag aan de orde kunnen komen.

Hoe ziet een boek eruit dat geschikt is voor trainers? Kort gezegd: zonder het predikaat effectief, zonder tien tips, en in meer dan dertig seconden – maar wel helder, ter zake en verantwoord. In de *Opmaat* wordt de essentie van haar boek weergegeven: het resultaat van een advies-traject, rapport of presentatie, blijft achter bij de klant, en moet dus goed weergeven wat het advies inhoudt. In hoofdstuk 1 blijkt een vraag- antwoorddialoog zorg te dragen voor het adviseren vanuit het perspectief van de klant. In hoofdstuk 2 wordt met de vragen volgens het piramideprincipe een structuur uitgewerkt, waarbij ook *bottom up* kan worden gewerkt. Hoofdstuk 3 werkt de argumentatie binnen de beschreven structuur uit. Hoofdstuk 4 behandelt het schrijven van het rapport, waarbij blijkt dat de opbouw weinig moeite zal kosten na hoofdstuk 1-3, en dat de overgebleven schrijfproblemen door andere adviesboeken of door oefening en feedback opgelost kunnen worden. Hoofdstuk 5 gaat over presentaties, maar welbeschouwd alleen over dia's maken. Hoofdstuk 6 behandelt andere adviesvormen: teksten (brief, memo, email), rapportmet-plaatjes (de handout van de presentatie als rapport), (slot)bijeenkomst, offerte en hypertext. Tot slot een overzicht van andere boeken die nuttige informatie bevatten.

Alles wat Cornelis beweert wordt goed onderbouwd, en ze anticipeert op mogelijke bezwaren van consultants. Niettemin heeft het boek een bescheiden omvang. Met Cornelis' expliciete verwijzingen naar training en aanvullende literatuur, ver-

Signaleringen

moed ik dat zij vooral een aanvulling heeft willen geven op wat al bestaat. Daarnaast heeft ze volgens mij vooral de essentie van goed schrijven weer willen geven. Dat is haar goed gelukt, en ik heb het boek dan ook met plezier gelezen. Ik vraag me echter af of een praktijkgerichte consultant tot eenzelfde oordeel zou komen.

De voorlaatste alinea van deze signalering (een afsluiting, en wellicht ook conclusie) is volgens Cornelis overbodig als de hoofdboodschap voorop staat. Dat ben ik niet met haar eens.

Luuk Lagerwerf

Boon, Ton den (2001). *Stijlfiguren*. Den Haag: Sdu. ISBN 9012092906. Prijs: € 18,95. (165 pp.)

In *Stijlfiguren* geeft Ton den Boon, een van de twee hoofdredacteuren van Van Dale's Groot woordenboek der Nederlandse taal, een beschrijving van stijlfiguren (retorische figuren en tropen) die in de gewone omgangstaal, in de reclame en de literatuur (met name de poëzie) regelmatig worden gebruikt om een bepaald effect te sorteren. Een schrijver of spreker maakt, aldus Den Boon, gebruik van stijlmiddelen 'om zijn boodschap zo duidelijk, pakkend, prikkelend of spannend mogelijk over te brengen' (7). De stijlfiguren zijn alfabetisch geordend en elk lemma bestaat uit een korte beschrijving van de stijlfiguur in kwestie, de mogelijke effecten die ermee worden nagestreefd of de context waarin men de stijlfiguur doorgaans aantreft en meestal ook een of meer voorbeelden. Achterin het boek is een bijlage met de bekendste rijmschema's in de Nederlandse literatuur opgenomen.

Het aardige van het boekje voor taalbeheersers is dat er in veel gevallen niet alleen aandacht wordt besteed aan de esthetische

effecten van stijlfiguren, maar ook aan de interactionele effecten die met de diverse stijlmiddelen kunnen worden nagestreefd. De effecten die een schrijver met behulp van stijlfiguren bij zijn lezer kan proberen te bereiken zijn naar mijn idee grofweg in drie categorieën in te delen.

In de eerste plaats kan de schrijver erop uit zijn de lezer een bepaald beeld of een bepaalde indruk te geven van zijn persoon, zijn taalgebruik of van het onderwerp waar hij het over heeft. De schrijver kan bijvoorbeeld onverschilligheid veinzen ten aanzien van zijn echte wensen (*accismus*), of een natuurlijke, ongedwongen indruk proberen te maken door zijn taalgebruik het karakter van spreektaal of onverzorgde taal te geven. Dit laatste effect kan bereikt worden door stijlmiddelen te gebruiken waarmee de uitspraak van de spreektaal wordt nagebootst of door de eigen woorden meteen weer te corrigeren (*adjectio, correctio*). Door andere stijlmiddelen kan de schrijver een grote emotionaliteit suggereren (*anakoloet, ekfonesis, exclamatie*). Bij de presentatie van het onderwerp kan de schrijver bijvoorbeeld de veelvormigheid van iets benadrukken (*accumulatio*), accenten leggen of nadruk geven aan bepaalde woorden of begrippen (*alliteratie, herhaling, prolepsis*), of een zodanige beschrijving geven dat de lezer een levendige voorstelling krijgt van de gebeurtenissen, de illusie heeft zelf ooggetuige te zijn, de impressie van een geluid of de associatie met een beweging krijgt, enzovoorts (*descriptio, ekfrasis, onomatopée*).

In de tweede plaats kan de schrijver proberen bij de lezer een specifieke gewaarwording te bewerkstelligen. Door de keuze van zijn stijlmiddelen kan hij proberen de lezer te verrassen, (*ambigüiteit*), de spanning voor de lezer opvoeren (*digressio, climax*), emoties bij de lezer oproepen (*incantatie, klanksymboliek*), de lezer choqueren of bespotten, of juist diens gevoelens sparen door iets te verzachten of te

verbloemen (*sarcasme, eufemisme*)

In de derde plaats, ten slotte, kan de schrijver door zijn stijlkeuzes een bepaalde relatie met de lezer vestigen of bevestigen. Bijvoorbeeld door een 'ons-kent-ons'-sfeer op te roepen (*allusie, ironie*), de lezer een tegenwerping in de mond te leggen (*occupatio*), of door iets zo te presenteren alsof de lezer geacht wordt ontbrekende delen zelf aan te kunnen vullen (*ellips, aposiopese*).

Door de beknopte omvang van het boekje (het is verschenen in de 'Kort en goed'-reeks van Sdu) zijn de omschrijvingen van stijlfiguren meestal niet erg uitgebreid, maar dat wordt in veel gevallen goedge maakt door de grote hoeveelheid, vaak zeer aardige en illustratieve, voorbeelden. Helaas wordt van sommige stijlfiguren geen voorbeeld gegeven, zonder

dat duidelijk is waarom en gebeurt dit ook in gevallen waar een voorbeeld wel op zijn plaats zou zijn. Zo is het nog niet zo eenvoudig om je iets voor te stellen bij de stijlfiguur *acyrologie*, die beschreven wordt als een 'stijlfiguur waarbij woorden bewust in een onjuiste betekenis worden gebruikt.' (10). En ook bij *enantiosis* (bevestiging door ontkenning van het tegendeel) zou een voorbeeld mijns inziens op zijn plaats geweest zijn.

De keuze voor een alfabetische indeling maakt dat het lastiger is om overeenkomsten in techniek of effect van de verschillende stijlfiguren vast te stellen. Daar staat echter weer tegenover dat het boekje juist door deze alfabetische ordening als naslagwerk zeer geschikt is.

Francisca Snoeck Henkemans

Uit de tijdschriften

Levende Talen Tijdschrift, jrg. 3, nr. 3.

In de derde aflevering van deze jaargang doen Carien Bakker en Jan Folkert Deinum verslag van een onderzoek naar de wijze waarop talendocenten van het Universitair Centrum voor de Lerarenopleiding in Groningen op hun stagescholen vormgeven aan de zogenoemde activerende didactiek en welk beleid de schoolleiding voert om deze didactiek te bevorderen. Madeleine Hulsen, Edith Schouten, Harald Baayen en Rob Schreuder beschrijven het tot stand komen van de idiomatische woordenlijst 'schriftelijk academisch taalgebruik' die ten behoeve van buitenlandse universitaire studenten ontwikkeld is. Ze doen verslag van het corpusonderzoek waarop de lijst gebaseerd is en van het selectieproces dat ter samenstelling van de definitieve lijst werd doorlopen. Tanja Janssen presenteert resultaten van een 'historisch' onderzoek naar de praktijk van het literatuuronderwijs in Nederland voordat de invoering van de Tweede Fase een feit was. Er bleken in de praktijk uiteenlopende benaderingen te worden gevolgd die tot verschillende leerresultaten bij de leerlingen leidden. Sally Ribnick beschrijft in een Engelstalig artikel de zogenoemde 'text-experiencing method' voor het literatuuronderwijs. Haar verwachting is dat toepassing van deze methode ertoe zal leiden dat de leerlingen ontvankelijker worden voor een literaire tekst en de inhoud van de tekst beter in zich op zullen nemen.

Nederlandse Taalkunde, jrg. 7, nr. 3.

In deze aflevering verwerpt Peter-Arno Coppen de sociologische verklaring die is aangevoerd voor het normatief gezien afwijkende zelfstandige gebruik van de constructie *d(i)egene* in zinnen zoals 'Wil degene met de hond de zaal verlaten?' en geeft daarvoor een semantische verklaring in de plaats. Na een bespreking van de semantische theorievorming over afwijkend anaforisch gebruik van uitdrukkingen in 'ezelzinnen' (naar Geach' canonieke voorbeeld 'Elke boer die een ezel temt, slaat *hem* wel eens') betoogt Coppen dat het zelfstandige gebruik van *d(i)egene* aan alle kenmerken van de 'ezelanafoor' voldoet. L. van Driel beschrijft in een historisch georiënteerd artikel de syntactische opvattingen van W.G. Brill, die in 1860 de derde editie van de *Nederlandse spraakleer (I)* publiceerde. De manier waarop Van Dale op basis van Brills syntaxis een leerboek voor de zinsontleding heeft gemaakt, illustreert volgens de auteur een belangwekkende evolutie in de negentiende-eeuwse grammatica waarin het systeem dat aanvankelijk bijna uitsluitend een woordsoortleer was zich ontwikkelde tot het hedendaagse systeem waarin twee begrippenapparaten worden gebruikt – dat van de woordsoorten en dat van de zinsdelen – en de syntaxis zich van leer van de woordverbindingen ontwikkelde tot een zinsleer. Frank Joosten doet verslag van zijn pogingen om op basis van corpusonderzoek een antwoord te vinden op de

vraag waarom ‘letterwoorden’ (afkortingen zoals VVD en VARA) soms als één woord worden uitgesproken (VARA) en soms letter voor letter (VVD). Hij presenteert een aantal hiërarchisch geordende uitspraakregels die ten doel hebben de in het corpus geconstateerde regelmatigheden ‘achteraf’ zo goed mogelijk te beschrijven. Netty van Meegen heeft uit een verzameling brieven van en aan bemanningsleden van schepen van de West- en Oost-Indische Compagnie uit de periode 1652-1674, die zij in de Londense Public Record Office heeft aangetroffen, een corpus van 50 brieven samengesteld waarvan de analyse haars inziens een bijdrage kan leveren aan de geschiedschrijving van de omgangstaal en aan een nadere bepaling van de toenmalige verhouding tussen de omgangstaal en het literaire taalgebruik. In dit artikel gaat zij aan de hand van een onderzoek naar het gebruik van voor-naamwoordelijke aanduidingen in de brieven in het corpus op de genoemde kwesties in. In de rubriek *Forum* bespreekt Anneke Neijt de wetgeving voor de spelling. Peter Ackema bespreekt Hans Bennis’ *Syntaxis van het Nederlands* en Har Brok C.A. Backers *Verklarend woordenboek van wetenschappelijke plantennamen*.

Onze Taal, jrg. 71, nrs. 9 en 10.

In aflevering 9 wordt het 70-jarige bestaan van *Onze Taal* gevierd. Na een voorwoord van de redactie en een rondgang door de jaargangen verzorgd door Ewoud Sanders, interviewt Jaap de Jong de oprichter van *Onze Taal*, C.K. Elout, die met zijn uitspraak “Wij wisten ons [in mijn tijd] beter tot de hoofdzaak in taal te bepalen, als ik zo vrij mag zijn” geen afbreuk kan doen aan de feestvreugde. Daarnaast beveelt Elout, die zich eertijds onder meer heeft beziggehouden met de “Haagse vormen van welsprekendheid, de sofismen, paradoxen en andere stijfguren”, de redactie

aan om vooral het “wonderlijke taalgebruik” en de “oratorische verrichtingen” van hedendaagse politieke sprekers te volgen. Jan Erik Grezel is op zoek gegaan naar de doorsneelezer van *Onze Taal* maar heeft hem niet gevonden: het blad blijkt om oneindig veel redenen en op oneindig veel manieren te worden geconsumeerd. Ton den Boon inventariseert de nieuwe woorden die er na de aanslag op het New Yorkse World Trade Center zijn bijgekomen. Hij vermeldt niet dat de betreurde datum zelf ook een (nieuw) soort woord is geworden. Jorica de Leeuw doet verslag van naamkundig onderzoek naar studentenhuizen, wat een lange lijst leutigheid oplevert (*Huize Emmer*). In de laatste aflevering van Peter Burgers inventarisatie van fopopdrachten blijkt dat stoomkorrels niet bestaan. Marc van Oostendorp inventariseert de Nederlandse taalverenigingen in het binnen- en buitenland. Het blijken er minimaal zestien te zijn. Ook bespreekt Van Oostendorp het proefschrift van Hanny Vermaas over de veranderingen in de Nederlandse aanspreekvormen van de dertiende tot de eenentwintigste eeuw.

In nr. 10 schrijft Jan Erik Grezel naar aanleiding van dit proefschrift zelfs een heel artikel, waarin ook de Belgen aan bod komen. Vlamingen, zo vernemen we bij monde van Frans Debrabandere, “slaan [soms] alles door elkaar” en deinzen niet terug voor een constructie als ‘Heb je uw boek meegebracht?’ Ingmar Heytze presenteert een definitieve lijst van door lezers ingestuurde ‘foute woorden’. Met veel zelfinzicht hebben de inzenders ook het woord *fout* op de lijst gezet – die overigens verre van compleet lijkt. Bartho Kriek klaagt over de kwaliteit van de Nederlandse ondertiteling, die volgens hem vol zit met ‘halve vertalingen’. Zo wordt ‘What’s the difference?’ in halve vertaling al gauw ‘Wat is het verschil?’ in plaats van ‘Wat maakt het uit?’ Nicoline van der Sijs legt

uit hoe de *d* en de *t* etymologisch gezien in woorden opduiken of er juist uit verdwijnen. Joop van der Horst verzacht na een periode van ongeveer tien jaar gewenning zijn oordeel over de verplaatsing van het voorzetsel in bijzinnen als ‘omdat zij ervoor zorg draagt’ (in plaats van ‘omdat zij er zorg voor draagt’). Jan Don geeft toe dat het rechterdeel van een samenstelling niet altijd het geslacht van het samengestelde woord bepaalt (*spleetoog*) en grijpt de gelegenheid aan om verder uit te weiden over de componenten van een samenstelling. Marc van Oostendorp pleit voor handhaving van het Onderwijs in Allochtone Levende Talen en bespreekt het proefschrift van Joy Burrough, *Culture and conventions*, over het wetenschappelijk Engels van Nederlanders.

Tekst[blad], jrg. 8, nr. 3.

De eerste bijdrage in nr. 3 van deze jaargang wordt verzorgd door Joep Jaspers, die de tien belangrijkste karakterdeficiënties van de tekstschrijver op een rij zet die tot een mislukte tekst kunnen leiden. Zo moet de schrijver geen prater of dweper zijn en ook niet dol op zichzelf, maar moet hij ook niet de neiging hebben zichzelf al te zeer weg te cijferen. Sjaak Andriaanse interviewt Tineke Overbosch over het opzetten van en werken op een communicatiebureau. Margreet Onrust hekelt de reisgids die haar vertelt wat ze zelf ook wel kan zien. Een kleine stilistische ingreep zou soms al volstaan om haar ergernissen weg te nemen. Men zou, bij voorbeeld, niet moeten schrijven ‘Dit typisch Normandische huis is hoog en vrij smal’, maar ‘Dit huis, hoog en vrij smal, is typisch voor Normandië’. Marieke Kools pleit voor het gebruik van inzichten uit de cognitieve psychologie in de gezondheidsvoorlichting. Daarmee zou beter kunnen worden onderkend wat bij voorbeeld het belang en de effecten zijn van visuele informatie,

schema's, verwijzingen en kleuren. Marcel Uljee en Edwin Lucas ondervragen NRC-journalist Freek Staps over het maken van een krantenbericht en wel zeer concreet door een bericht van Staps zin voor zin te ontleden en Staps elke zin met redenen te laten omkleden. Karel van de Waarde laat zien hoe belangrijk informatie over geneesmiddelen kan zijn, met name de informatie die wordt afgedrukt op geneesmiddelen die in ziekenhuizen worden toegediend en die bij verkeerd gebruik een ingrijpend averechtse werking kunnen hebben. Arthur Voorwinden en Philip de Koeijer menen dat de ‘bijsluiters’ voor complexe financiële ‘producten’, zoals beleggingsverzekeringen, die de overheid sinds 1 juli verplicht heeft gesteld, in het algemeen wel veel informatie bieden, maar weinig houvast waar het gaat om het nemen van een weloverwogen beslissing. Rudolf Geel raakt in vuur en vlam door Inger Leemans' recente bundeling van laat zeventiende-eeuwse pornografica en haar beschrijving van de toenmalige technieken van verbale *stimulatio* en koelt vervolgens af onder de douche van de Vaginamonologen. Wilma van Woosik en Adrie Byen interviewen Karin Dorissen over de door haar ontwikkelde methode van ‘intervisie’, waarin schrijvers ter verbetering van hun schrijfproducten maar ook ter ‘stimulering van hun groeipad’ met andere schrijvers in contact treden – in groepsverband. In het stuk rapporteren ook enkele schrijvers over hun groei-ervaringen. Robert Geerts en Judith Mulder gaan na hoe verbetering kan worden gebracht in de huidige stand van zaken in de publieksvoorlichting over risico's in woon- en werkomgeving. De overheid zou in elk geval iets minder geruststellend te werk moeten gaan dan zij nu doet. Felix van de Laar interviewt Stijn Verrept, de scheidende Vlaamse hoogleraar en medeoprichter en voorzitter van de Vlaamse

Vereniging voor Zakelijke Communicatie. Lucien Splinter doet samen met enkele andere congresbezoekers verslag van de RTFM-Miniconferentie over technische communicatie die op 17 mei 2002 aan de Universiteit Twente werd gehouden. Louise Cornelis vraagt zich af met welk woord je terugverwijst naar 'dingen', maar komt er niet echt uit – met *ie*?

Tijdschrift voor Communicatiewetenschap, jrg. 30, nr. 3.

In de eerste bijdrage aan de derde aflevering van deze jaargang stellen Peter Neijens en Edith Smit het zogenoemde 'non-spot advertising' centraal. Het betreft hier het financieel ondersteunen van televisieprogramma's zonder daarin expliciet reclame voor de ondersteunende firma te maken. De auteurs gaan na wat de aard en omvang van dit type reclamemaken in Nederland is en hoe de kijkers erop reageren. Karin Raeymaeckers-Van de Wal doet verslag van onderzoek naar de wijze waarop (Vlaamse) krantenuitgevers proberen hun kranten bij jongeren tussen de 16 en 18 aan de man te brengen. Ze gaat in het bijzonder na in hoeverre de uitgeversstra-

tegieën aansluiten bij de wensen van de jonge lezers. In een voor het tijdschrift bewerkte versie van haar inaugurele rede bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar in Televisie, media en cultuur aan de Universiteit van Amsterdam op 11 april 2002 gaat José van Dijck in op de rol die de televisie (de 'kijkkast') speelt in wat zij het tijdperk van de digitale manipuleerbaarheid noemt. In plaats van venster op de wereld lijkt het venster volgens haar de eigen wereld te zijn gaan vormen waarin werkelijkheid en fantasie ondergeschikt zijn geraakt aan 'de wetten van imago en beeldvorming'. Jos Hornikx zoekt het dichters bij huis. Hij doet verslag van onderzoek waarin werd aangetoond dat het vertrouwen dat consumenten-in-spé stellen in een nieuw product van een nieuw merk afhangt van het vertrouwen dat zij stellen in het nieuwe merk, maar dat – rarara hoe kan dat – hun 'koopintentie' alleen maar wordt beïnvloed door het vertrouwen dat zij in het product zelf stellen.

Peter Houtlosser

Nieuws uit het vakgebied

Overzicht van lopende promotieprojecten

In 1996 heeft het *Tijdschrift voor Taalbeheersing* een overzicht gepubliceerd van de lopende promotieprojecten. Dat is destijds zeer gewaardeerd. Reden om dit te herhalen.

Ik heb geprobeerd de projectbeschrijvingen in een zelfde format te presenteren. Dat is redelijk gelukt. De kleine verschillen tonen misschien wel enige couleur locale. Ik heb de gegevens niet op juistheid gecontroleerd.

Ik ben ervan overtuigd dat dit overzicht niet volledig is. Promotores, ontbreekt één van uw promovendi in dit overzicht, stuur mij dan een projectbeschrijving. Promovendi, ontbreekt uw project, benader dan uw promotor! Aanvullingen kunnen worden gemaild naar: paul.vandenhoven@let.uu.nl

In één van de komende afleveringen zal een supplement worden opgenomen.

Andeweg, Bas en Jong, J.C. de

TU Delft, Universiteit Leiden

(Co)promotoren: dr. Hans Hoeken, prof. dr. Carel Jansen

Werktitel: *Attentum, benevolum en docilem in de inleiding van toespraken.*

Klassiek-retorische inzichten in het aandachtig, welwillend en begrijpend maken van het publiek lijken hun effectiviteit nog niet verloren te hebben. Drie

soorten onderzoek worden gecombineerd om meer inzicht te krijgen in de doorwerking van deze retorische kennis: historisch onderzoek naar exordiale adviezen in de klassieke retorica en in de twintigste-eeuwse presentatie-adviesliteratuur, survey-onderzoek onder professionele sprekers (de speechschrijvers van de Nederlandse ministers) en onder spreken-de professionals (Nederlandse ingenieurs), en experimenteel onderzoek naar de effectiviteit van openingstechnieken in toespraken op publiekswaardering en retentie.

Andringa, Sible

Rijksuniversiteit Groningen

(Co)promotoren: prof. dr. C.M. de Glopper, dr. H.I. Hacquebord

Onderzoeksinstituut: Center for Language and Cognition Groningen

Werktitel: *De effecten van expliciet en impliciet vormgericht onderwijs op de vaardigheid in het Nederlands als tweede taal.*

Over de wijze waarop vormgericht taalonderwijs invloed kan hebben op de verwerking van grammaticale vaardigheden bestaan uiteenlopende theoretische opvattingen. In dit onderzoek worden binnen de context van het onderwijs van het Nederlands als tweede taal twee verschillende benaderingen van vormgericht taalonderwijs op hun effectiviteit beproefd: een impliciete (Focus-on-Form) en een expliciete benadering (Focus-on-Forms).

In een veldexperiment worden met inzet van een elektronische leeromgeving gegevens verzameld.

Arts, Anja

Universiteit van Tilburg, Technische Universiteit Eindhoven
(Co)promotoren: prof.dr. Leo Noordman, dr. Alfons Maes, prof.dr. Carel Jansen
Werktitel: *Verwijzen in instructieve teksten.*

Het project richt zich op de analyse van referentieel gedrag in instructieve teksten. Dat blijkt ten aanzien van voorspellingen van bestaande referentiële theorieën sterk af te wijken. In een corpus instructieve teksten uit een productie-experiment blijken de verwijzingen veel uitvoeriger te zijn dan nodig is voor correcte identificatie van de entiteit. Een vervolg-experiment heeft aangetoond dat extra informatie een positief effect kan hebben op de tijd die nodig is om de beoogde entiteit te identificeren.

Bakker, Carien

Rijksuniversiteit van Groningen
Promotor: prof. dr. C.M. de Glopper
Onderzoeksinstituut: Center for Language and Cognition Groningen
Werktitel: *Effecten van teamdidactiek op docentattitudes, -cognities en -gedrag binnen vakoverstijgend schrijfonderwijs.*

Met de invoering van de vernieuwde tweede fase in het voortgezet onderwijs schrijven leerlingen meer dan voorheen, niet alleen bij de talen, maar ook bij de bèta- en gammavakken. Dit gaat gepaard met afstemmingsproblemen die een negatief effect hebben op het leerproces van leerlingen. In dit project wordt onderzocht of teamdidactiek een bijdrage levert aan de totstandkoming van samenhangend vakoverstijgend schrijfonderwijs. Nagegaan wordt welke effecten multidisciplinaire

samenwerking heeft op attitudes, cognities en gedrag van docenten.

Bekker, Birgit

Universiteit van Tilburg
(Co)promotoren: prof.dr. Leo Noordman, prof.dr. Wilbert Spooren
Werktitel: *De feiten verdraaid.*

In het project wordt gezocht naar het verband tussen de geïnterpreteerde volgorde van zinnen in een tekst en perspectief. Er wordt een 'standaardvolgorde' gedefinieerd en de afwijking daarvan wordt 'omgekeerde volgorde' genoemd. Beide volgordes kunnen gemarkeerd voorkomen (markering door linguïstisch element) of ongemarkeerd blijven. De onderzoekshypothese is dat zinnen in de 'ongemarkeerde omgekeerde volgorde' relatief vaker dan zinnen in de 'standaardvolgorde' worden geïnterpreteerd binnen een subjectief perspectief.

Bolt, Aleth

Vrije Universiteit Amsterdam
(Co)promotoren: prof.dr. W. Spooren, prof.dr. Th.A.J.M. Janssen
Onderzoeksinstituut Geschiedenis, Taal en Cultuur, afd. De vorm van taal
Werktitel: *Grammaticale metaforen, tekstrepresentatie en tekstopimalisatie.*

Dit onderzoek beoogt een bijdrage te leveren aan de empirische onderbouwing van adviezen op het terrein van tekstopimalisatie op basis van taalkundig gefundeerde noties. Daartoe worden de psychologische en tekstuele effecten van een bepaald type stilistische variatie, de grammaticale metafoor, onderzocht. Met grammaticale metafoor worden al die constructies bedoeld waarin een andere dan de canonieke grammaticale vorm wordt gekozen om bepaalde semantische informatie mee te realiseren. Voorbeelden daar-

Nieuws uit het vakgebied

van zijn nominalisering en constructies als ‘Gewassen haar knipt beter’.

Bosch, A.L.M. (Annette) van den

Universiteit Twente

(Co)promotoren: prof.dr. Peter Jan Schellens, prof.dr. Erwin Seydel

Begeleiders: dr. Wim Elving, dr. Menno de Jong

Onderzoeksinstituut: Twente Instituut voor Communicatie Research (TwICoR)

Werktitel: *De invloed van organisatiekenmerken op de consistentie van huisstijl.*

De huisstijl van een organisatie kan alleen bijdragen aan de herkenbaarheid en het imago van een organisatie wanneer er sprake is van een consistent gebruik ervan. In dit project wordt nagegaan welke invloed de strategie, de structuur en de cultuur van organisaties hebben op een consistent gebruik van de huisstijl. Daartoe is een grootschalig survey-onderzoek verricht en is er gewerkt met focusgroepen. Ook wordt er een huisstijl-audit ontwikkeld en op zijn waarde onderzocht.

Bot, Hanneke

Universiteit Utrecht

(Co)promotoren: prof. dr. mr. P.J. van den Hoven, prof. dr. F.A.M. Kortmann, prof. dr.

T. Naaijken, dr. T. Koole

Onderzoeksinstituut: Uil-OTS

Werktitel: *Werken met tolken in psychotherapeutische gesprekken.*

Het onderzoek richt zich op gesprekken die worden gevoerd tussen psychotherapeuten, patiënten die asielzoeker of vluchteling zijn en een tolk. De gang van zaken in dit soort gesprekken, die dagelijks in de Nederlandse geestelijke gezondheidszorg worden gevoerd, wordt beschreven waarbij wordt gezocht naar een theoretisch kader waarbinnen deze beschrijving kan worden geplaatst. Het onderzoek bestaat uit inter-

views met therapeuten, patiënten en tolken en het bestuderen van op video opgenomen gesprekken.

Dijk, Renske van

Katholieke Universiteit Nijmegen

(Co)promotoren: dr. Hans Hoeken, prof. dr. Carel Jansen, dr. Margot van Mulken

Onderzoeksinstituut: Center for Language Studies / Bedrijfscommunicatie

Werktitel: *Retoriek in tijdschriftreclame: complexiteit, interpretatie en appreciatie.*

In de literatuur wordt een verband verondersteld tussen retoriek in tijdschriftadvertenties en de waardering voor die advertenties. Het is echter onduidelijk welke rol de complexiteit van de advertentie hierbij speelt. In dit project wordt allereerst de relatie tussen retorische vormen en complexiteit in kaart gebracht. Daarna wordt onderzocht of er een verband is tussen complexiteit en waardering wanneer lezers veel dan wel weinig tijd hebben om een advertentie te interpreteren.

Ehlers, Dineke

Universiteit van Suid-Afrika, Pretoria

(Co)promotoren: dr. Hans Hoeken, prof. dr. Carel Jansen (KU Nijmegen), prof. dr. Piet Swanepoel (Universiteit van Suid-Afrika)

Werktitel: *Persuading people to have safer sex: the use of fear appeals.*

Dit onderzoek richt zich op het gebruik van *fear appeals* in Zuid-Afrikaanse HIV/AIDS-voorlichtingsteksten. Vaak worden dezelfde voorlichtingsteksten gebruikt voor uiteenlopende cultuurgroepen. De vraag is echter of de *fear appeals* die in veel van deze teksten worden gebruikt, hetzelfde effect hebben op al deze groepen. Corpusanalyse van bestaand materiaal en experimenteel onderzoek met gemanipuleerde teksten moet leiden tot richtlijnen

voor effectiever gebruik van fear appeals bij de onderzochte groepen.

Evers-Vermeul, Jacqueline

Universiteit Utrecht

(Co)promotoren: prof.dr.mr. P.J. van den Hoven, prof.dr. H.J. Verkuyl, prof.dr. F. Weerman (UvA), dr. T.Sanders

Onderzoeksinstituut: Uil-OTS

Werktitel: *De ontwikkeling van Nederlandse connectieven.*

Tekst- en zinslinguïstiek ontmoeten elkaar bij het onderzoek naar de status van connectieven, de talige eenheden die verbanden tussen zinnen expliciteren. Centraal in dit project staat de vraag welke relatie er bestaat tussen de eigenschappen van connectieven op tekstlinguïstisch en zinslinguïstisch niveau. Deze vraag wordt beantwoord via een studie naar de diachrone ontwikkeling (taalverandering) en de synchrone ontwikkeling (taalverwerving) van woorden als *en, toen, want, omdat* en *maar*.

Frank, Stefan

Universiteit van Tilburg, Katholieke Universiteit Nijmegen

(Co)promotoren: prof.dr. Leo Noordman, prof.dr. Wietske Vonk, prof.dr. Mathieu Koppen

Werktitel: *Een model voor het begrijpen van tekst.*

Het doel van dit project is een computationeel model te ontwikkelen voor het begrijpen van tekst en voor het maken van inferenties bij het begrijpen van tekst. Daartoe wordt in dit model niet alleen de informatie in de tekst opgenomen, maar ook de kennis van de lezer. Deze worden weergegeven op een subpropositioneel niveau. Wiskundig gezien bestaat het begrijpen van tekst uit het doorlopen van een pad in een meerdimensionele ruimte. Het model wordt getoetst aan experimen-

tele gegevens die voor een groot deel reeds voorhanden zijn.

Gemert, J.E. (Lisette) van

Universiteit Twente

Promotor: prof.dr. Peter Jan Schellens

Onderzoeksinstituut: Twente Instituut voor Communicatie Research (TwICoR)

Werktitel: *Communicatie van beleid tot uitvoering: ontwerp en implementatie van regelgestuurde communicatie.*

Het project richt zich op het totstandkomen en functioneren van protocollen die veilig werken moeten bevorderen. In 5 ziekenhuizen is een *case study* uitgevoerd rondom 2 protocollen. Het ontwerpgericht onderzoek (interviews) geeft inzicht in de aanpak die gehanteerd is om de protocollen op doel, doelgroep en gebruik af te stemmen. Het gebruikersgericht onderzoek (enquêtes, hard-op-werkonderzoek) geeft een indicatie van het functioneren van de protocollen.

Geest, I. van der

Universiteit van Amsterdam

(Co)promotoren: prof.dr. F.H. van Eemeren, dr. E.T. Feteris.

Onderzoeksinstituut: Instituut voor Cultureel-analyse

Werktitel: *De analyse en presentatie van beleidsbeslissingen in MER-rapporten.*

Doel van het onderzoek is een pragma-dialectisch instrumentarium te ontwikkelen met behulp waarvan beslissingen in het kader van m.e.r.-plichtige projecten op een duidelijke en aanvaardbare manier gepresenteerd kunnen worden. Op basis van een integratie van argumentatietheoretische en beslistheoretische inzichten wordt een argumentatiemodel ontwikkeld voor het beargmenteren van een keuze. Dit model wordt vervolgens geïmplementeerd voor het presenteren van beslissingen

in de context van besluitvorming over m.e.r.-plichtige projecten.

Gerlofs, J.M.

Universiteit van Amsterdam

(Co)promotoren: prof.dr. F.H. van Eemeren, dr. M.A. van Rees

Onderzoeksinstituut: Instituut voor Cultureuranalyse

Werktitel: *Argumentatieve indicatoren in het Nederlands.*

In discussies wordt regelmatig gebruik gemaakt van hypothetische of conditionele uitspraken ('Als de PvdA de grootste partij wordt, zal deze waarschijnlijk de premier leveren'). Het promotieproject is erop gericht om een analyse- en beoordelingsmodel te ontwikkelen voor hypothetische uitspraken die in een discussie een argumentatieve functie vervullen. Daarnaast wordt een overzicht gegeven van indicatoren voor hypothetische uitspraken.

Haak, M.J. (Maaïke) van den

Universiteit Twente

(Co)promotoren: prof.dr. Peter Jan Schellens, dr. Menno de Jong

Onderzoeksinstituut: Twente Instituut voor Communicatie Research (TwICoR)

Werktitel: *De hardopwerkmethode als pretest-instrument voor instructieve communicatie.*

De hardopwerkmethode, waarbij proefpersonen hardopwerkend een instructief communicatiemiddel evalueren, wordt in de praktijk vaak gebruikt, maar is nog nauwelijks wetenschappelijk onderzocht. Om inzicht te krijgen in de waarde en beperkingen van de methode wordt een aantal deelonderzoeken uitgevoerd met verschillende vormen van instructieve communicatie. Ook wordt de methode vergeleken met een zogenaamde stilwerkconditie, waarbij proefpersonen retrospectief hardopwerken. Een eerste deelproject betreft

de kwaliteit van een *online* bibliotheekcatalogus.

Hof, Sanne van 't

Universiteit Utrecht

(Co)promotoren: prof. dr. mr. Paul van den Hoven, dr. Hanneke Houtkoop

Onderzoeksinstituut: UiL OTS

Werktitel: *Schrijftaalkenmerken in een mondelinge interactie-setting.*

Het doel van dit onderzoek is te ontdekken welke linguïstische kenmerken problemen veroorzaken wanneer een geschreven tekst gebruikt wordt in de gesproken setting van survey-interviews. Deze problemen kunnen zich zowel aan de kant van de interviewer als van de respondent bevinden. Het onderzoek staat in direct verband met het werk van Hanneke Houtkoop (*The Living Questionnaire*, 2000), en richt zich op het gebruik van geschreven taal in een gesproken setting.

Horen, Floor van

Technische Universiteit Eindhoven, Universiteit van Tilburg

(Co)promotoren: prof. dr. Carel Jansen (KU Nijmegen), dr. A. Maes, prof. dr. L. Noordman (Universiteit van Tilburg)

Werktitel: *Handleidingen en ouderen.*

Het installeren en bedienen van moderne apparaten blijkt voor veel mensen een veeleisende taak. Met name ouderen lijken veel problemen te ondervinden bij het lezen van handleidingen. Dit onderzoek is erop gericht tekstkenmerken te identificeren die het ouderen meer of minder moeilijk maken om instructies te interpreteren en om de beschreven taak vervolgens correct uit te voeren. Het onderzoek moet leiden tot adviezen ter optimalisering van handleidingen voor gebruik door ouderen.

Hornikx, Jos

Katholieke Universiteit Nijmegen
(Co)promotoren: dr. Hans Hoeken, prof.
dr. Carel Jansen, dr. M. Starren
Onderzoeksinstituut: Center for Language
Studies / Bedrijfscommunicatie
Werktitel: *Evidentietypen: relatieve overtuigingskracht en cultuurafhankelijkheid.*

Onderzoek naar de relatieve overtuigingskracht van evidentie in persuasieve teksten beperkt zich vaak tot slechts twee evidentietypen; ook wordt er vaak stilzwijgend van uitgegaan dat de overtuigingskracht van die evidentietypen cultuurafhankelijk is. Om de cultuurafhankelijkheid van de overtuigingskracht van een variëteit aan evidentietypen te bepalen, wordt een corpus van Nederlandse en Franse persuasieve boodschappen geanalyseerd op het relatieve vóórkomen van de evidentietypen en worden er experimenten uitgevoerd in beide landen.

Huiskes, M.

Universiteit Utrecht
(Co)promotoren: prof.dr.mr. P.J. van den Hoven, prof.dr.A. Verhagen (Universiteit Leiden), dr. T. Koole
Onderzoeksinstituut: UiL-OTS
Werktitel: *De rol van de clause voor beurtwisseling in Nederlandse gesprekken.*

Een van de problemen waarmee gespreksdeelnemers geconfronteerd worden is de gezamenlijke vormgeving van de lineaire organisatie van de interactie. Gespreksdeelnemers blijken in de praktijk in staat beurtwisseling zonder noemenswaardige overlap of pauze te realiseren. Een mogelijke verklaring zou kunnen zijn dat verschillende talige structuren hun completie 'projecteren'. Op basis van de al geproduceerde structuur kunnen gespreksdeelnemers voorspellen welke elementen deze struc-

tuur kunnen completeren. Verwacht wordt dat de clause een belangrijke rol speelt bij de projectie van de completie van een beurt. Het is echter onwaarschijnlijk dat gespreksdeelnemers zich alleen op syntaxis oriënteren. In dit onderzoek wordt de wisselwerking tussen prosodische, grammaticale en pragmatische completie bij de realisatie van beurtwisseling onderzocht. Bij het onderzoek wordt gebruik gemaakt van een corpus van getranscribeerde Nederlandse gesprekken. Het onderzoek omvat een kwalitatieve en een kwantitatieve fase.

Jansen, H.

Universiteit van Amsterdam
(Co)promotoren: prof.dr. F.H. van Eemeren, dr. E.T. Feteris
Onderzoeksinstituut: Instituut voor Cultuuranalyse
Werktitel: *De reconstructie van a contrario-argumentatie: de identificatie, analyse en beoordeling.*

Doel van het onderzoek is een pragmatodialectisch instrumentarium te ontwikkelen voor de analyse en beoordeling van a contrario argumentatie in het recht. In het onderzoek wordt op basis van een integratie van rechtstheoretische en pragmatodialectische inzichten vastgesteld welke typen a contrario argumentatie onderscheiden kunnen worden en welke functie deze vormen vervullen bij de rechtvaardiging van een juridisch oordeel. Voor de verschillende typen a contrario argumentatie wordt aangegeven hoe deze op een adequate manier geanalyseerd en beoordeeld moeten worden.

Jong, Joy de

Universiteit Utrecht
(Co)promotoren: prof.dr. A. Pilot, prof.dr.mr. P.J. van den Hoven, dr. H.A. Oost
Instituut: Interfacultair Instituut voor Lerarenopleiding, Onderwijsontwikkeling

Nieuws uit het vakgebied

en Studievoordigheden (IVLOS)

Werktitel: *Interactie over academische scripties: hoe kan die vertraging en omleidingen verminderen?*

Scriptieschrijvers hebben vaak geen helder beeld van hoe ze waar en waarom literatuur/theorie moeten verwerken. Dit wordt pas duidelijk door interactie met de begeleider, als het al tijdig duidelijk wordt. Onze vraag is: waar gaat die interactie goed en fout? Welke vormen en inhouden dragen er (niet) toe bij dat de student op het goede moment de dingen “leert” die helpen om het scriptieproces efficiënt te doorlopen?

Kamalski, Judith

Universiteit Utrecht

(Co)promotoren: prof. dr. mr. P.J. van den Hoven, dr. L.R. Lentz, dr. T.J.M. Sanders
Onderzoeksinstituut: Uil-OTS

Werktitel: *De invloed van coherentie op tekstbegrip, tekstwaardering en overtuigingskracht.*

Dit project heeft als doelstelling na te gaan welke invloed een belangrijk tekstkenmerk – de linguïstische markering van de structuur – heeft op tekstbegrip, tekstwaardering en overtuigingskracht. Daarnaast zal onderzocht worden in hoeverre die invloed voor de lezer zelf waarneembaar is. Daarbij wordt systematisch aandacht besteed aan een essentieel lezerskenmerk: voorkennis over het onderwerp van de tekst. Met name de wijze waarop kennisverschillen interacteren met het effect van relatie-markeringen zal empirisch worden onderzocht.

Karreman, J. (Joyce)

Universiteit Twente

(Co)promotoren: prof. dr. Michaël Steehouder, prof. dr. Peter Jan Schellens
Onderzoeksinstituut: Twente Instituut voor Communicatie Research (TwICoR)

Werktitel: *Declaratieve informatie in instructieve teksten.*

Het onderzoek is gericht op de effecten van declaratieve informatie in gebruiksaanwijzingen. Onder declaratieve informatie wordt alle informatie verstaan die niet direct iets te maken heeft met de acties van de gebruiker, bijvoorbeeld over de manier waarop het product werkt of over toepassingsmogelijkheden. Enkele experimenten worden uitgevoerd om te onderzoeken welke effecten verschillende soorten declaratieve informatie hebben op het werken met het product.

Klaassen, R.F. (Rob)

Universiteit Twente

Promotor: prof. dr. Peter Jan Schellens
Onderzoeksinstituut: Twente Instituut voor Communicatie Research (TwICoR)
Werktitel: *Ontwerpbenederingen in de communicatiekunde: ontwerp van voorlichting.*

Doel van het onderzoek is te komen tot een gedetailleerde beschrijving en analyse van de totstandkoming van voorlichtingscampagnes van de rijksoverheid. Op grond hiervan kan de bestaande methodologie voor het ontwerpen van voorlichting worden verbeterd. Het blijkt dat deze slechts matig aansluit op de praktijk. De studie bestaat uit een viertal *casestudies* van campagnes en een serie interviews met voorlichters, beleidsmakers, communicatieadviseurs en andere betrokkenen.

Koning, K.H. (Karen)

Universiteit Twente

(Co)promotoren: prof. dr. Peter Jan Schellens, dr. Menno de Jong
Onderzoeksinstituut: Twente Instituut voor Communicatie Research (TwICoR)
Werktitel: *Communicatie-audits voor onderzoek naar informatiestromen in organisaties.*

Een deel van het instrumentarium van communicatie-audits is bedoeld om knelpunten in de informatiestromen binnen organisaties in kaart te brengen. Dit project is gericht op de validering van dergelijke methoden. Daartoe worden de resultaten van netwerkanalyse, ECCO-vragenlijsten, de *critical incidents technique* en communicatiesatisfactie-vragenlijsten met elkaar vergeleken. Een eerste deelproject betreft de interne communicatie binnen een scholengemeenschap met meerdere vestigingen.

Kruiningen, Jacqueline van

Rijksuniversiteit Groningen

Promotor: prof. dr. C.M. de Glopper

Onderzoeksinstituut: Center for Language and Cognition Groningen

Werktitel: *Opvattingen van universitaire docenten over vakgeïntegreerd communicatie-onderwijs.*

Aan de hand van kwalitatieve analyses van professionaliseringstrajecten en -workshops uit onderwijsvernieuwingsprojecten aan de RuG, wordt onderzocht wat de (veranderende) opvattingen en cognities zijn van docenten in het universitair onderwijs met betrekking tot hun rol in, en de functie van vakgeïntegreerd communicatie-onderwijs in de disciplines. Het onderzoek beoogt inzicht te geven in de toepassingsmogelijkheden van de gekozen benadering van onderwijsvernieuwing in de context van het Nederlandse universitaire onderwijsstelsel.

Laar, J.A. van

Rijksuniversiteit Groningen

Promotoren: prof.dr. E.C.W. Krabbe en prof.dr. F.H. van Eemeren.

Werktitel: *Ambiguity and equivocation.*

Dit project behelst de ontwikkeling van een stelsel van discussieregels dat discussianten in staat stelt om op een redelijke wijze een vermeende dubbelzinnigheid in een stelling of argumentatie te bespreken.

Een verder resultaat is gelegen in de definitie van 'dubbelzinnigheidsdrogreden' en 'equivocatio-drogreden'. Met behulp van gevalstudies wordt getoond hoe het ontwikkelde stelsel behulpzaam kan zijn bij de analyse en beoordeling van argumentaties.

Leijten, Mariëlle

Universiteit Antwerpen

(Co)promotoren: prof.dr mr. Paul van den Hoven (Universiteit Utrecht), dr. Daniël Janssen, dr. Luuk Van Waes

Werktitel: *De invloed van spraakherkenning op het schrijfproces.*

Contrastief onderzoek naar de invloed van spraakherkenning, dicteerapparatuur en toetsenbord en muis op het schrijfproces. In dit project willen we ons enerzijds richten op *modusspecifieke kenmerken* van schrijfprocessen, door een contrastieve benadering tussen spraakherkenning, dicteermodus en toetsenbord&muismodus. Anderzijds hopen we een bijdrage te kunnen leveren aan de fundamentele theorievorming over cognitieve schrijfprocessen door aan de hand van ons onderzoek *modusoverstijgende of universele cognitieve processen* te beschrijven.

Melenhorst, M.S. (Mark)

Universiteit Twente

(Co)promotoren: prof. dr. Michaël Steehouder, dr. Thea van der Geest

Onderzoeksinstituut: Twente Instituut voor Communicatie Research (TwICoR)

Werktitel: *Lees -en beoordelingsgedrag in groot-schalige online documenten.*

Onderzoek naar online documenten blijft vaak beperkt tot het localiseren van informatie. Er is weinig aandacht besteed aan documenten, waarover een beoordeling gegeven moet worden. In dit promotieonderzoek wordt een antwoord gezocht op de volgende vragen:

Nieuws uit het vakgebied

1. Hoe komen documenten, die met het oog op een beoordeling zijn geschreven tot stand?
2. Hoe kun je het ontwerp van te beoordelen documenten optimaliseren?
3. Met welke onderzoeksmethoden kun je het beste documentstructuren evalueren?

Mieroop, Dorien Van De

Universiteit Antwerpen

Promotor: prof. dr. P. Cuvelier

Werktitel: *Identiteitsconstructie in professionele presentaties.*

In een professionele presentatie komen de volgende drie elementen aan bod, namelijk het publiek, de spreker en het bedrijf waarvoor de spreker werkt. In dit onderzoek worden de relaties tussen deze drie componenten bestudeerd vanuit discours-analytische invalshoek. Dit wordt aangevuld met een etnografisch getint publieksonderzoek, dat het effect van de presentaties meet. Op die manier zal er een vergelijking gemaakt kunnen worden tussen de strategieën die aanwezig zijn in het discours en het effect dat ze bij het publiek teweegbrengen.

Mulder, Gerben

Universiteit Utrecht

(Co)promotoren: prof. dr. mr. P. J. van den Hoven, Dr. T. Sanders

Onderzoeksinstituut: Uil-OTS

Werktitel: *Relationele en referentiële coherentie: de invloed van oppervlaktestructuur en betekenisrepresentatie tijdens de verwerking van causale relaties.*

In dit project gaat de aandacht uit naar de verwerking en representatie van causale coherentierelaties. De invloed van explicitering van relaties en de aard van de relatie op zowel het lezen als het representeren van tekst wordt experimenteel onderzocht. Daarnaast zal worden onderzocht in welke

mate er sprake is van een interactie tussen de interpretatie van coherentierelaties en de interpretatie van referentiële verbanden.

Onna, Bert van (buitenpromovendus)

Promotor: prof. dr. Carel Jansen

Werktitel: *Talenmanagement in Nederlandse organisaties.*

In dit onderzoek wordt de passieve en actieve beheersing van drie vreemde talen (Duits, Engels en Frans) en van de moedertaal in Nederlandse organisaties in kaart gebracht. Nagegaan wordt verder wat voor maatregelen er zoal genomen worden om lacunes weg te werken en de kwaliteit van het talengebruik te bevorderen. Vervolgens wordt een voorstel geformuleerd voor het meer systematisch ontwikkelen, uitvoeren en evalueren van adequaat talenbeleid in een organisatie. In een aantal case-studies wordt informatie verzameld over de effecten van zulk beleid.

Onrust, Margreet

Vrije Universiteit Amsterdam

Promotoren: prof. dr. W. Spooren, prof.dr. Th.A.J.M. Janssen

Onderzoeksinstituut Geschiedenis, Taal en Cultuur, afd. De vorm van taal

Werktitel: *'Vermijd de naamwoordstijl'. Een onderzoek naar de merites van een schrijfadvis.*

Dit onderzoek beoogt optimalisatie van een canoniek advies uit de Nederlandse schrijfadviestradië, over 'naamwoordstijl'. Daartoe wordt een analyse uitgevoerd van de huidige advisering, en wordt de historische context en de taalkundige fundering van het advies onderzocht. Een nieuw voorstel voor de definiëring en effecten van 'naamwoordstijl' wordt vervolgens getoetst aan de hand van het voorkomen van dit fenomeen in corpora persuasieve voorlichtingsteksten en wetenschappelijke teksten, van beginnende en professionele schrijvers.

Ouden, Hanny den

Universiteit van Tilburg, Technische Universiteit Eindhoven

(Co)promotoren: prof.dr. Leo Noordman, dr. Jacques Terken

Werktitel: *De prosodische realisatie van tekststructuur.*

Het project richt zich op de prosodische realisering van kenmerken die typisch zijn voor teksten. Dat teksten meer zijn dan een verzameling van losse zinnen komt ook in de prosodische aspecten van het spreken tot uitdrukking, doordat sprekers systematisch pauzeduur, toonhoogte en spreeknelheid variëren. We onderzoeken de prosodische variatie van verschillende aspecten van teksten: de hiërarchische structuur van teksten, de mate waarin zinnen in teksten meer of minder centraal zijn, en de verschillende coherentierelaties die tussen zinnen in een tekst bestaan.

Pacual Olive, Esther

Vrije Universiteit Amsterdam

(Co)promotoren: prof.dr. Th.A.J.M. Jansen, prof.dr. Aaron V. Cicourel (University of California, San Diego), dr. Frederike van der Leek (Universiteit van Amsterdam)

Onderzoeksinstituut Geschiedenis, Taal en Cultuur, afd. De vorm van taal

Werktitel: *Imaginary Trialogues: Conceptual Blending and Virtual Interaction in Criminal Courts.*

This study deals with language use as primarily a communicative tool. It is argued that situated interaction constitutes a common frame for culturally meaningful *conceptual integrations* (Fauconnier and Turner); and that there exists a fundamental link between *communication, culture and cognition*, constrained by the overall socio-cultural *context*. These hypotheses are explored at different levels, from the com-

municative event to the phrase. Empirically, the work is based on ethnography in *courtrooms*.

Padmos, Henrike

Rijksuniversiteit Groningen, Wageningen Universiteit

(Co)promotoren: prof. dr. C.M. de Glopper, dr. H. Mazeland (RuG), prof. dr. C. van Woerkum, dr. H. te Molder (WAU)

Onderzoeksinstituut: Center for Language and Cognition Groningen, Communicatie en Innovatie Studies

Werktitel: *Burgerschap in het maatschappelijk debat over biotechnologie.*

In dit project worden kwalitatieve analyses verricht van de inhoud en functie van het begrip ‘burgerschap’ in het maatschappelijk debat over de toelating van genetisch gemodificeerde organismen. Het onderzoek maakt deel uit van het EU-project PARADYS: :“Participation and the Dynamics of Social Positioning – The Case of Biotechnology. Images of Self and Others in Decision-Making Procedures”

Pit, Mirna

Universiteit Utrecht

Onderzoeksinstituut: UIL-OTS

(Co)promotoren: prof.dr.mr. P.J. van den Hoven, dr. H. Pander Maat

Werktitel: *Causale connectieven in verschillende Europese talen.*

In dit onderzoek staat de betekenis van causale connectieven in verschillende westerse talen centraal: Waarin verschilt *omdat* van *want*, *parce que* van *car*, en *weil* van *denn*? Onderzocht wordt of cognitief basale noties zoals perspectief en subjectiviteit een verklaring kunnen bieden. Het onderzoeksmateriaal wordt gevormd door krantencorpora en narratieve corpora.

Prenger, Joanneke

Rijksuniversiteit Groningen
(Co)promotoren: prof. dr. C.M. de Glop-
per, dr. H.I. Hacquebord
Onderzoeksinstituut: Center for Language
and Cognition Groningen
Werktitel: *Betekenisconstructie tijdens de wis-
kundeles.*

In het moderne wiskunde-onderwijs worden wiskundige problemen binnen realistische contexten aan de orde gesteld. De contexten en de problemen worden met behulp van tekst aangeboden. Op de vaardigheid in begrijpend lezen wordt daarmee een beroep gedaan. Voor anderstalige leerlingen met achterstanden in de beheersing van het Nederlands kunnen daardoor problemen ontstaan. In dit onderzoek wordt nagegaan hoe leerlingen voor wie het Nederlands een eerste of een tweede taal is tot begrip komen van realistische wiskunde-opgaven. In het project worden toetsgegevens verzameld en geanalyseerd en worden analyses ver-richt van begripsprocessen.

Raedts, Mariet

Limburgs Universitair Centrum
(Co)promotoren: prof.dr. Frans Daems, dr.
Luuk Van Waes
Werktitel: *De invloed van self-efficacy beliefs
en metacognitie op het schrijfproces en de kwa-
liteit van teksten.*

Aan het einde van een cursus over bronvermelding in teksten schreven ± 300 eerstejaarsstudenten Bedrijfskunde een tekst van 1 à 2 pagina's, waarin ze de resultaten van enkele wetenschappelijke publicaties moesten samenbrengen. De studie gaat na in welke mate de kwaliteit van die samenvatting gerelateerd kan worden aan de ideeën die de studenten hebben over 'goede teksten', hun kennis van effectieve schrijfstrategieën en hun self-efficacy

beliefs. Omdat 30 studenten de tekst onder hardopdenkcondities schreven, kan nagegaan worden of en hoe metacognitie en self-efficacy beliefs het schrijfproces beïnvloeden.

Reesink, Raymond

Katholieke Universiteit Nijmegen
Promotor: prof. dr. Carel Jansen
Onderzoeksinstituut: Center for Language
Studies / Bedrijfscommunicatie
Werktitel: *De rol van communicatiemanage-
ment in het proces van beleidsvorming rond
complexe (ruimtelijke) ingrepen.*

Zowel vanuit meer praktische als meer theoretische invalshoeken wordt er veel aandacht besteed aan de vraag hoe beleids- en besluitvorming rond de totstandkoming van grootschalige ruimtelijke ingrepen kan worden verbeterd.

Vaak wordt daarbij het belang van communicatie benadrukt – communicatie tussen partijen die direct betrokken zijn bij de beleidsvorming, of communicatie met burgers en belangengroepen. Er is echter relatief weinig onderzoek gedaan naar de rol van communicatie bij dit soort complexe projecten, dat recht doet aan het ingewikkelde proces van duwen en trekken dat deze ingrepen kenmerkt. In dit proefschrift is juist communicatie het mikpunt en vetrekpunt van onderzoek. Communicatie vormt het specifieke aandachtspunt in een studie waarin het proces wordt bestudeerd waarin complexe ruimtelijke ingrepen ten behoeve van de infrastructuur, wonen, werken of recreëren tot stand komen.

Ridder, Isabelle De

Universiteit Antwerpen
(Co)promotoren: dr. L. Van Waes, prof. dr.
G. Rijlaarsdam
Werktitel: *Vreemde-taallesen in hypertext:
een bijzondere leesvaardigheid? Invloed van*

gemarkeerde hyperlinks op het leesproces, incidentele woordenschatverwerving en tekstbegrip.

In on-lineteksten worden markeringen meestal gebruikt om hyperlinks aan te geven. Zo vestigen ze de aandacht van de lezer op hun verwijfsfunctie. In software ter bevordering van vreemde-taalvaardigheid verwijzen links vaak naar woordenboekdefinities en vertalingen. De vraag is of die extra markering ook een invloed heeft op de manier waarop de tekst cognitief verwerkt wordt. Aan de hand van een aantal experimenten wordt in dit onderzoek nagegaan of dit soort van markering het leesproces, de incidentele woordenschatverwerving en het tekstbegrip beïnvloedt.

Saal, Elvis

Universiteit van Suid-Afrika, Pretoria
(Co)promotoren: dr. Hans Hoeken, prof. dr. Carel Jansen (KU Nijmegen), prof. dr. Piet Swanepoel (Universiteit van Suid-Afrika)

Werktitel: *Peers as credible sources in HIV/AIDS public information documents.*

Er bestaat in de literatuur veel evidentie voor de invloed van bronkenmerken op de effectiviteit van persuasieve boodschappen. Vaak gaat het daarbij om het effect van informatie over de kwaliteiten en expertise van de zender. Dit onderzoek echter betreft het effect van gepercipieerde overeenkomsten tussen bron en publiek. In het bijzonder wordt nagegaan hoe zenderontvangerovereenkomsten de overtuigingskracht van voorlichtingsteksten over HIV/AIDS in Zuid-Afrika beïnvloeden en welk effecten het gebruik van *slang* in dit soort teksten heeft op de perceptie van overeenkomsten en brongeloofwaardigheid.

Sleurs, Kim

Universiteit Antwerpen
(Co)promotoren: prof.dr. Jef Verschueren, dr. Geert Jacobs, dr. Luuk Van Waes
Persberichten: een proceskijk op preformulering.

Met een persbericht bedoelen we een bericht dat door een bedrijf, privé-persoon of organisatie wordt uitgestuurd naar de media met de bedoeling dat deze laatste het gebruiken in hun berichtgeving. Uit onderzoek van o.a. Allan Bell blijkt dat persberichten een grote rol spelen in de constructie van het nieuws (Bell 1991). Geert Jacobs (1999) beschreef in zijn proefschrift hoe de schrijvers van persberichten hun teksten zo proberen te schrijven dat ze zo letterlijk mogelijk kunnen worden overgenomen. Dit fenomeen noemt men in de literatuur 'preformulering'. De bedoeling van onderhavige onderzoek is het concept 'preformulering' te onderwerpen aan verder empirisch onderzoek waarbij ik kijk naar zowel het schrijfproces als de nieuwscontext. In het onderzoek worden methodes vanuit het cognitief-psychologisch schrijfonderzoek met methodes uit de etnografie gecombineerd. Op die manier wordt geprobeerd een beter beeld te krijgen van de context waarbinnen persberichten tot standkomen, en de rol die het concept 'preformulering' hierin speelt.

Snellings, Patrick

Universiteit van Amsterdam
(Co)promotoren: prof. dr. C.M. de Glopper, dr. A. van Gelderen
Onderzoeksinstituut: SCO-Kohnstamm Instituut
Werktitel: *De effecten van de versnelling van lexical retrieval op de schriftelijke produktie in een vreemde taal.*

Schrijven is een complexe activiteit die een zware wissel trekt op het werkgeheugen,

Nieuws uit het vakgebied

zeker wanneer teksten in een tweede of vreemde taal geschreven moeten worden. Algemeen wordt aangenomen dat de cognitieve last van het schrijven door automatisering van deelprocessen kan worden verminderd. Lexical retrieval, het ophalen van woorden uit het mentale lexicon, is een deelproces waarvoor dit van toepassing lijkt. In dit project wordt nagegaan of de lexical retrieval van een specifieke verzameling vreemdtalige (Engelse) woorden door gerichte training versneld kan worden en of deze versnelling gepaard gaat met een verbetering van de kwaliteit van schrijfproducten waarin deze woorden een rol spelen.

Stevenson, Marie

Universiteit van Amsterdam

(Co)promotoren: prof. dr. C.M. de Gloppe, dr. R. Schoonen

Onderzoeksinstituut: SCO-Kohnstamm Instituut

Werktitel: *Lees- en schrijfprocessen in het Nederlands en het Engels.*

Tussen lees- en schrijfprocessen in de moedertaal en in een tweede of vreemde taal bestaan overeenkomsten en verschillen. De mate waarin er sprake is van overeenkomst –of transfer– lijkt niet alleen af te hangen van de kennis van de tweede of vreemde taal, maar ook van de mate waarin deze kennis geautomatiseerd is. In dit project worden via procesanalyses de overeenkomsten en verschillen tussen lees- en schrijfprocessen in het Nederlands en het Engels als vreemde taal bestudeerd bij leerlingen uit het tweede leerjaar van het voortgezet onderwijs. Een deel van de leerlingen spreekt het Nederlands als moedertaal; voor de anderen is het Nederlands een tweede taal. Het taalvaardigheidsniveau van de leerlingen varieert.

Stukker, Ninke

Universiteit Utrecht

(Co)promotoren: prof.dr.mr. Paul van den Hoven, prof.dr. Arie Verhagen, dr. Ted Sanders

Onderzoeksinstituut: Uil-OTS,

Werktitel: *De linguïstische realisering van causaliteit op zinsniveau en op tekstniveau.*

Causale relaties kunnen talig worden gemarkeerd met bv. causale werkwoorden (*doen* en *laten* in het Nederlands) en causale connectieven (bv. *dus*, *daarom*, *omdat*). Dit project bestudeert causaliteitsmarkeringen die zich op verschillende niveaus van de taalstructuur manifesteren (zin of discourse) in onderlinge samenhang. Het doel is een bijdrage te leveren aan twee theoretische kwesties: de verhouding tussen taal en conceptualisering en de verhouding tussen taal op zinsniveau en op tekstniveau.

Swanborn, Marie

Universiteit van Amsterdam

Promotor: prof. dr. C.M. de Gloppe

Onderzoeksinstituut: SCO-Kohnstamm Instituut

Werktitel: *Het incidenteel leren van woorden tijdens het lezen.*

In dit onderzoek wordt nagegaan in welke mate basisschoolleerlingen hun woordenschat uitbreiden door incidenteel leren. Of leerlingen tijdens het lezen nieuwe woorden en woordbetekenissen leren is onderzocht via een meta-analyse en in verschillende experimenten. Daarbij zijn de effecten van het leesdoel (recreatief vs. Studerend lezen) en de toetsvorm (open of meerkeuze) en van kenmerken van woorden en hun contexten in kaart gebracht.

Tol, M. van der

Universiteit van Amsterdam
(Co)promotoren: prof.dr. F.H. van Eemeren, dr. J. Kircz, dr. B. Meuffels
Onderzoeksinstituut: Instituut voor Cultuuranalyse
Werktitel: *Het samenvatten van modulaire elektronische artikelen.*

In dit project wordt de vraag beantwoord wat een adequate ideale procedure is voor het opstellen van een abstract voor een elektronisch, modulair opgebouwd artikel waarin verslag wordt gedaan van experimenteel natuurwetenschappelijk onderzoek. Op basis hiervan worden in de eerste plaats praktische bruikbare richtlijnen geformuleerd voor het opstellen van een abstract van dit soort artikelen en in de tweede plaats richtlijnen voor de beoordeling van zulke artikelen.

Vaessen, A. (Annemarie)

Technische Universiteit Delft
(Co)promotoren: prof. dr. Peter Jan Schellens (Universiteit Twente), dr. Rien Elling, prof. dr. H. Sol
Werktitel: *Omgaan met onzekerheid in adviesrapporten door beleidsmakers.*

Bij de beleidsvorming moeten de uitkomsten van wetenschappelijk onderzoek door beleidsmakers worden 'vertaald' in beleidsdoelstellingen. Daarbij raakt informatie over onzekerheid bij de onderzoeksuitkomsten gemakkelijk vervormd of volledig op de achtergrond. Dit onderzoek is erop gericht via de hardopdenkmethode inzicht te krijgen in de cognitieve processen van beleidsmakers tijdens het maken van de vertaalslag, dat wil zeggen tijdens het lezen en beoordelen van adviesrapporten.

Versluis, Christine

Vrije Universiteit Amsterdam
(Co)promotoren: prof.dr. Th.A.J.M. Janssen

(VU Amsterdam), dr. E.G. Visch-Brink (EUR), dr. A. Kern (Universiteit Potsdam,) Onderzoeksinstituut Geschiedenis, Taal en Cultuur, afd. De vorm van taal
Werktitel: *Conceptuele referentie van Nederlandstalige afasiepatiënten in gesprekken met hun taaltherapeuten.*

Het voorgestelde project wil communicatieproblemen bij verworven taalstoornissen onderzoeken, mede ter bepaling van indicaties voor de evaluatie van zulke problemen. Het onderzoek beoogt te verantwoorden dat een op conversatieanalyse en cognitieve taalkunde geënte methode wordt toegepast bij de kwalitatieve en kwantitatieve analyse van discoursesituaties waarbij één van de gesprekspartners afatisch is. De samenhang tussen linguïstische en communicatieve aspecten van de gespreksituaties wordt onderzocht onder het opzicht van de concept-referentiële functie van taaluitingen.

Vliet, Sarah van

Universiteit van Tilburg
(Co)promotoren: prof.dr. Leo Noordman, dr. Joost Schilperoord, dr. Alfons Maes
Werktitel: *Discourse structuur en de productie van referentiële uitdrukkingen.*

In dit project wordt de relatie onderzocht tussen discourse structuur in narratieve teksten, en de vorm van referentiële uitdrukkingen. Met behulp van productie-experimenten wordt gekeken hoe discourse-structurele factoren – zoals 'topic-hood', referentiële afstand, episode-overgangen, perspectiefwisselingen en coherentierelaties – een rol spelen bij de keuze voor een type referentiële uitdrukking. Ook wordt onderzocht in hoeverre de invloed van deze factoren samenhangt met de mentale *activatie* of *beschikbaarheid* van referenten (zie *accessibility theory*, Ariel 1988, 1990). Het doel van het project is

Nieuws uit het vakgebied

een bijdrage te leveren aan een psycholinguïstisch model van de productie van referentiële uitdrukkingen (zie Levelt 1989).

Wagemans, J.

Universiteit van Amsterdam

(Co)promotoren: prof.dr. F.H. van Eemeren, dr. P. Houtlosser

Onderzoeksinstituut: Instituut voor Cultureuranalyse

Werktitel: *Argumentatie en intersubjectiviteit. Filosofische achtergronden van de integratie van dialectische en retorische argumentatietheorieën.*

Het onderzoeksproject richt zich op de filosofische verhouding tussen de dialecti-

ca en de retorica. In sommige hedendaagse publicaties wordt ernaar gestreefd de historisch gegroeide kloof tussen beide disciplines te overbruggen door dialectische en retorische inzichten te verenigen in een overkoepelend argumentatietheoretisch perspectief. Het onderhavige onderzoek concentreert zich vanuit een pragma-dialectische invalshoek op de problematiek van de intersubjectiviteit die in de integratie een belangrijke rol speelt.

Paul van den Hoven

Inhoudsoverzicht

Tijdschrift voor Taalbeheersing 2002

Jaargang 24

Artikelen

- William van Belle, Leon Horsten en Walter Schaeken
Redeneren met conditionele zinnen 106-119
- Antoine Braet
De gemeenschappelijke toep in Aristoteles' Rhetorica: voorloper van het argumentatieschema 181-197
- Frans van Eemeren, Bart Garssen en Bert Meuffels
De rol van presumpties bij het ontduiken van de bewijslast 120-145
- Eveline T. Feteris
Filosofische achtergronden van een pragma-dialectisch instrumentarium voor de analyse en beoordeling van pragmatische argumentatie 14-31
- Hester Glasbeek
Compilering bij het verwerven van vaardigheid met een computerprogramma 198-225
- Paul van den Hoven
Hoogspanning, enige argumentatietheoretische overwegingen naar aanleiding van een oud arrest 32-49
- Lettica Hustinx en Hans Hoeken
De relatieve overtuigingskracht van anekdotische, statistische, causale en autoriteitsevidentie 226-236
- Carel Jansen, Hubert Korzilius, Rob le Pair & Miranda Roest
Een information mapping®-tekst getest: worden de sterallures waargemaakt? 1-13
- Menno de Jong en Peter Jan Schellens
Tekstevaluatie. Onderzoek naar de validiteit van probleemopsporende methoden 146-166
- Joyce Karreman en Michaël Steehouder
De invloed van systeemoperatie op de transfer van procedurele kennis 332-347
- Jentine Land, Ted Sanders, Leo Lentz en Huub van den Bergh
Coherentie en identificatie in studieboeken. Een empirisch onderzoek naar tekstbegrip en tekstwaardering op het vmbo 281-302
- Leonoor Oversteegen, Renate van Keulen en Carel van Wijk
Afwisseling versus herhaling in woordgebruik. Een empirische evaluatie van synoniemen op theoretische kenmerken en praktische effecten 303-331
- Agnès van Rees
Dissociatie: een dialogische techniek 89-105

Oraties

Marinel Gerritsen

Cultuur als spelbreker. De communicatieve gevolgen van cultuurverschillen tussen Vlaanderen en Nederland 50-61

Bibliografie

Eveline Feteris en Peter Houtlosser

Bibliografie argumentatietheorie 2001

Boekbeoordelingen

Frans Daems

Martine A.H. Braaksma. *Observational learning in argumentative writing* 258-262

Rien Elling

Daniël Janssen & Rob Neutelings (Eds). *Reading and writing public documents. Problems, solutions and characteristics* 266-269

Paul van den Hoven

Harm Kloosterhuis. *Van overeenkomstige toepassing. De pragma-dialectische reconstructie van analogie-argumentatie in rechterlijke uitspraken* 348-352

Eric Krabbe

Frans H. van Eemeren en Rob Grootendorst. *Kritische discussie* 62-66

Rob le Pair

Thea van der Geest. *Web site design is communication design* 269-271

Agnès van Rees

Erica Huls. *Dilemma's in menselijke interactie. Een inleiding in de strategische mogelijkheden van taalgebruik* 71-74

Agnès van Rees

Theo Janssen (red.). *Taal in gebruik. Een inleiding in de taalwetenschap* 352-357

Michaël Steehouder

Hester A. Glasbeek. *'Ik doe wel wat hier staat, maar hij niet'. Een onderzoek naar vaardigheidsverwerking door gebruikers van leshandleidingen bij een computerprogramma* 263-266

Carel van Wijk

Bregje Holleman. *The forbid/allow asymmetry. On the cognitive mechanisms underlying wording effects in surveys* 66-71

Signaleringen 75-84, 167-175, 272-274, 358-362

Uit de tijdschriften 85-87, 176-179, 275-278, 363-366

Nieuws uit het vakgebied 88, 180, 279, 367-381

Medewerkers aan dit nummer

H. van den Bergh, seniordocent/onderzoeker vakgroep Nederlands, Afdeling Taalbeheersing, Faculteit der Letteren, UU, Trans 10, 3512 JK Utrecht

M. Devos, hoogleraar Nederlandse Taalkunde, Universiteit Gent, Blandijnberg 2, 9000 Gent

P.J. van den Hoven, hoogleraar Taalbeheersing opleiding Nederlands UU, Trans 10, 3512 JK Utrecht

J. Karreman, juniordocent Afdeling Communicatiewetenschap, Faculteit Gedragswetenschappen, Universiteit Twente, Postbus 217, 7500 AE Enschede

R. van Keulen, zelfstandig gevestigd tekstadviseur, Nieuwstraat 268, 5025 GC Tilburg

L. Lagerwerf, universitair docent Bestuurskunde en Communicatiewetenschappen VUA, De Boelelaan 1105, 1081 HV Amsterdam

J. Land, juniordocent/onderzoeker vakgroep Nederlands, Afdeling Taalbeheersing, Faculteit der Letteren, UU, Trans 10, 3512 JK Utrecht

L. Lentz, seniordocent/onderzoeker vakgroep Nederlands, Afdeling Taalbeheersing, Faculteit der Letteren, UU, Trans 10, 3512 JK Utrecht

L. Oversteegen, universitair docent onderzoekssectie Tekstwetenschap, Faculteit der Letteren, UvT, Postbus 90153, 5000 LE Tilburg

M.A. van Rees, universitair hoofddocent Taalbeheersing, argumentatietheorie en retorica UvA, Spuistraat 134, 1012 VB Amsterdam

T. Sanders, seniordocent/onderzoeker vakgroep Nederlands, Afdeling Taalbeheersing, Faculteit der Letteren, UU, Trans 10, 3512 JK Utrecht

A.F. Snoeck Henkemans, universitair docent Taalbeheersing, argumentatietheorie en retorica UvA, Spuistraat 134, 1012 VB Amsterdam

M.F. Steehouder, hoogleraar Technische communicatie, Faculteit Gedragswetenschappen, Universiteit Twente, Postbus 217, 7500 AE Enschede

C. van Wijk, universitair hoofddocent onderzoekssectie Tekstwetenschap, Faculteit der Letteren, UvT, Postbus 90153, 5000 LE Tilburg